monumentet

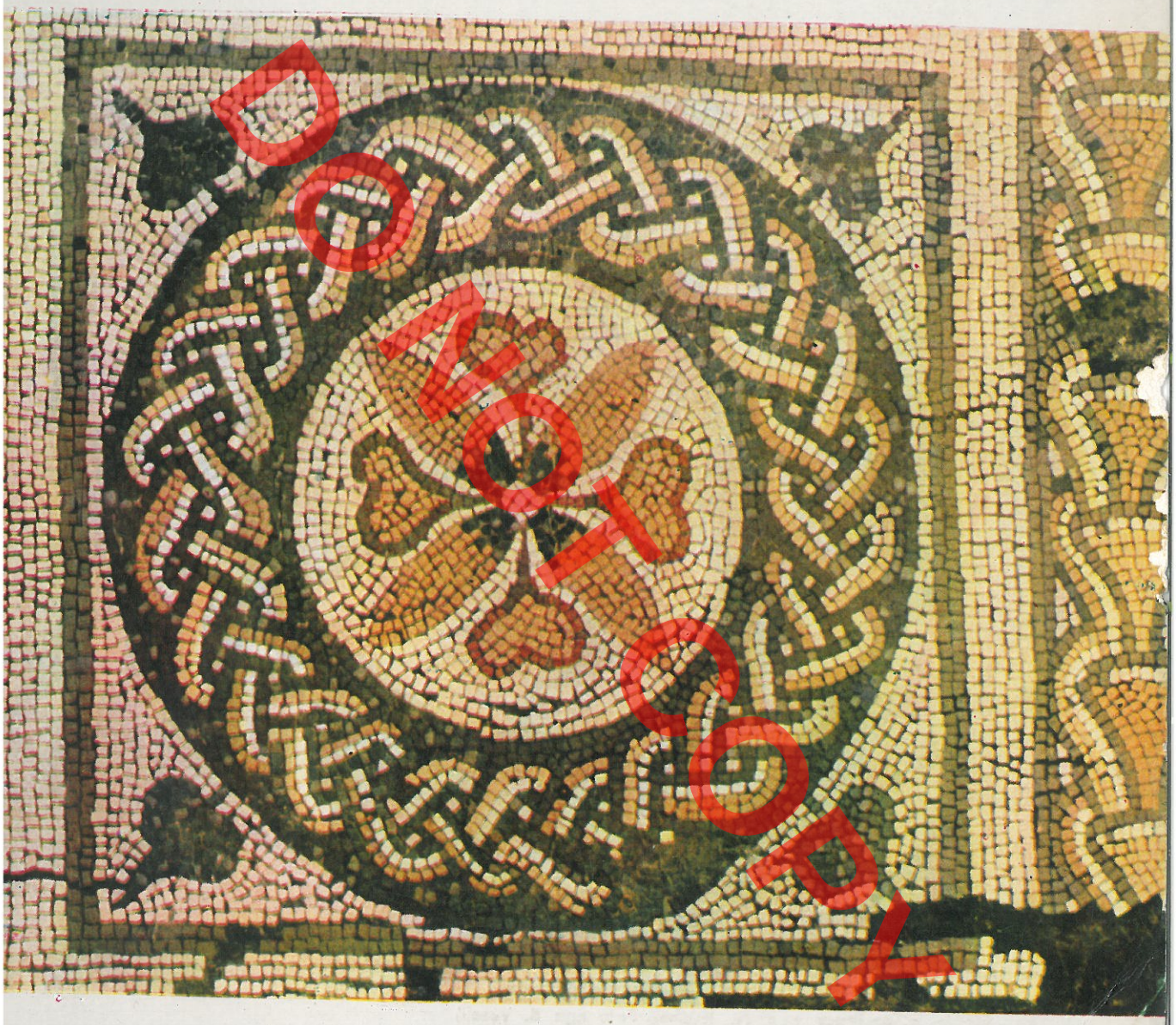

DOTISK

2/1985

DO NOT COPY

KOPERTINA E PARË:
Apoloni, Fier
Rozetë e një mozaiku në një godinë termale të shek. II-III e. sonë,
(Kopje e realizuar nga N. Kodheli, Foto nga B. Veseli)

DO NOT COPY

MINISTRIA E ARSIMIT DHE E
INSTITUTI I MONUMENTEVE

monument

REDAKSIA

SOTIR KOSTA (KRYEREDAKTOR)
APOLLON BAÇE (ZËV. KRYEREDAKTOR)
ALEKSANDËR MEKSI, ALI MUKA, EMIN RIZA, GJERAK KARAISKAJ,
HASAN NALLBANI

DO NOT COPY

DO NOT COPY

PASQYRA

ARTIKUJ

Gjergj FRASHËRI

Dyqani «Flora» dhe mjedisi i tij urban. .....

Aleksandër MEKSI

Arkitektura paleokristiane në Shqipëri. .....

Valter SHTYLLA – Genc SAMIMI

Ura të hershme në Berat dhe Skrapar. .....

Moikom ZEQO

Disa monumente të murosura në Durrës. .....

Stilian ADHAMI

Ansambli historik dhe arkitektonik-artistik i Kolkondasit –

Emin RIZA

Tipologjia e banesës qytetare në raport me formulimin e ambi teve, të elementeve arkitektonike dhe teknikën e ndërtimit. .....

Kristofor NASLAZI

Datimi i disa ikonave të manastirit të Shën Mërisë të Postenanit Leskovik. .....

Robert BALLAURI

Burimet historike për ndërtimet e bëra në Korçë gjatë shek. XV -XIX. .....

Bardhyl ÇEKU

Shikim inxhinierik për traditat e ndërtimit të urave në vend

DO NOT COPY

TABLES

ARTICLES

Gjergj FRASHËRI

La boutique «Flora» et ses environnements .....

Aleksandër MEKSI

L'architecture paléochrétienne en Albanie .....

Valter SHTYLLA – Genc SAMIMI

Anciens ponts à Berat et à Skrapar .....

Moikom ZEQO

Quelques monuments murés à Durrës .....

Stilian ADHAMI

L'ensemble historique et architectonique-artistique – Fier .....

Emin RIZA

La typologie de l'habitation urbaine en relation avec des ambiances architectoniques et la technique c

Kristofor NASLAZI

La datation de quelques icones du monastère de No Postenan à Leskovik .....

Robert BALLAURI

Les sources historiques sur les constructions effectué de Korça au cours des XVIIIe – XIXe siècles .....

Bardhyl ÇEKU

Aperçu d'ingénierie sur les traditions de construc

DO NOT COPY

Gjergj FRASHËRI

DYQANI «FLORA» DHE MJEDISI I TIJ URBAN

Vitet e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare janë të mbushura me ngjarje heroike e veprimtari të shquar të Partisë, të komunistëve dhe të popullit shqiptar, në të gjithë krahinat e qytetet e vendit tonë. Në zinxhirin e këtyre ngjarjeve historike moment qëndror përbën veprimtaria e Shokut Enver Hoxha në vitet e luftës në kryeqytetin e Shqipërisë, në Tiranën e Kuqe.

Dëshmitë e kësaj veprimtarie heroike në kryeqytetin e atdheut janë të shumta e të shumëllojshme. Por midis tyre janë edhe shtëpitë e Tiranës, shtëpitë e thjeshta të popullit kryeqytetas, të cilat u bënë strehë e sigurtë e ilegalëve dhe komunistëve të Partisë dhe të shokut Enver. Ato dëshmojnë nga njëra anë për këtë aktivitet të shquar të Partisë, të komunistëve e të udhëheqësve të saj në vitet e luftës dhe nga ana tjetër për lidhjen e ngushtë e të thelbit të popullit të vuajtur rreth saj, për shpirtin, besnikërinë dhe sakrificat që bëri ai për Partinë dhe për bijtë e tij komunistë. Si dëshmi e këtij mirëkuptimi të dyanshëm historik midis popullit dhe Partisë edhe këto shtëpi të thjeshta të popullit tiranas hynë në thesarin e respektit të lartë historik të shoqërisë sonë socialiste.

Midis këtyre shtëpive të thjeshta tiranase, e rrugicave të vjetra gjarpëruese të kryeqytetit, të cilat mbuluan veprimtarinë ilegale të udhëheqësit tonë të shquar në orët e vështira të luftës, është edhe një ndërtesë tjetër po aq e thjeshtë — dyqani i mirënjohur «Flora», që hyri në histori (Fig. 1). Ai akoma qëndron i rreshtuar në vargun e ngjeshur të dyqaneve që nga koha e luftës, në një pa[illegible] bane më të vjetër të kryeqytetit, aty ku [illegible] shtë e «Veriut» sot rruga «Bardhok Biba» rrugën e «Dibrës» (sot rruga Bajram Cu[illegible] rimi i punimeve për sistemimin e mëtejshë dres së kryeqytetit, na detyrojnë të ndale llësisht në vlerësimin e kësaj ndërtese his të mjedisit urban përreth saj.

* * *

Dyqani i dikurshëm «Flora», sot i ripë funksionet e librarisë së librit politiko-sh të njëjtin emër, është një nga monumente më të rëndësishëm të vëndit[1]. Nën mas dyqanxhiu Shoku Enver Hoxha zhvilloi këtu teve 1940-1941 veprimtarinë dhe luftën e dhe për formimin e Partisë Komuniste të dhe për organizimin e Luftës Antifashiste çlirimtare. Vlerësimin më të mirë historik kë tese e ka bërë vetë shoku Enver në librin Partia», i cili e cilëson atë si një nga bazat ndësishme të lëvizjes komuniste e antifashis dyqan i vogël ishte «Flora» — shkruan sh — me mure prej tulle e qerpiç, por bre mureve, ne një grusht djemsh të popullit, shim kokë më kokë e diskutonim me zjarr tona komuniste, raportonim ç'kishim arritu punonim planet për një punë më të madhe frutshme; atje sheshuam një sërë mosmarr me shokët e grupeve të tjera komuniste;

DO NOT COPY

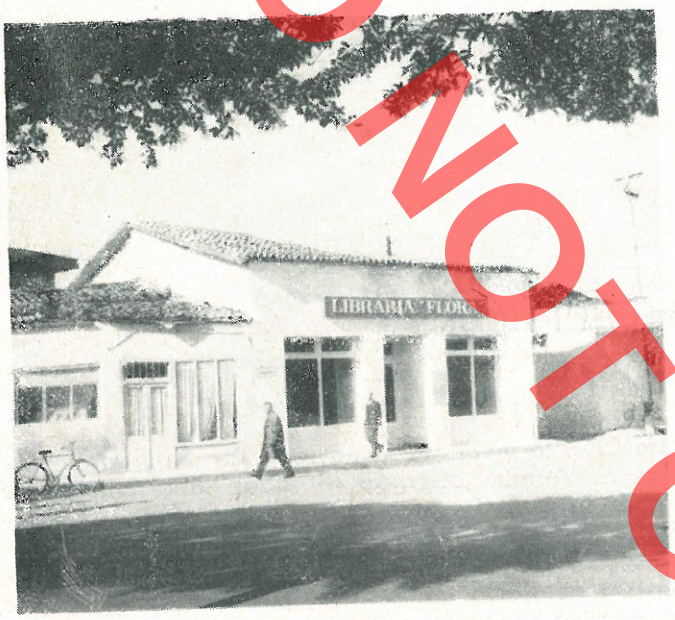

Fig. 1

kryeqytetit e në qëndra të tjera të vëndit. Atje isha takuar me shokët e mij të paharruar, me patriotë e revolucionarë, me Vasil Shanton, me Qemalin, me Miston, Mihalin, me Dullë Ketën, e me dhjetra djem e vajza të tjera të popullit»[3].

Libraria e sotme «Flora» ende e ruan strukturën origjinale të ndërtesës së kohës së luftës. Ajo është ndërtuar nga tregëtarët e vegjël tiranas dhe ngritur sipas zakonit buzë rrugëve kryesore të qytetit, që derdheshin në Pazarin e Vjetër. Forma planimetrike e dyqanit tregon se ajo është ndërtuar në përshtatje me vargun e dyqaneve të tjera dhe e kushtëzuar nga vëndi që i kanë lejuar këto ndërtime njëra tjetrës. Ai ka një shtrirje planimetrike në formë trapezi të çrregullt me brinjët më të mëdha në përmasa 14.20 x 9.15 m. Një mur i brendshëm me trashësi 50 cm paralel me rrugën e ndan ndërtesën në dy ambjente. Prej tyre ambjenti kryesor pranë rrugës, ka formë planimetrike pak a shumë katërkëndëshi kënddrejtë (8.26 x 6.30 m) dhe ka shërbyer për lokalin e shitjes (si edhe sot). Ai lidhet me rrugën me

të hapur në mes të murit ndarës. Mu janë mjaft të trashë rreth 80-85 cm, r ambjentit depo më të hollë, rreth 25 c Ky ndryshim ka mundësi të ketë ndod se ambjenti i depos mund të jetë shtu

Çatia e ndërtesës, me lëndë druri luar me tjegulla vendi, ndryshe nga ç neve të tjerë, është zgjidhur jo me d kullime. Në dyqanet e pazareve mesj konisht qëndrojnë në varg njëri pas tj i pjerësive të çative është i kushtëzua që ujrat e një çatije të mos bien mb kesa të tilla kanë diktuar zgjidhje të ose dy kullime. Ato bëhen me një k pjerrësi nga ana e rrugës kur hapës është e vogël. Kur hapësira e dyqani madhe ajo realizohet me dy kullime. e çatisë së dyqanit «Flora» e ruan këtë jugore, pasi ai është i lidhur në këtë c e dyqaneve. Ndërsa pjerrësia e tretë çatisë në anën veriore, në të cilën var ndërpritet këtu nga një rrugicë. Pjerr çatisë zbut kështu kulmin e çative të qaneve që ndërpriten.

Ballin e ndërtesës nga ana e rru sisht një vetratë xhami, e cila lejo bollshme në ambjentin e lokalit. Në r ndodhet porta dykanatëshe e dyqani sohet arkitektonikisht nëpërmjet një kc resh të ngjashme me atë të një port rës që ka lidhje me lokalin, portë të natëshe ka edhe depoja, e cila komu gicën në anën veriore të ndërtesës. byer për furnizimin me mallra të dy pengesa në lokalin e shitjes. Gjithas të ambjentit depo, përkundrejt kësaj edhe një derë me hapësirë të vogël, në pjesën e mbrapme të dyqaneve d e brendshëm të lagjes. Ajo është hap komunistët në kohën e veprimtarisë qanin «Flora». Nga kjo deriçkë shok gua në mëngjesin e 29 Tetorit 1941, rët erdhën për t'a arrestuar.[4]

Ndërsa libraria e sotme «Flora» rën dhe volumetrinë origjinare të dy luftës, brendia e saj e përshkruar n

DO NOT COPY

ndryshimit, nacionalistët, patriotë, komunistë, korrierë të Pezës, klientë fare të zakonshëm që s'kishin asnjë lidhje me ne. Por paqetat e «Florës» nisën «t'u pëlqenin» edhe disa elementëve të dyfishtë, në shërbim të fashistëve. Shokët i bënin sytë katër dhe vigjilenca e rreptë ishte një ndër preokupimet tona kryesore. Na u desh të bënim brenda dyqanit disa «modifikime», disa shtesa.

— Po na vete mirë «tregëtia» — hapëm fjalë — e tash do të çelim në brendësi edhe një pijetore me tri-katër tavolina.

Nganjëherë kur ishim më se të sigurt, në këtë pjesë të brendshme organizonim ndonjë takim a bisedë me shokët. Por kjo, si të thuash, ishte pjesa e dukshme, legale. Aty më tepër mund të zhvillonim ndonjë takim me ata tipa nacionalistësh që e quanin trimëri të madhe të flisnin për politikë kafeneve.

Sidoqoftë edhe me ta duhej të bisedonim, t'i sqaronim, të përpiqeshim t'i afronim me çështjen e luftës së madhe. E kur ndonjë nga këta, ose çdo element tjetër patriot e revolucionar, «i kalonte» provat e para, afrohej me ne dhe bindeshim për vendosmërinë e tij, atëhere bisedat me të në pjesën e dukshme evitoheshin. «Flora» i hapte dyert e saj të brëndshme të «zëmrës». Ky ishte vëndtakimi sekret i ilegalëve, si të thuash, «zyra» jonë e parë e ilegalitetit më të thellë. Prapa rafteve me likerna e cigare ishte një vënd i gjërë me arka, arka me shishe, arka boshe, të vjetra e të reja. Dhe prapa tyre, më në thellësi kishte arka të tjera, si të hedhura atje nga «pakujdesia», ato ishin arka «të rrezikshme», me materiale për të shtypur trakte, me libra e broshura të Marksit, Leninit, Stalinit, me armë, bomba e fishekë, me ilaçe, pambuk, me darë e gërshërë hekuri. Kjo ishte «zahireja» jonë e dimrit të pushtimit.

Përmbi arkat boshe ishte një farë ballkoni i brëndshëm, diçka si llozhë, që e përdornim gjoja për të shtuar sipërfaqen e depozitimit të mallrave. Në fund të këtij ballkoni, në qoshen më të errët, para një perde arkash të vjetra e të prishura, hapej dera e një dhomëze me tavan shumë të ulët. Këtu bëheshin mbledhjet më sekrete»[5].

Kthimi i dyqanit historik me funksionin e librarisë së librit politiko-shoqëror është padyshim një zgjidhje e goditur. Aty ku më se katër dekada më parë nisi puna e madhe ilegale e me rrezikun mbrapa shpine për formimin e Partisë dhe i së ardhmes së lumtur të popullit

gjithatë, përshkrimi aq jetësor e përfytyr
jep shoku Enver për mjedisin dhe punër
bërë nën çatinë e kësaj ndërtese, të cilat
i ndjen e i kujton dhe padashur kërkon
materializuara e posa shkel pragun e saj
mëdyshje për të pyetur. — A i është dhë
historik vlerësimi më i goditur, a është n
nuese që ai të funksionojë si një libra
kthehet në një ndërtesë-muze me pamjen
e dikurshmes?

Është vështirë të pranosh njërën e të
tjetrën. Kthimi në pamjen e dikurshme, si j
tu e brënda i dyqanit «Flora», materializo
son aspektin memorial të saj, atë që e le
kureshtje dhe që sot nuk shihet. Por nga
edhe dhënia e funksionit si librari e libri
-shoqëror e pasuron monumentin historik
aktualiteti e domethënëse. Veprat e sh
Partisë e të shokut Enver që hynë vazhd
raftet e «Florës» përbëjnë në çdo moment
gjigje simbolike e asaj që është arritur pr
së përpjekjeve të luftës së madhe të popu
tar. Nga kjo pikpamje mendojmë se do të
gjetje akoma më e goditur pajisja e dyqa
kurshëm «Flora» me këto dy funksione — d
që ai të ketë pamjen e pajisjet e dikurs
funksionin e shtëpisë-muze dhe nga ana
ruajë edhe notën aktuale, pra funk
librarisë. Në se një zgjidhje e tillë do
qitej e vështirë për t'u realizuar p
brënda hapësirës së ndërtesës, atëhere
funksione mund të kishin edhe nga një ndë
vehte. E konkretisht dyqani «Flora» të kth
shtëpi-muze, ku vizitorët të shihnin pamjen
vitet e luftës dhe dyqani ngjitur me të, në
rrugës Bajram Curri, të adoptohej për lib
librit politiko-shoqëror, i cili të mbante po t
emër.

Vlerat e mëdha e të veçanta historike
qanit «Flora» diktojnë për zgjidhje edhe d
tjera që i takojnë së ardhmes — midis ty
tjen e mjedisit të saj urban historik. Kohët
nga ana e Institutit të Monumenteve të Kul
Tiranës është hartuar për këtë qëllim një p
plotë restaurimi i zonës urbane përreth n
historike, projekt i cili pritet të vihet në jetë. A
të ruajë e të përtërijë

DO NOT COPY

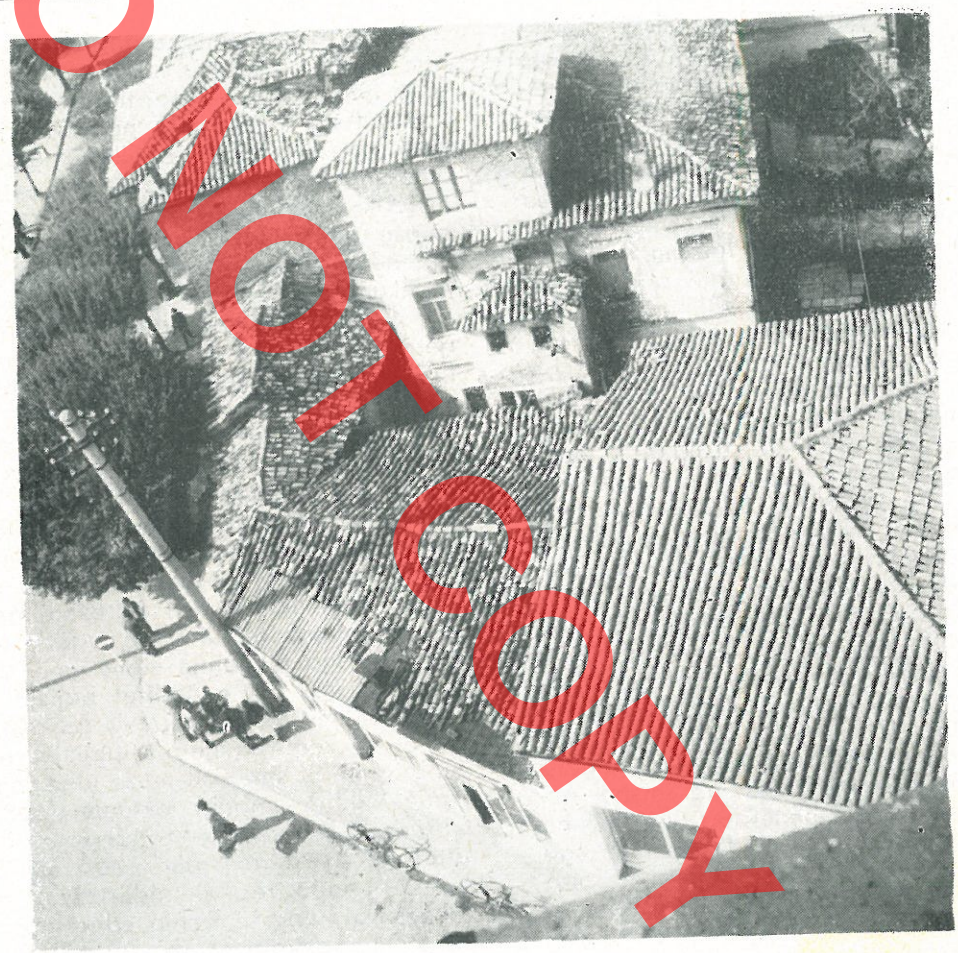

Fig. 2

guroi punës ilegale të komunistëve. Ai vërtet e kishte fytyrën nga rruga kryesore por shpinën dhe krahët i kishte të mbuluara nga dyqane të tjerë, nga avllitë, rrugica e shtëpitë e dëndura të popullit (Fig. 2). Ndryshe ai s'mund të zgjidhej e të funksionone si bazë ilegale dhe aq më tepër të kthehej siç e quan shoku Enver – në «zyrën» e parë të ilegalitetit më të thellë[6]. E zhveshur nga kjo marrëdhënie esenciale e egzistencës së saj si bazë ilegale prej ndërtimeve fqinjë, dhe ruajtja vetëm e

niste e Shqipërisë në Tiranë. Asn ndërtime të reja rreth saj nuk mur aq vërtetësi, bindje dhe emocion te kur ai shkon për të vizituar Shtëpin përmjet rrugicave të ngushta e gjar fizuara nga avllitë e ulta, nga pem e dëndura tiranase. Monumenti dësh mënyrë të plotë për ilegalitetin e zëmrën e popullit të Tiranës së vj se një ndërtesë që vlerësohet e n ilegale e viteve të luftës nuk është

DO NOT COPY

ruajtja në një masë të caktuar e këtij mjedisi përreth monumentit është domosdoshmëri për vlerësimin real dhe emocionues historik të bazave ilegale. Në këtë drejtim gjithashtu mendojmë se, për këto monumente të zgjedhura që lidhen me aktivitetin e komunistëve në vitet e luftës dhe në veçanti me veprimtarinë e shokut Enver Hoxha, nuk duhet të qëndrojë si shkak në mosruajtjen e ambjenteve të tyre rrethuese, justifikimi që përdoret në ndonjë rast, kërkesat që kanë në të vërtetë ritmet intensive të ndërtimit e të zbukurimit të Tiranës së re.

Në këtë mënyrë në mjedisin urban me vlera historike të dyqanit «Flora» duhet të hyjnë edhe disa ndërtesa të rrugës së «Veriut», përballë saj. Mjafton të sjellim këtu si shembull edhe një aspekt tjetër të kujtimeve të shokut Enver për dyqanin «Flora», qytetarin e këputur të Tiranës, Malin, që kishte një kafene të vogël përdhese përballë saj, dhe që i kishte shpëtuar komunistët ilegalë nga shumë rreziqe[7]. Por, megjithëse kafeneja e Malit sot nuk egziston, do të ishte brenda kritereve të vlerësimit historik të monumenteve, ruajtja e vargut të dyqaneve egzistues të lidhur me të, i cili ruhet që nga vitet e luftës. Dyqani «Flora» brënda zonës-muze, i rrethuar nga një numër i caktuar ndërtesash (Fig. 3) përgjatë dhe në të dy krahët (Fig. 4). dhe një pjese të rrugës së «Veriut» (B. Biba), sipas pamjes së tyre në vitet 1940-1941, do të krijojnë plotësisht atmosferën bindëse dhe edukative tek vizitori për veprimtarinë ilegale të komunistëve shqiptarë dhe të shokut Enver Hoxha në këtë «çerdhe» të rëndësishme historike.

*

* *

Përveç vlerës kryesore të memorialit historik zona-muze rreth dyqanit «Flora» mbart në përgjithësi edhe vlera urbanistike e të artit të të ndërtuarit për historinë e kryeqytetit[8].

Tirana si qytet ka një moshë shumë më të re se sa qytetet e përmëndur të Shqipërisë, si përshembull Shkodra, Lezha, Kruja, Durrësi, Berati etj. Ajo u formua si e tillë vetëm në shek. XVII[9], rezultat i gjallërimit ekonomik të trevës së saj bujqësore dhe pozita që ajo zinte në damarët rrugorë të kësaj treve. Tirana lindi si qytet në pikën ku takoheshin

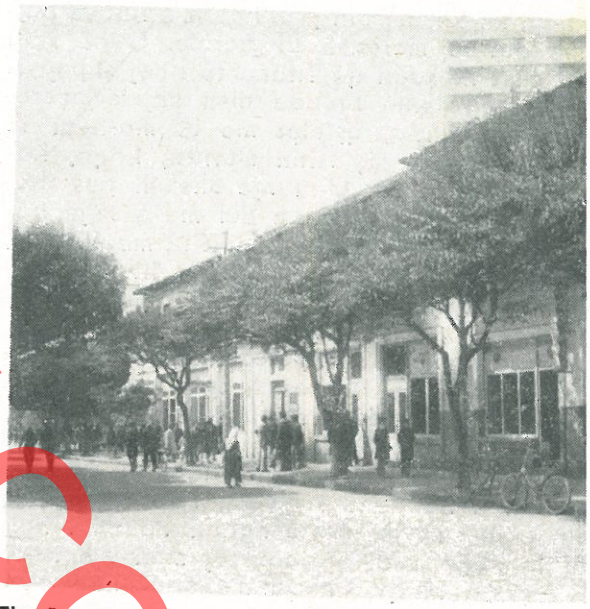

Fig. 3

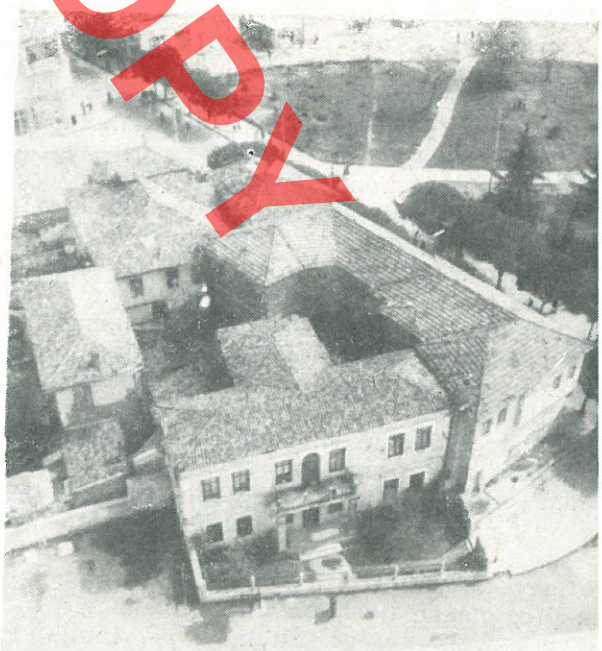

DO NOT COPY

kohë në treg, ku takoheshin prodhuesit e fushës bujqësore me ata të malësisë blegtorale. Qenë këta faktorë, të cilët ndikuan që Tirana të rritej shpejt si qytet dhe t'i tejkalonte brenda disa dhjetëvjeçarëve, për nga popullsia, qytetet më të moshuar të Shqipërisë së Mesme siç ishin Durrësi, Kruja, Kavaja, Petrela dhe Preza. Gati një shekull pas themelimit të saj, më 1703 Tirana del me 5 mijë banorë, më 1870 me rreth 8 mijë, më 1912 me 10 mijë, më 1920 kur u bë kryeqytet me rreth 12 mijë, më 1938 me mbi 30 mijë, kurse sot më tepër se 200 mijë banorë.

Faktorët ekonomikë që përcaktuan lindjen dhe zhvillimin e shpejtë të Tiranës si qytet, përvijëzuan edhe tiparet e saj qytetëse. Tri rrugët e mëdha ndërkrahinore shërbyen si boshte për planimetrinë e saj dhe si vija kufizuese për hartën e lagjeve. Pika ku ata u takuan u bë tregu i qytetit, Pazari i Vjetër, në vëndin e të cilit sot është ngritur Pallati i Kulturës. Secila lagje rreth e rrotull tij mori një fizionomi të veçantë në përshtatje me strukturën ekonomiko-shoqërore të popullsisë së saj. Ende sot këto rrugë thirren në traditën gojore popullore me emrat e tyre të vjetër. Lagjet më të lashta qenë padyshim ato pranë Pazarit të Vjetër. Por edhe kur Tirana erdhi gjithnjë e duke u zmadhuar, e lagjet njëra pas tjetrës e çuan gjithnjë e më larg periferinë nga Pazari i Vjetër, qëndra e qytetit mbeti kurdoherë pika e ndërprerjes së këtyre tri rrugëve ndërkrahinore, siç vazhdon të jetë edhe sot.

Rruga e «Veriut», si një nga rrugët themeluese të qytetit të Tiranës, ende e ruan strukturën e saj të vjetër në disa fragmente. Ajo ka pasë lidhur fshatrat veriore të trevës me Pazarin e Vjetër, pra shërbente si një arterie prej nga fshatarët sillnin prodhimet e tyre bujqësore e blegtorale, aty ku kryhej prodhimi zejtar e qarkullimi tregtar. Rruga gjarpëronte midis lagjeve të kësaj ane të Tiranës duke u ndarë në degëzime të shumta të saj, e duke u futur në mëhallat e grupet e banesave me oborre të bollshme. Ajo kufizohej si të gjitha rrugët e qytetit me avllitë prej qerpiçi e portat karakteristike dykanatëshe të banesave edhe këto po prej qerpiçi. Si rrugë mesjetare, ajo qe e ngushtë, e shtruar me kalldrëm prej gurësh lumi, pa trotuarë dhe me një

shin qëndrës së qytetit aq më tepë
që kufizonin dy anët e rrugës f
vendin vargut të ngjeshur të dyqar
që kanë mbetur ende në fragmentir
gës së Veriut, ndodhet edhe dyqa
rruga e Veriut së bashku me varg
ndërpritej me rrugën e Dibrës (B.
disa metrash, tretej në zëmrën e
midis morisë së punishteve zejtare.

Përpara dyqanit «Flora» nuk
rruga e Veriut, por edhe një rrugë
lashtë e Tiranës, ajo e «Dibrës». N
gjërë se rruga e Veriut, rruga e
ajo, vinte drejt qëndrës së qytetit ar
i ngjeshur i dyqaneve, kryesisht një
nave, i strehëve të gjëra, i qepenë
të shumta të tyre, prej të cilave
fare pak objekte. Në rrugën e Dil
fillimet e shekullit tonë edhe dyqa
me katin e dytë për banim, prej të
tur gjurmë edhe sot.

Arteriet urbane pra, që form
ndërtimeve përreth dyqanit «Flora»
përbërës të nismës së jetës qytetar
edhe ndërtimet e mbetura nga la
ato, e quajtur me emrin e vjetër lag
nuk janë pa vlera të artit të të nd

Dihet se gjatë shek. XVIII, në
në vëndin e quajtur «Kroi i Bam
Kombinatit ushqimor «Ali Kelmen
grumbuj familjesh ortodokse të shte
ga, nga Niça dhe nga vise të tje
ato vise u shkretuan nga furia e
Pastaj gjatë viteve 80' të atij she
rët e tyre luftuan për mbrojtjen e Ti
nga sundimtari i sanxhakut të Vl
Pashës, sundimtari i Tiranës së a
bej Bargjinolli, i u dha të drejtë
brënda në qytet me po ato të dr
edhe tiranasit e lashtë. Komuniteti
ortodoksë formoi dy lagje të veçan
cilat është pikërisht lagja e «Çoba
së cilës ndodhej edhe dyqani «Fl
mëvonshëm të këtij komuniteti e i
nat e kodikut të kishës së shën
tij, në fillim të shek. XIX, banorët

kishin esnafët e tyre, si esnafi i kazanxhive dhe ai i kallajxhive dhe pak më vonë esnafi i kujunxhive, i mehanexhive dhe i ustallarëve, të cilët kishin zënë vëndin e tyre edhe në Pazarin e Vjetër të Tiranës.

Padyshim, që edhe prej atyre pak ndërtesave që kanë mbetur sot përreth dyqanit «Flora» nga lagja e madhe dhe e vjetër e Çobanëve, ka midis tyre që paraqesin vlera të traditës së artit të të ndërtuarit qytetar tiranas. Kështu në ansamblin ndërtimor në fjalë, ende kanë mbetur dyqanet tipikë prej atyre të shumtë të qytetit mesjetar, prej të cilëve jo vetëm nuk kemi ruajtur asnjë shëmbull deri sot, se është dhe e pamundur të gjesh syresh, (dyqane njëkatëshe me qepena) në mjediset urbanë, tashma të transformuara të kryeqytetit. Për më tepër në këtë ansambël do të gjejmë shëmbuj dyer dhe dritare karakteristike të periudhës mesjetare (në anët e rrugës B. Biba) dhe dyqanet me kate të banuara mbi to, që i takojnë kryesisht fillimeve të shek. XX (në anën e rrugës B. Curri).

Po ashtu me interes paraqiten në këtë mjedis ndërtimor edhe fondi i banesave popullore. Ato jo vetëm se ruajnë veçoritë e traditës ndërtimore lokale, porse pasqyrojnë deri diku mirë evolucionin dhe pasurinë e varianteve të banesës tiranase, n i thjeshtë deri tek ato të zhvilluara me kat tyre do të gjejmë variante të banesës pë hajat, ku shtëpia e zjarrit zë vendin qëndro pozim. Gjithashtu midis tyre kemi një moc banesës së zhvilluar qytetare me të dy ko nuara, një tjetër model po aq tipik të bo çardak të brëndshëm e të mbyllur, të as «me sikilik», etj. Ndonjë prej këtyre banes edhe vlera anësore historike, siç është pë ndërtesa që ka shërbyer si seli e Bankës I të Shqipërisë më 1925 deri më 1936, etj. S to ndërtesa karakterizohen edhe nga orna pasur e interierëve, që meritojnë të ekspoz

Përfundimisht mendojmë se mjedisit u reth dyqanit «Flora», fragment i qëndrës së qytetit të Tiranës, duhet t'i vihen në du komplekse të tij. Ndërtesa historike «Flora», Enver Hoxha zhvilloi veprimtarinë dhe luftë madhe për formimin e Partisë dhe për orgo Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare, do t shtu epiqëndra e një zone-muze me vlera t historike dhe njëkohësisht me vlera urban të artit të të ndërtuarit për historinë e të ko kryeqytetit tonë.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Gjergj FRASHËRI

LA BOUTIQUE «FLORA» ET SES ENVIRONNEMENTS

L'un des bâtiments historiques les plus importants de Tirana est aussi l'ancienne boutique appelée «Flora» laquelle aujourd'hui est convertie en un librairie d'oeuvres politiques et sociales portant toujours le même nom.

La meilleure appréciation sur cette ancienne construction fut donnée par le camarade Enver Hoxha dans son oeuvre «Quand le parti naquit» où il la considére comme l'une des plus importantes bases du mouvement antifasciste et communiste. Comme on le sait déjà, sous le nom officiel d'un marchand de cigarettes, là notre glorieux dirigeant au cours des années 1940-41, déploya cette grande activité révolutionnaire qui mèna à la fondation du Parti Communiste d'Albanie et au commencement de la Lutte de Libération Nationale.

Bien que renouvelée en fonction d'une librairie, l'ancienne boutique «Flora», conserve la structure originale du bâtiment de l'époque de la guerre. Comme autrefois, il se trouve au bord de la route du «Nord» la façade étant tournée en même temps sur la route de «Dibra», avec la seule différence qu'à l'heure actuelle la route du «Nord» n'amène pas comme autrefois à l'Ancien Pazar, mais à la place devant le Palais de Culture construit après la libération. La planimétrie de la boutique en forme d'un quadrangulaire irrégulier (dont les plus grandes côtes sont 12,20 x 9,15 m) montre que cette construction s'adapta à la suite des autres magasins et fut conditionnée par le terrain qui lui était reservé. Une cloison parallèle à la route divise la boutique en deux ambiances dont celle qui se trouve du côté de la route sert à la vente et l'autre, à l'intérieur, au magasinage. Une porte percée au milieu de la cloison assure leur communications. La façade de la boutique est composée d'un vitrage au milieu duquel se trouve une porte à deux battants. Le dépôt aussi au côté nord du bâtiment est muni d'une porte à deux battants laquelle communique avec la ruelle de derrière. De même, à l'intérieur de cette ambiance se trouve une petite porte qui donne sur la partie derrière les magasins, à l'intérieur de l'ancien quartier des «Çoban». Elle fut ouverte par les commu-

En regagnant son premier aspect tant l'extérieur, la boutique «Flora» matérialise s rial complète l'idée qu'on fait en lisant l'Oeu Enver Hoxha. D'autre part, sa fonction con oeuvres politiques-sociales, enrichit le mo en valeurs d'actualité. Nous pensons que la doit être converti en maison-musée regagna meubles du temps de la guerre et le maga à son côté doit être adopté pour la libra politiques et sociales lequel doit porter le

La représentation muséale des grandes de la boutique «Flora» exige aussi la con milieu urbain historique. La conservation de la détachée du milieu environant, causerait l'affa valeurs historiques. Nous en avons déjà l'e maison où a été fondé le Parti Communiste est appréciée en mettant en protection de l'E tout autour.

Donc il est mieux que la boutique «Flor tant que centre d'une zone muséale entourée d'un nombre de constructions, comme elle l'e nées de la Lutte de Libération.

A part la principale valeur en tant que que, la zone-musée tout autour de la boutiqu aussi des valeurs d'urbanisme et de l'art de l'histoire de la capitale. La route du «Nord», ciennes routes de Tirana entreliait les villag contrée et l'Ancien Pazar. La boutique «Flo dans le système des magasins qui étaient r long de l'autre route ancienne, celle de «D conserve qu'un petit nombre de monuments. tions conservées autours de la boutique il y représentent des valeurs de la tradition de c de Tirana. Dans l'ensemble de constructions de des exemples typiques de magasins à un étag à étage habité en dessus, qui appartienne XX sc.

DO NOT COPY

Nr. 2

monum

Aleksandër MEKSI

ARKITEKTURA PALEOKRISTIANE NË SHQIPËRI

Zhvillimi që pati Iliria gjatë antikitetit të vonë që dëshmohet ndër të tjera dhe me fortifikimet, me numurin dhe nivelin teknik të tyre,[1] mund të vrojtohet dhe në arkitekturën e kultit.[2] Në drejtim të organizimit administrativ dhe kishtar zonat e Shqipërisë u përfshinë në prefekturën e Ilirikut, në provincat e Epirit të Vjetër me Nikopojën si metropoli, Epirin e Ri me Dyrrahun dhe Prevalitanën me Skodrën.[3]

Ky organizim administrativ i takon me mjaftë gjasë reformave të Dioklecianit (284–305), të cilat vazhduan të vihen në jetë deri në vitet e para të sundimit të Kostandinit (324 – 337). Të dhëna të drejtpërdrejta për kohën e krijimit të provincës së Epirit të Ri që u nda nga ajo e Maqedonisë nuk kemi. Hrisos duke u nisur që Laterculus Veronensis duhet të jetë hartuar në dydhjetvjeçarët e shek. IV, në të cilin përmendet së pari provi rus Nova krahas Epirus Veteris, mendon kohe i takon dhe krijimi i provincës në fjalë. nga A. Baçe në kështjellën e Paleokastrë mbishkrimi, në të cilin përmendet në kohër nit, provinca Epirus Veteris, na tregon se kohë provinca e Epirit të Ri ishtë krijuar[5] Ai këtë mbishkrim ndër vitet 311-313[6], çka pë kufi të dëshmisë më të vjetër të njohur pë e kësaj province, megjithëse një dëshmi jo përdrejtë sepse emërtohet Epirus Veteris.

Të tre mitropolitë e mësipërme administ kishtarisht nga papa i Romës nëpërmjet v Selanikut.[7] Një gjë e tillë vijon deri në vitin me rastin e skizmës së patrikut Akasi (471

---

1) Për forfikimet e antikitetit të vonë në Shqipëri, shih. A. Baçe, **Fortifikimet e antikitetit të vonë në vendin tonë.** «Monumentet» 11/1976; F. 45-74, Gj. Karaiskaj, **Mbi fortifikimet e vona antike të vendit tonë,** «Monumentet» 12/1976, fq. 221-228. **Po ai, 5000 vjet fortifikime në Shqipëri,** Tiranë, 1981.

2) Deri më sot mungon një studim përgjithësues (shterues) për arkitekturën paleokristiane të vendit tonë. Së pari, sepse studimet vetëm kanë marrë një hov në këto 15 vjetët e fundit, së dyti sepse mjaft prej gërmimeve janë ende të pabotuara. Sidoqoftë ky problem është trajtuar në A. Meksi, **Ndërtimet e hershme të kultit kristian,** Në **Historia e Arkitekturës Shqiptare (maket)** Tiranë 1980, 201-219, S. Sorries, **Fruhchris tliche Denkmaler in Albanien,** Antike Welt, 4/1983, 7-26, dhe H. Freis, **Spatantike kirehen in Albanien,** Antike Welt Sonder, nummer 1983, 65-73, Një ndihmesë, për njohjen e kësaj arkitekture japin dhe kumtesat e mbajtura në Kuvendin e II të Studimeve Ilire, Tiranë 20-23 Shtator 1985, Kumtesa e jonë, **aspekte të arkitekturës paleokristiane në Shqipëri,** si dhe të tjera që do ti referohemi më poshtë. Për arkitekturën e provincës së Prevalitanës shih dhe P. Mijoviç, **Ranohrisçanski spomenici Prevalisa,** Arheoloski Vestnk, XXIX, 1978, 641-678.

3) Sipas Hierocles, **Symedemus,** Teubner Lipsiae 1893, 651-656 në tre provincat e mësipërme në territorin e vendit tonë në mesi

DOKUMENTO COPY

Selaniku dhe gjithë provincat e Ilirikut u rreshtuan në anën e Kostandinopojës, duke vazhduar gjatë gjithë kohës së sundimit të perandorëve Zenon (474 – 491) dhe Anastas (491 – 518), të cilët i vunë pengesa të mëdha lidhjeve me Romën. Vikariati u rivu formalisht nën perandorin Justinian (527-565), i cili në vitin 535 krijoj kryepeshkopatën e Justiniana Primës që bashkë me Selanikun e ndanin këtë funksion. Ndër kohë Roma ushtronte edhe drejtpërsëdrejti ndaj tyre pushtetin. Që nga ajo kohë metropolia e Prevalitanës (Skodra) varesh nga Justiniana Prima[8]. Nga dokumentacioni i shkruar që ka ardhur deri në ditët tona, jo për të gjithë qytetet që përmend Hierokli kemi përmendje të peshkopatave të tyre, por mendojmë se në to duhet të ketë patur qëndra peshkopale. Sipas një ligji të perandorit Zenon (474-475) që na e jep Codex Justinianus, çdo qytet duhet të ketë me çdo kusht një peshkop të vetin.[9] Duhet thënë se udhërrëfyesi i Hieroklit (vitet 527-528) jep për qendra të metropolive Dioklenë (Dorahion) për Prevalitanën dhe Lihnidin për Epirin e Ri. Kjo gjë duhet të ketë ndodhur për periudha jo të gjata dhe për rrethina të panjohura, sepse më vonë ridalin si qendra të mitropolive Skodra dhe Dyrrahu. Qëndrat peshkopale që dalin në dokumentacionin historik janë:

Shkodra[10] në vitin 381 (Senecio në Koncilin e Kostandinopojës), në vitin 424 (Senecio në letrën papës Celestinit II), në vitin 446 (Senecio në letrën e Papës Leoni I), në vitin 519 (Andrea në letrën e Papës Hormisdas), në vitet 597 e 599 (Johani Kretensi në letrën e papës Gregori I), në vitin 602 (Kostandini në letrën e Gregorit të I).

Lezha (Lissus), në vitin 592 dhe 597 në letrat e Gregorit të I peshkopit të Lezhës Johani, ndërkohë në Skuillace të Italisë për sa kohë që Lezha ishte ndër duar të Barbarëve[11].

Durrësi[12]: Asti, që persekutoh perandorit Trajan (98 – 116), në viti Eukarius në koncilin e Kostandino 424 (Peshkopi Feliks në letrën e pa në vitin 431 (peshkopi Eukarius mer cilin Efesit), në vitin 448 (peshkopi e Papës Leoni I), në vitin 449 (pe koncilin epirat të Efesit), në vitin 457 në letrën e papës Leoni i I), në viti letrën drejtuar perandorit Leonit I), 599 (peshkopi Urbikus në letrat e pa

Skampini (Elbasani)[13], në vitin letrën perandorit Leon i I), në vitin letrat e legatëve të papës Hormisd

Apollonia (Pojani)[14]. Për Apo martirin e parë Isaurus, në vitin 431 edhe i Bellidës-Bylis, në koncilin e 451 (peshkopi Eusebius në koncilin në vitin 458 (peshkopi Eusebius me rit Leon).

Bylisi (Hekal i Fierit)[15]: në viti Feliks edhe i Apollonisë merr pjes Efesit), në vitin 458 (peshkopi Fil drejtuar perandorit Leon I).

Amantia (Pllloça e Vlorës):[16] shkopi Eulalius në koncilin e Filip

Aulona (Vlora)[17]: në vitin 458 rius në letrën perandorit Leon I) (peshkopi Soterus në Koncilin e V standinopojës). Kjo qendër peshkop vizitën e të dërguarve të papës H 519.

Listra[18]: në vitin 458 (peshk letrën perandorit Leon I).

---

8) **Po aty,** 550. **Acta et diplomata res Albaniae mediae Aetatis, Illystrantia,** Collegerunt et Digeserunt L. Thaloczy, C. Jireçek, E. Šufflay, Vol. I, Vindobonae 1913, Dok. 32, **Ilirët dhe Iliria tek autorët antikë,** Tiranë 1965, 428.

9) **Po aty,** 424.

10) H. Freis, **Vep. cit,** 67 dhe respektivisht në **A.Alb.,** 13, 30, 43, 45, 47.

11) **A.Alb,** I, 40, dhe E.K. Hrysou, **Vep. cit,** 73.

12) H. Freis, **Vep. cit,** Respektivisht në F. Dvornik, **Les Slaves Byzance et Rome au IX**

DO NOT COPY

Prinate[19]: në vitin 458 (Peshkopi Paulus në letrën perandorit Leon I).

Buthrotum[20]: kohën e perandorit Decius (249--251) martirizohet në theatrin e Butrintit Terinos, në vitin 458 (peshkop Stefani në letrën e Sinodit të Epirit të vjetër dërguar perandorit Leon I) dhe në vitin 516 (peshkop Mateu në letrat e papës Hormisdas).

Foinike (Finiqi i Sarandës)[21]: në vitin 431 (peshkopi Peregrinus në koncilin e Epirit) në vitin 451 (peshkopi Peregrinus në koncilin e Kalkedonisë, në vitin 458 (peshkopi Valerianus në letrën Leonit I) dhe në vitin 516 (peshkopi Filip në letrat e papës Hormisdas).

Adrianopolis (Melan i Gjirokastrës)[22]: në vitin 458 (peshkopi Hypatius në letrën perandorit Leon I). dhe në vitin 516 (peshkopi Kostandin në letrat e Hormisdas).

Ankiasmus (Saranda)[23]: në vitin 431 (peshkopi Klaud në koncilin e Efesit) në vitin 451 (peshkopi Klaud në koncilin e Kalkedomisë) në vitin 458 (peshkopi Klaud në letrën perandorit Leon I) dhe në vitin 561 (peshkopi Kristodorus në letrat e Hormisdasit).

Veç këtyre përmendjeve, të peshkopatave të veçanta nëpërmjet pjesmarrjes së peshkopëve të tyre në koncilet dhe sinodet ashtu dhe në letërkëmbime, kemi dhe përmendjen e pa cilësuar të peshkopatave të Epirit në një sërë burimesh të shkruara a në ndonjë mbishkrim. Kështu në vitin 370 – 371 përmenden peshkopet e Ilirisë,[24] në një letër të papës Damasus I, një sinod i tyre mbahet në vitin 375 kundër Macedonianit[25]. Në vitet 385, 386 dhe 392 i jepen porosi peshkopit të Selanikut lidhur me peshkopsë[26]. Papa Inocenti I në vitin 412 i thotë shkopit të Selanikut (në rolin e vikarit të Iliri) të ketë ndër të tjerë kujdes peshkope të Ri, Epirit të Vjetër dhe Prevalit[27]. Në e Varrezës së Skampinit në Tepe të Elba ndër varret ka në mbishkrimin emrin e peshl fan që nuk njihet ndër burimet.

Në burimet historike përmenden dy kish kristiane, kisha e shën Anargjirëve që n Dyrrah perandori Anastas (491-518)[28] dhe Shën Pjetrit në Skampin ku u pritën në viti dërguarit e papës Hormisdas[29]. Këto m nuk janë të njohura deri tashti.

Gërmimet e para arkeologjike fare të p ra çlirimit në këtë fushë i takojnë L. Ugol gërmon baptisterin e Butrintit, bazilikën e kryen sondazhe në kishën trekonkëshe të B dhe gërmon bazilikën e Finiqit. Mbas një p më vjeçare përnjohëse, nga fundi i viteve 6 në mënyrë të vazhdueshme në gërmime në ndryshme, me mjaftë rezultate në fushën rës paleokristiane. Sot numri i monumenteve në dritë dhe atyre të pa gërmuara që nji punimet e rastit është i konsiderueshëm d tur në mbi 50. Kështu janë gërmuar një sër mentesh të kësaj periudhe si në Mesaplik dh tie (Pllojë) të Vlorës, Tepe të Elbasanit n Lin (Pogradec) Paleokastër dhe Jermë të trës, Butrint Finiq, Bylis (Hekal) e Ballsh Arapajt të Durrësit. Krahas tyre janë gjetu në mjaft vende të tjerë si në Kabash (Puk Grazhdan (Peshkopi), Zgërdhesh (Krujë), Ryp të Matit, Bixëllonj dhe Belsh të Elbasan të Tiranës, Manastiraq, Lekël e Goricë të strës, Polenë e Zaradishte të Korçës, Berat, narë (Lushnjë), Risili e Karbunarë të Vlorës,

19) **A.Alb,** I, 23. Vendndodhja e kësaj qendre, që haset ndër qytetet e provincës Epirit të Ri që jep Hierokli, mbetet e pacaktuar. Mendohet për Drishtin-Drivastenus apo Prizrenin. Prisdrianae. Shih **A.Alb,** I, 4 shën. 3, 4. Këtu do deshim të theksojmë që Drivasti ndodhet mbi lumin Drin në territoret e mirëfilltë të Prevalitanës.

20) F. Dvornik, **Vep. cit,** 87 (L.M. Ugolini, **Il cristianesimo l'organizzazione ecclesiastica a Butrinto (Albania)**, Orientalna Cristiana Periodica, vol. II, Nr. III-IV, Roma 1936, 319, ndërsa për Terinon **Po aty,** 310.

21) F. Dvornik, **Vep. cit,** 87.

22) **Po aty,** 87.

DOKUMENT COPY

(Tepelenë), Pluk të Fierit e gjetkë.[30] Po kështu në Durrës janë gjetur një numër i madh fragmentesh të skulpturës arkitekturore të cilat me numurin e madh të tyre dhe shumëllojshmëria e tyre dëshmojnë për numurin jo të vogël të monumenteve dhe rëndësinë e qytetit në antikitetin e vonë.

Siç dihet për ndërtimet paleokristiane u morën për model dy nga tipet më të përhapur të arkitekturës romake të dy shekujve të fundit të perandorisë, bazilikat dhe ndërtimet me planimetri qëndrore. Ndryshimet që ju bënë atyre për qëllime funksionale të kultit dhe konceptet arkitekturore të kohës sollën dhe ndryshimet përkatëse në ndërtimin planimetrik e vëllimor të tyre dhe në zbukurimoren. Krahas këtyre dy tipeve kryesor kemi dhe ndërtimin e faktorëve të thjeshtë njënefëshe.

Parashtrimin e monumenteve do ta bëjmë mbi bazën tipologjike duke iu përmbajtur renditjes: bazilikat, ndërtimet me planimetri qëndrore dhe ndërtimet njënefëshe.

BAZILIKAT

Bazilikat ishin ndërtimet më të përshtatëshme për godina kulti. Ato ishin të lehta në ndërtim dhe mund të zinin një numër të madh besimtarësh. Siç dihet, nga ana e ndërtuesve të antikitetit të vonë, bazilikave të periudhës romake ju bënë një sërë ndryshimesh si hyrja në anën perëndimore ndërmjet një narteksi e një oborri të hapur (atriumi) lënia vetëm e absidës lindore ku krijohet dhe ambienti i altarit, si dhe një sërë ambientesh ndihmëse për kultin (diakonikoni, protezisi, katekumene e baptister). Ato janë zakonisht të ndara nëpërmjet harkadave mbi pilastra ose kolona në tre nefe. Ndryshimet që ju bënë bazilikave të antikitetit prunë në një perceptim të ri të hapësirës së brendëshme. Brendësia ka tashmë një aks gjatësor dinamik rezultati i hyrjes përball altarit, që theksohet nga ritmi i arkadave.[31]

Bazilika e Akropolit në Butrint

Ruhet në vendin më të lartë t
anën lindore të tij, në një shesh të vo
Në gjendjen e sotme paraqitet e trai
takon disa fazave ndërtimore (Tab. I).
bazilika paleokristiane, paraqet një
she, me narteks në anën perëndimo
bient pranë murit jugor. Në narteks, i
tuar rëzë anës perëndimore të shes
hyet nga një portë në murin jugor.
gjatur në plan dhe komunikon me n
tre dyerve, nga një për secilin nef
harkadave, sot të murosura naosi nd
fe. Harkadat përbëheshin nga tre p
dhe pilastrat në muret lindorë dhe p
lastri qëndror për secilën harkadë ë
se të tjerët dhe ka në plan formën e
të lë të kuptosh se të dy anët lidhes
tërthor të nefit. Në anën lindore
naosin dhe duket se është e ndërtu
më të vonë kur janë mbyllur dhe a
me mjaft gjasë ka ndërtuar destin
këtë rast pas një periudhe braktisjej
prishur gjatë kësaj kohe shihen vetë
murit lindor.

Në anën jugore, në pjesën që
ndodhet një ambient ndihmës i ver
konisht, për të lejuar hyrjen në n
në këtë anë terreni është i aksident
rrësi. Gjatë punimit janë zbuluar
mozaiku të bordurës anësore me
rore, harqe mbi kollona, brenda të
peshk.[33]

Duke u nisur nga trashësia e mu
pilastrat e përbërë, mundet të mer
ka qenë e mbuluar me qemere, duke
strat e mezit hark tërthorë si brinjë

30) Kështu nga ekspeditat informative në terren S. Muça ka gjetur në zonën e Mallakastrës mbetje ndërtimesh kulti të antikitetit të vonë në Margëlliç, Panahor (dy), Dukas (dy) Gorishovë, Krapes, Cakran, S. Muça, **Vendbanime të antikitetit të vonë në krahinën e Mallakastrës,** Iliria 9-10, 1979-1980, fig. 1. (Harta). Një pjesë e këtyre të dhënave dhe në: **po ai, Gjurmime arkeologjike të luginës së Gjanicës,** Iliria VII-VIII, 1977-1978, 334. Gjithashtu në Risili të Vlorës janë gjetur fragmente të kësaj kohe. D. Ko-

DO NOT COPY

përket datimit, për nga forma planimetrike, dekorit të mozaikut dhe vendndodhjes mendohet që kjo bazilikë i takon fundit të shek. IV.

Bazilika e varrezës së Skampinit.

Është gërmuar në vitin 1969 në kodrën Tepe në perëndim të Elbasanit.[34] Ajo u gjet me mure që ruhen pak mbi tokë dhe i takon disa fazave ndërtimore (Tab. I). Ndërtimi fillestar paraqet një bazilikë me tre nefe, të formuar nga dy harkada mbi pilastra, me nefin qëndror më të gjërë e më të lartë se anësoret, për sa mund të kuptohet nga kolonat e dritareve që ndriçonin atë. Muret e pilastrave kanë qenë ndërtuar me gurë dhe breza 3 – 4 rreshta tullash. Në anën lindore është ambienti i altarit me absidën gjysëm rrethore. Ndërtimi i parë ishte një ndërtim i varfër, me dysheme të shtruara me dhe të ngjeshur e pa ndonjë zbukurim. Nga narteksi kalohej në të tre nefet dhe në dy dhoma ndihmëse anash. Dy të tjera të tilla janë në jug dhe në veri të ambientit të altarit.[35] Varfëria e ndërtimit e daton këtë fazë në gjysmën e dytë të shek. IV kur Skampini nuk e kish fituar akoma mirë fizionominë qytetare.

Në një kohë të dytë (mesi i shek. V)[36] kishës i'u bënë një sërë transformimesh për t'ia përshtatur më mirë përdorimit si kish varreze, përdorim që mund ta ketë patur që në fillim. Në këtë kohë murosen harkadat duke krijuar një sallë qëndrore që shtrohet me mozaik dhe ambienti i altarit ndahet nga salla me ikonostas guri të gdhendur. Nefet anësorë kthehen në këtë mënyrë në ambiente varrimi për dinjitarët e komunitetit fetar të Skampinit.[37] Ndryshime të tjera i bëhen kishës më vonë. Shtohet një ekzonarteks i hapur në anën perëndimore, në të cilin ka nën dysheme varre me qemer tullash si dhe një kapele varrimi në këndin verilindor të kishës.

Kisha rrënohet nga tërmeti, mundet ai për t'u mos u rindërtuar më në atë nivel. ndërkohë ka katedralen e Shën Pjetrit që në vitin 519[38]. Nga ky monument janë gjet kalasë së Elbasanit kapitele e shtylla drita

Bazilika e Amanties[39] ngrihej pranë të një tempulli dorik brenda «sheshit të s qytetit, në jug të tij. Është një bazilikë tr ndërtuar me materiale të marra nga temp dhe përbëhet nga naosi, ambienti i altarit teksit me dy ambiente ndihmëse. Tab. II. lidhet me nefin qendror nëpërmjet tre h me dy kolona. Prej tyre ruhen vetëm gj llaç mbi pllakat që shërbenin si bazam shemeja e bazilikës është shtruar në mëny gullt me materiale të marra prej tempulli, gon se ndërtimi i kishës përkon me zh paganizmit aty. Si në nefet anësore ashtu narteks janë vendosur varre. Ato janë ndë murature dhe mbuluar nga pllakat e dy Duke patur parasysh trashësinë e vogël të kisha duhet të ketë qenë mbuluar me kapri duke patur nefin qëndror më të lartë dhe m dyshe. Për këtë dëshmon një fragment ko një kapitel trung piramide i përmbysur.

Me vlerë janë pllakat e ikonostasit që ambientin e altarit, dhe ato të amvonit të në relief të cekët dhe të zbukuruara me dek dhe simbole të kultit. Si kolonat ndërmjet ashtu dhe këto të fundit, kanë formën tra që i hasim dhe në Durrës e Butrint, që da fundit të shek. V, fillimit të shek. VI të kë duhet ti takojë dhe kjo bazilikë.

Bazilika e madhe e Butrintit[40], rrënoj cilës ndodhen pranë portës me kulla të rreth tik të qytetit, është më e madhe për nga p dhe më e përkryer se bazilikat e mësipërme.

34) A. Meksi – N. Ceka, **Bazilika e Tepes,** Buletini Arkeologjik 1971, 184-190, S. Kosta – U. Çikopano, **Bazilika e Tepes në Elbasan,** «Monumentet» 18, 1979, 157.

35) Këto të dhëna duhet të kenë qenë dhoma varrimi siç janë në ato të bazilikës D në Nea Ankialos, D. Pallas, **Les monuments paleochretiens de Gréce decouverts de 1959 a 1973;** Roma 1977, 52, fig. 31. Në dhomën jugore të bazilikës sonë shihet qartë që nën të ka varr me qemer.

36) Datimi është bërë nga zbukurimorja e ikonostasit e veçanërisht e kapiteleve, A. Meksi, **Vep. cit,** 187.

DOKUMENTACION

ka qenë ndërtuar mbi ndërtime më të hershme të shekujve të parë të erës sonë. Ky monument është i vetmi që ka ardhur në ditët tona me muret gati në tërë lartësinë e tyre. Është një bazilikë trenefshe (me përmasa 20.15 x 18.33 m) me transeptin të vendosur tërthor (23,87 x 7.57m) dhe që del jashtë nefeve anësorë duke i dhënë bazilikës formën e shkronjës. T. Nefi qëndror që është dhe më i gjërë (7.08 m) se nefat anësorë (4.02 dhe 3.90 m) hapet tërësisht ndaj ambientit të altarit i cili përfundon me absidën gjysëm rrethore e që zë tërë gjatësinë e nefit (Tab. III) Ambienti i altarit dikur ndahej nga një ikonostas, prej të cilit ruhet vetëm një fragment i kolonës ndërmjet pllakave ndarëse; Ambienti i altarit, siç kuptohet nga mbetjet në këndin verilindor, ka qënë i shtruar me mozaik me gurë të vegjël e me motive gjeometrike. Ai përfundon në anën lindore me një apsidë me një dritare të madhe treshe. Nefet anësore ndahen nga krahët e transeptit me një harkadë dyshe mbi një kolonë nga të cilat ruhet bazamenti i kolonave dhe fillimet e harqeve.

Me dy harkada mbi gjashtë pilastra secila ndahet dhe nefi qëndror nga nefet anësorë. Po me dy harkada ndahej dhe ambienti i altarit nga pjesët veriore dhe jugore të transeptit. Nga pilastrat e mësipërme ata të ndërmjetmit janë një rindërtim. Pilastrat e rinj janë vendosur në vendin e të vjetërve. Kjo kuptohet nga konfiguracioni i harqeve mbi to, të cilat lidhen me pilastrat e vjetër në murin perëndimor dhe në vendtakimet me transpetin. Këtu ruhen dhe pjesë të harqeve të dyfishta të harkadës dhe të dritareve mbi të, që shërbenin për ndriçimin e nefit qëndror. Çatia mbi kapriatat e nefit qëndror vijonte dhe për pjesën e transeptit tek muri lindor, ndërsa krahët verior dhe jugor të tij mbulohen me çati dyujëse tërthor saj dhe në nivel më të ulët. Në brëndësi të bazilikës kalohet me disa dyer, tri në anën perëndimore, nga një në nefin verior dhe jugor dhe një në lindje të ambientit jugor të transeptit[41]. Hyrja për në nefin qëndror që është më e madhja dhe kryesorja mbulohej me një hark të dyfishtë me tulla.

Dyshemeja e nefave të bazilikës është e shtruar me pllaka të mëdhe drejtëkëndëshe prej guri gëlqeror. Në mes të nefit qëndror pranë njëri tjetrit dhe në aks të tij janë dy bazamente shemenë. Ato i takojnë amvonit të amvon del të jetë i ngjashëm me atë në Filipi, bazilikës B në Nikopol (a pra sipas formës së përdorur në K

Në gjendjen e sotme bazilika i t kryesore të ndërtimit, duke ruajtur të planimetrik e vëllimor. Fazës së parë anësorë dhe pilastrat me arkadat mbi transeptit, ndërsa fazës së dytë rindër të lirë ndërmjet nefave dhe harkadave to. Këtij rindërtimi i takon dhe pjesa ajtur e muraturës së absidës.

Muratura e vjetër është ndërtua formë drejtkëndëshi me tendencë hor dhëve. Në pjesën e poshtme ka një shta tullash. Me interes është dhe m nimit të fugave të rrafshuara, duke mjet gërvishtjes figura gjeometrike

Në pikpamje të arkitekturës, bazi ndërtimet e kohës, ka mure të thjesh në anën e jashtme dhe punim të sakt brendësi, për çka flasin ndërtimi i dys zaik dhe pllakat e rregullta, ikonost Në brendësi mbizotëron vëllimi i n ndjenjën e aksit gjatësor dhe të lëvizj ritmi i harkadave. Si në të gjitha b nefet anësorë që janë dhe më të ng rol të dorës së dytë. Në aspektin e metrik e vëllimor bazilika e madhe e ralele dhe ngjashmëri me mjaft ndë kohës. Lidhjen më të afërt e shohim D dhe E të Nikopolit.[43] Në dallim n gesën e narteksit edhe për ngushtë ndërtimin me pilastra në vend të k absidën 5 faqëshe që tek kishat e gjysëm rrethore me kundërforca.

Koha e ndërtimit të bazilikës vetëm nëpërmjet arkitekturës, teknik dhe dekoracionit. Duke e krahasua sipërpërmendura të Nikopolit[44] vëre e mundëshme e ndërtimit të saj ësht e shek. VI, me më shumë gjasë saj.[45], po të nisemi nga afrija me

Ndërtimi i parë, bazilika paleok përfytyrohet në tërësinë e saj me sak

fi i saj qëndror ngrihej mbi anësoret duke marrë dritë në pjesën e sipërme nga dritaret që ngrihen mbi arkadat. Në nivel më të ulët se ky nef qëndror janë edhe krahët e transeptit të mbuluar me çati dy ujëse që përfundojnë me fronton në jug dhe veri dhe mbështeten mbi arkadat që ndajnë në tre pjesë transpetin.

Bazilika në akropolin e Finiqit,[46] **Sarandë** është gërmuar në vitin 1926 së bashku me baptisterin e ndërtuar në vendin e një thesaurosi të antikitetit rreth 12 m më në veri. Kisha paraqet një bazilikë paleokristiane me transept (Tab. III). Me gërmimin kisha u gjet e ruajtur në gjëndje jo të mirë. Kështu, vetëm muret pranë absidës qenë 1.40 m të larta sepse ajo ishte përfshirë në rindërtimet e mëvona.

Kemi të bëjmë me një bazilikë me transpet mjaft të ngjashme me bazilikën e Butrintit[47]. Gjatësia e kishës përfshirë dhe absida me diametër 5,20 m ishte 26,30m, gjërësia e nefit qëndror 6.40m., gjërësia e transeptit 3.30 m ndërsa gjatësia e njërit krah në to 4.30 m. Nga nefi qëndror i kishës ruheshin dy muret anësorë 0.75 m të gjërë të cilët në një lartësi prej 0.40 m përfundonin me pllaka të mëdha e të rregullta gëlqeror. Mendojmë se këto përbëjnë bazamente mbi të cilin ngriheshin (mbi pilastra apo kolona) harkadat ndarëse të dy nefeve[48]. Nga të dy këto mure, bazamente për harkadat, ruheshin më mirë ai nga veriu. Në këtë mënyrë kisha e Finiqit paraqiste një bazilikë paelokristiane të mezit të shek. VI[49], në të cilin pas shkatërrimit rindërtohet një kapele e vogël, me një narteks të vonë e pas tij, në anën jugore një hajat. Ashtu siç rezultoi mjaft i dëmtuar bazamenti i harkadës jugore; edhe muri jugor mund të ketë qenë prishur për të ripërdorur materialet e tij (në qoftë se kjo pjesë u gërmua nga Ugolini) dhe kështu nuk u gjet asnjë gjurmë e murit mbi sipërfaqe të tokës.

Gjatë gërmimit janë gjetur kapitele dritaresh, kapitele të tjerë dhe pllaka të ikonostasit fundit mund ti takojnë edhe kishës mesje aq sa mund të gjykohet nga fotot e Ugolinit

Baptisteri[50] është ndërtuar pranë baz rrënojat e thesaurosit antik të Finiqit, në br të cilit pas gërmimit u gjet vaska e ruajtur mirë. Vaska ishte me diametër 0.90 m dhe thellë. Muret anësore të saj janë të ndër mënyrë të çrregullt me gurë e tulla të ripër të lidhura me llaç gëlqereje. Në brendësi va dy herë e suvatuar dhe ka pjerrësi fundore Në plan vaska paraqet një kryq, me brinj 0,65-0,75m të gjëra dhe 0,75 m të larta. N nga krahët e kryqit kishte një të futur në fo për arsye funksionale. Gjatë gërmimit u gj fragmente mermeri dhe murature që flisnin baldakim mbështetur mbi katër kolona që dhe mbulonte vaskën. Dyshemeja e baptis te e rindërtuar me tulla e gurë 15 cm në e dikurshëm (të thesaurotit). Gjatë gërmim tën gjurmë djegjeje që flasin për një shka godinës[51]. Nga një mbishkrim i gjetur në n e vaskës, mendohet që ndërtimi i baptister jo më i hershëm se shek. VI, madje Ugolin het dhe për më vonë. Ne mendojmë se duhet të jetë i njëkohëshëm me kishën dhe sion të saj, i mezit të shek. VI.

Bazilika e Mesaplikut Vlorë, ka dalë nga gërmimi arkeologjik në vitin 1979 në quajtur «Bregu i Kishës» rrëzë kodrës së nës[52]. Paraqet një bazilikë trenefshe, pa nc përmasa 13,80 x 11,0 m, (Tab. II). Nefi qënd 4,50 m i gjërë, anësoret 2,50 m. Është për tu që dyshemeja e nefit jugor është 0,25 m m se ajo e pjesës tjetër të kishës. Në anër është absida trefaqëshe. Muret e bazilikës

---

46) L.M. Ugolini, **Albania Antica, L'Acropoli di Fenice II,** Roma-Milano, 1932, 123-133, fig. 63-68.100,107. (A, b) Sipas tij, që me përfundimin e gërmimit monumenti është dëmtuar, po kështu kanë humbur apo prishur fragmentet arkitektonike. Në këto rrethana është vështirë të gjykohet për kronologjinë e rindërtimeve që janë bërë mbi rrënojat e kishës.

47) D. Pallas, **R.b.k,** II, 1971, ka korigjuar planin e dhënë nga Ugolini, në të cilin mungon nefi jugor.

48) L.M. Ugolini, **Vep. cit,** 130 – 131. fig. 16. mendon se nefi anësor është një ambient ndihmës, ndërsa muri me pllakat gëlqeror, pjesa e jashtme e murit që kufizonte nga veriu naosin, dhe se ky ambient (nefi verior, sipas nesh) ishte një

DO NOT COPY

DO NOT COPY

mjaft të rrënuara dhe jo kudo të ruajtura. Muret janë të ndërtuara me gurë të çrregullt dhe të lidhura me llaç të bollshëm. Nuk ruhen as hyrjet që duhet të kenë qenë në anën perëndimore.

Dyshemeja e naosit ka qenë e shtruar me mozaik. Motivet e përdorura janë ato gjeometrike, bimore, shtazore si dhe një portret në nefin verior[53]. Në anën lindore të nefit qëndror dyshemeja ndërpritet nga muret bazamente të ikonostasit që ndante ambientin e altarit nga naosi. Dyshemeja e tij është një këmbë shkallë më lartë se naosi. Një varr u gjet në brendësi të ambientit të altarit.

Kisha ka qenë mbuluar me çati druri. Për këtë dëshmojnë gjetjet e shumta të gozhdëve nën shtresën e tjegullave, që së bashku me gjurmët e djegjes flasin për një rrënim të dhunshëm të ndërtesës. Bazilika është datur në gjysmën e parë të shek. VI.[54]

Bazilikat e Bylisit. Në këto vitet e fundit në qytetin antik të Bylisit, qendër peshkopale, po dalin në dritë nga punimet arkeologjike dy bazilika të mëdha paleokristiane të emërtuara nga zbuluesi i tyre S. Muçaj, bazilika A dhe bazilika B.[55] Një e tretë dallohet në gërmadhat e qytetit.

Bazilika A është tre nefshe me arkada mbi pilastra që ngrihen mbi një mur të ndërtuar me gurë e llaç gëlqere me transept, krahët e të cilit ndahen nga pjesa qëndrore me arkada mbi kolona duke komunikuar njëkohësisht me dyer me anën lindore. Në anën lindore del absida gjysëm rrethore në brendësi të së cilës ruhet sinthroni me tre këmbë shkallë. Në anën lindore të nefit qëndror është ambienti i altarit i ndarë me parapete. Nefi jugor është më i gjërë se sa nefi verior. Naosi paraprihet nga narteksi me të cilin lidhen me tribelion me nefin qëndror dhe me dyer anësorë. Një mjedis del në anën jugore të narteksit. Narteksi vet paraprihet nga një portik në të cilin hyhet nëpërmjet një shkallareje për shkak të vendosjes së pjesës perëndimore të bazilikës në tërësi të pjerrët. Dyshemeja e bazilikës është e shtruar me mozaik shumëngjyrësh. Bazilika mendohet se i takon mezit të shek. V.[56].

Bazilika B gjithashtu e vendosur në terren të pjerrët paraprihet nga një shkallare prej së cilës kalohet në një portik që paraprin atriumin, më tej është një ekzonarteks dhe narteksi prej të cilit hyet në naosin trenefësh me transept. Gja thëshme e kompleksit arrin në 94 m. kalohet në nefin qëndror nëpërmjet dhe po me të njëjtën mënyrë me mje sterit. Narteksi lidhej me ekzonarteks lime mbuluar me harqe. Në anën jugo dhoma ndihmëse ndërsa në anën ver llë të hip në katin e dytë, në galeri. ndimore ndodhej dhe atriumi, një po mbi kolona.

Edhe në këtë bazilikë nefi jugo gjërë se ai verior. Në këtë bazilikë a të nefeve janë mbi një murë të vazhd prej gurësh të mëdhenj të punuar ml kolonat e arkadave. Dyshemetë e bo shtruara me mozaik me motive gjeom kafshë dhe figura njerëzore. S. Muç bazilika duhet të jetë ndërtuar gja -530[57].

Rrënojat e kishës së Shën Gjer ndodhen në bregun e djathtë të Dri qen e pjerrët të terrenit ruhen gjurr mureve perëndimor dhe të absidës. (sia e përgjithshme e ndërtesës, përfs absida është rreth 19.10 m ndërsa 20.20m. Nga pjesët në dukje të mu kuptohet që ndërtesa ka qenë një ba Kështu ruhen këndi jugperëndimor i perëndimor në pjesën e nefit jugor pilastri në të, arkadës jugore të bazil veriperëndimor, muri verior ruhet n 3.30 m, po kështu ruhet i plotë dhe p e arkadës veriore. Muri perëndimor het qartë nga rrënojat. Muret janë nd mesatarë e të vegjël lidhur me llaç ndonjë vend fragmente tjegullash. M ruhet deri në 1.50 m lartësi mbi terr

Në anën lindore të ndërtesës 1.4 e naosit ruhet rreth 3.50 m nga absid ratura është me gurë dhe pjesë të n Kjo pjesë e murit ruhet në një lartësi muri perëndimor rezulton në këtë n rreth 4.50 m i lartë.

Me të dhënat që ofron monum mund të bëhet veçse në kufijt koho Në se kapiteli që ruhet në muzeun

DO NOT COPY

ketë ardhur me siguri prej kësaj ndërtese, bazilika duhet të jetë ndërtuar në gjysmën e dytë të shek. V. Kisha vazhdon të jetë në përdorim për një kohë të gjatë. Ajo përmendet në shek. e XVII si një ndër kishat e qytetit dhe në gjendje të mirë.[58]

Bazilika e Ballshit. Në qendrën e rëndësishme të antikitetit të vonë dhe mesjetë, Ballsh-Kefalini--Gllavenicë nga gërmimi arkeologjik ka dalë në dritë një bazilikë mjaftë me vlerë si në aspektin arkitektonik ashtu dhe për historinë mesjetare.[59]

Kemi të bëjmë me një kishë manastiri të cilës në kohë i janë shtuar dhe ambiente të tjera ndihmëse. Duke përbërë në këtë mënyrë një kompleks të gjërë. Në planimetri kisha paraqet një bazilikë trenefshe, me narteks dhe ekzonarteks sidhe një kapele në anën veriore. Gjatësia bashkë me narteksin është 22.50 m ndërsa gjërësia 17,20 cm.

Nga ndërtimi i vjetër ruhen si forma planimetrike fillestare e lexueshme qartë ashtu dhe muret e vjetra vende-vende të rindërtuara siç është në anën lindore ashtu dhe pjesë të murosura më vonë. Secili nga tre nefet përfundon me absidë prej të cilave ajo e qëndrës që është dhe më e madhe është trefaqëshe, ndërsa dy të tjerat janë gjysëm rrethore. Në brendësi të absidës qëndrore, ruhet në trajtë shkallareje sinthroni. Të tre nefet ndahen nëpërmjet një harkade ku alternohen pilastrat në muret fundore, dy shtylla graniti (2.40 m të larta dhe diametër 0,50) dhe një pilastër (me përmasa 1.40 x 1.00m).

Narteksi lidhej me naosin nëpërmjet dy portave njëra në qëndër e tjetra në nefin jugor. Një portë tjetër lidhte nefin verior me ambientin pranë kishës dhe kapelën pranë.

Muret e vjetra të kishës janë ndërtuar me teknikën e përzjerë me gurë të skuadruar e breza pesë rradhëshe tullash lidhur me llaç në ngjyrë të kuqërremtë në fuga të trasha. Në ndërtimin e janë përdorur në masë materiale antike të pr Bylisi aty pranë. Të tilla janë mjaftë elem skulpturës zbukuruese ashtu edhe katër r me[60].

Në bazilikë janë bërë dhe mjaft rindër ta mbajtur në përdorim mbas dëmtimeve të që ka pësuar në kohë si edhe në ndrys shumta funksionale. Rindërtimi i parë ës gurë lumi e llaç balte për lidhës.

Sipas studjuesit të saj S. Anamali, bazili ndërtuar në shek. e VI, dhe rindërtimet e sc kasin njëri shek. XI dhe tjetri pas shek. XII. rindërtim duhen futur dhe po aq rindërtime shemesë.[61]

Me vlerë të veçantë janë gjetjet e sk zbukuruese që i takojnë ndër të tjera ikono dikurshëm. Të tilla janë pilastrat e shtyllave nuara në gurë gëlqeror me motive, nga botc dhe ajo shtazore.

Bazilika e Shën Mëhillit në Arapaj të D ka dal në dritë me gërmimet e filluara siste që nga viti 1980. Ajo ndodhet në kodrën e Sl hillit pranë fshatit Arapaj, në vendin ku më 1081 u rrethua prej normanëve dhe u shp garda perandorake e Aleks I Komnenit.[63]

Kisha e Shën Mëhillit paraqet një bazi nefshe, me tre konke me narteks dhe atrium perëndimore dhe një ambient në anën ju naosit. (Tab. IV). Përmasat e naosit janë 34 duke qenë nefi qëndror dy herë më i gjërë se c Në anën lindore është absida gjysëm rrethc madhe se dy anësore (Diametri i saj 7 m nd anësorëve. Deri më sot nuk janë zbuluar t për arkadat ndarëse të bazilikës, veç mureve të vazhduara mbi të cilat ngriheshin ato

58) F. Prendi, **Vendvarrimi i Skënderbeut.** Në Konferencën e II, Studimeve Albanologjike, II, Tiranë 1969.

59) S. Anamali, **Bazilika e Ballshit,** Iliria, VII-VIII, 302-304, Tab. I-II, **Po ai, Rreth skulpturës dekorative arkitektonike të bazilikës së Ballshit,** Iliria 2/1981, 237 – 242.

60) C. Praschniker, **Zwei mittelalterliche inschriften aus Albanien,** Anzaiger der Phil-hist. kl. der. Akad. Wise, Wien 1922-3-11, C. Prachniker, **Muzakhia und Malakastra** J.O.A.I. Wien 1922, 194-195, fig. 111 veç sa më sipër shih. dhe S. Anamali. Kumtesa **Nga Ilirët tek Arbërit,** Beograd 1984.

61) **Vep. cit,** 303.

DO NOT COPY

duhet të ketë qenë i shtruar me pllaka mermeri, gjurmë të të cilave gjejmë në skajet perëndimore të naosit[64], si dhe në krahun verior të ambientit të altarit. Kisha ka qenë ndërtuar me mure guri e rrasa tullash në fuga të trasha (7 – 8 cm) të llaçit gëlqeror me murë guri e rrasa tullash në fuga të trasha (7 – 8 cm) të llaçit gëlqeror me rërë të trashë. Muret gjatësorë janë 0,80 m të trasha ndërsa ai i absidës lindore 1.50 m. Në të kemi një shkallë «sintroni» dhe gjurmë të pikturës murale. Në naos hyhet nëpërmjet hyrjeve në anën perëndimore si dhe nga dy dyer në murin jugor dhe një në atë lindor në pjesën që i takon nefit verior.

Narteksi këtu mungon sepse naosi paraprihet nga atriumi i gjërë. Pjesa e brendshme e atriumit është një portik me përmasa 11,50 x 11,50 m, me trashësi të mureve 0,65 m të ndërtuara me tulla dhe pilastra mbi një mur bazament. Mbi pilastrat kalonte një harkadë treshe për secilin krahë të atriumit. Dyshemeja e atriumit është e rregullt dhe e shtruar me tulla mbi shtresë llaçi. Në qendër të tij është një pus. Në atrium hyej nga një portë në anën jugore, nga e cila ruhet pragu. Mundet që një hyrje tjetër të ketë qenë në anën perëndimore. Dy hajate janë shtuar më vonë në anët veriore dhe jugore të atriumit.

Në jug të naosit i lidhur me të me një portë ndodhet një ambient (me përmasa 6 x 9 m) i shtruar me mozaik shumëngjyrësh me figura njerëzore, kafshë dhe dekor bimor e gjeometrik.

Monumenti është datuar në shek. VI dhe vazhdoi të përdoret deri në shek. XV. Të kësaj kohe janë gjetjet më të vona monetare[65]. Krahas mozaikut janë zbuluar dhe fragmente të shumta gjeometrike nga skulptura arkitekturore e ndërtimit fillestar si parapete, kapitele dhe shtylla. Mbas një dëmtimi të parë kisha rindërtohet duke u shtruar me tulla e më vonë pas djegjes së saj më 1081 të zvogëlohet me përmasa duke përbërë një kishë modeste në pjesën lindore të bazilikës.

Bazilika Paleokristiane në Paleokastër Gjirokastër. Në brendësi të kështjellë së Paleokastrës, ruhen rrënojat e dy kishave paleokristiane të gërmuara në vitin 1974[66]. Njëra prej tyre p zilikë trenefshe të ndërtuar pranë (Tab. V) mbi rrënojat e kapanoneve e djegur në gjysmën e dytë të shek kishë e vogël njënefshe jashtë kështj me mure.

Bazilika[67] paraqet një ndërtesë ruhet me mure pak mbi tokë çka ku që mund të nxirren nga monumenti. ndimore paraprihet nga narteksi i (me përmasa 3,05 – 3,39 x 11,43n ambient me planimetri katrore në ai re (me përmasa 4.70 x 3.75 m), në t përmbysur një pllakë me mbishkrimi e kështjellës. Naosi ka përmasa të x 13,85 m dhe ndahet në tre nefa. ndarëse ruhen vetëm themelet e va cilat ngriheshin me mjaftë gjasë pila dror është mjaft më i gjërë (5,23 m) (2.40m). Në anën nga lindja ndodhen të cilave qëndrorja më e madhe dhe shtë se nefi, ndërsa më e vogla në f gor, me gjërësi sa të nefit (Tab. V). është një këmbë shkallë më e lartë naosit. Një ambient i vogël me hyrje dhet pranë murit jugor.

Në anën lindore të nefit qëndrc i ikonostasit që duket se ndante am nga naosi. Nga ky ambient u gjetën që duket se i përkasin tryezës së al mbajtëse e saj me kapitel dhe nj tryezës.

Muret e bazilikës janë ndërtuar dhe lidhen me llaç gëlqereje të dob tyre (0,60 x 0,73 m) flet për mbulimi druri në një ose dy nivele (më lartë

Datimi i bazilikës është bërë si diçka më vonë,[68] duke u nisur ng rrënojat e kapanoneve dhe forma e ndërtimit. Mundet që për një da shtynë prania e absidës së dytë në flet për një diakonikon të zhvilluar, gjysmën e dytë të shek. VI.[69]

Bazilika prapa Pallatit të Kulturës – Sarandë[70] Kohët e fundit në pjesën lindore të kështjellës është zbuluar dhe po gërmohet një bazilikë trenefshe me arkada mbi pilastra e rrethuar nga disa mjedise ndihmëse. Nga gërmimi rezulton gjithashtu se nën dyshemenë me mozaik të bazilikës ruhet një nivel tjetër dyshemeje me mozaik. Dyshemeja e bazilikës zbukurohet me mozaik me motive gjeometrike, bimore dhe nga bota e kafshëve. Gjatë gërmimit janë zbuluar fragmente të shumta të skulpturës që i takon kryesisht pllakave ndarëse të ambientit të altarit. Teknika e ndërtimit të mureve si dhe mozaikët tregojnë për dy faza ndërtimore të kishës, njëra e shek. V dhe tjetra e mezit të shek. VI, me shumë gjasë në kohën e sundimit të Justinianit.[71]

NDËRTIMET ME PLANIMETRI QËNDRORE

Ndërtimet me planimetri qëndrore që ruhen në Shqipëri, mjaft të rëndësishme për nga vlerat janë dy: Kisha e Linit (Pogradec) dhe Baptisteri i Butrintit.

Kisha trekonkshe e Linit, Pogradec[72] përbëhet nga naosi, dy kapela me absidë në jug dhe në veri të tij, baptisteri, atriumi dhe një kapele katër konkshe në të cilën zbritet me disa këmbë shkallë në anën veriore (Tab. VI). Naosi përbëhet nga ambienti qëndror që përfundon me absidën gjysëm rrethore në anën lindore dhe dy galeri anësore, gjysëm rethore në plan, si në anën veriore ashtu dhe atë jugore, që përbëjnë dy konke më të vogla. Muret ndarëse për këto galeri anësore, janë gati rrafsh me dyshemenë, kështu që forma e tyre e parë mund të rikrijohet për analogji me ndërtime të ngjashme, si ajo tetrakonkale e Lyhnidit (Ohri i Sotëm), Stoa e Adrianit në Athinë, e Perushticës (Bullgari) dhe e Rusafës (Siri)[73]. Ndër to ngjashmëria më e madhe, më saktë lidhja e drejtë përdrejtë vërehet me atë të Ohrit, skemën planimetrike të të cilit me disa thjeshtësime e ndonjë dallim, riprodhon kisha me përmasa më të vogla e Linit. Nga krahasimet me ndërtimet e mësipërme kuptohet se galeritë anësore ndahen nga harkada mbi mure të ulët si xokol.

Naosi lidhet me narteksin nëpërmjet tr
një e madhe për ambientin qëndror dhe c
vogla për galeritë anësore. Narteksi relativis
shtë zë tërë ballin perëndimor të naosit. N
anët e ngushta të narteksit ndodhen dy kap
ra katrore dhe me absidë nga lindja, tjetr
këndëshe dhe me absidë nga jugu. Në lind
saj të fundit ndodhet salla e pagëzimit m
metri katror. Në mes të saj është vaska m
metri katërfletërshe. Përpara narteksit ndodh
mi me mure të mbyllura dhe dy kontraforte
hyrjes. Në pjesën qëndrore të atriumit ngr
pilastra harkada që formonte oborrin e rret
galeri në mes të të cilit ndodhej zakonisht
Në anën veriore të sallës nëpër derë zbritej
këmbë shkallë në një kapele të vogël me pl
katërfletërshe e shtruar si edhe shkallët me

I gjithë kompleksi i ka dyshemetë të
me mozaikë. Gjurmë të tij ka deri tek hyrja
atrium, çka flet qartë për vlerat artistike të
mentit. Mozaiku shumëngjyrësh ka dekor
bimor e gjeometrik, ku mbizotërojnë simbole
tit. Secili nga ambientet zbukurohet nga sken
çanta. Ambienti në veri të narteksit ka si mo
dror brenda një katrori një kantar me vile
zogj e në qoshet e tij skenën e eukaristisë
ka dekor gjeometrik brenda një brezi dekorati
fishtë gërshetash. Ambienti në jug të nartek
bëhet prej dy panelash, ai i absidës paraqet
stinë, i pjesës tjetër me dekor gjeometrik dh
shpendësh. Përsa i përket sallës qendrore mo
së cilës janë mjaft të dëmtuar, mbizotëron
zoomorf e bimor.

Gjatë gërmimit të kishës janë zbuluar dh
të ikonostasit të dikurshëm, kollona e pllaka
rapetit prej mermeri, në të cilat janë gdhen
qe. Ikonostasi dhe ambienti i altarit duket
pjesën e fundit të ambientit qëndror, përpa
sidës. Duke u nisur nga trashësija e vogël e
(0,70m) mendohet se kisha duhej të mbulo
çati druri.

Në aspektin tipologjik lidhjet më të mëd
hen me kishën katërkëndëshe të Ohrit[74], që

70) K. Lako, **Dinamika e zhvillimit të Onhezmit (shek. IV p.e.sonë – shek. VI e.sonë)** Kuvendi i II i Studimeve Ilire Tiranë Shtator 1985, R. Sörries, **Vep. cit,** fig. 23,.

DOKTORATURA

dhe në vendosjen e baptisterit në anën jugore. Duke patur parasysh si afërsinë planimetrike, vendndodhjen e tyre, ngjashmërinë stilistike të mozaikëve dhe të përmbajtjes së skenave të tyre, mendohet se kisha trekonkshe e Linit duhet të jetë ndërtuar në fillim të shek. VI.[75] Kisha e Linit ka ngjashmëri me monumente të tjerë të këtij rajoni, sidomos me bazilikën e Studençistës. Në dritën e këtyre afërsive mund të mendohet se ajo është ndërtuar nga të njëjtat atelje ndërtimore e të mozaikëve që vepronin në zonat e liqenit të Ohrit, rreth qytetit të rëndësishëm ilir të Lyhnidit, që bënte pjesë në provincën e Epirit të Ri. Me planimeri trekonkshe është edhe një ndërtim akoma i pa gërmuar pranë kanalit të Vivarit në Butrint.

Baptisteri i Butrintit[76] përbën një nga dëshmitë më me vlerë të arkitekturës dhe artit të shekujve V--VI në vendin tonë, rëndësia e të cilit kalon kuadrin lokal, duke qenë baptisteri më i madh me planimetri qëndrore në botën mesdhetare. Baptisteri përbëhet prej dy ambientesh, vet të sallës së pagëzimit dhe një salle tjetër në anën veriore mbi murin verior të së cilës është ngritur më vonë një kapele e datuar në shek. IX-X. Salla e pagëzimit ka planimetri rrethore me diametër rreth 13,5 m që i brendashkruhet një katrori, duke formuar në këtë mënyrë në këndet ambiente të vegjël ndihmës (Tab. VI) Brenda sallës janë dy rradhë prej tetë kolonash, të vendosura simetrikisht sipas rrethit, duke e ndarë në këtë mënyrë sallën në tre unaza bashkëqendrore në qendër të të cilave është vaska e pagëzimit. Si kolonat prej graniti ashtu edhe bazat e tyre janë të marra nga ndërtesa antike. Ai ka 24 pilastra me prerje gjysëm rrethore. Në sallë hyhet nga një portë në anën perëndimore dhe një tjetër që e lidh me dhomën në veri. Në anën lindore ka tre dritare në nivele të ndryshme dhe një nike me një rezervuar të vogël uji nën dritaren e mezit.

Muri i jashtëm sipas katrorit dhe ai rrethor janë ndërtuar në të njëjtën kohë dhe kanë të përbashkëta pjesët e kontaktit duke shfrytëzuar dhe pjesë muresh të vjetra siç vrojtohet në anën veriore dhe atë jugore. Me kohë ndërtesës i janë shtuar ambiente të tjerë.

Për ndërtimin e brendshëm ka
Gjatë gërmimit dimë se në pjesën që
janë gjetur pjesë qemeresh me mura
të suvatuara me llaç gëlqereje e të
blu e të kuqe të errët. Krahas tyre j
arkitrarë prej graniti me anën e bre
kuar e të jashtmen të drejtë gjitha
suvaje të ngjyrosur. Ata duhej të isl
duke patur nga një kryq të gdhendur
shtme. Kjo tregon se mbi këtë unazë
sur një tambur rrethor mbuluar me
një kësulë sferike, ndërsa mendojmë
e sallës mbulohej me qemere të k
unaza, në të kundërt nuk kishte pse
dy rradhë kolonash. Një zgjidhje e til
tetike justifikon qënien e murit të jas
qenë edhe më i ulët në qoshet do t
pjesën rrethore.

Dyshemeja me mozaik është
ndërtimin arkitektonik të sallës. Ajo
shtatë unazash bashkëqendrore të
bordhurë të hollë nga njëra tjetra,
me nga të tjerat, por në harmoni m
to dy janë të zbukuruara me motive
motive gjeometrike dhe dy me figura
zore. Unaza e parë ka degë të valë
myshku dhe shërben si buzinë e tërë
za e dytë ka medalione të formuara
gërshetuara që kanë në brendësi
kafshësh; unaza e tretë dy palë rrat
hen në mënyrë të vazhdueshme dh
vetëm nga bazamentet e kolonave të
e katërt është e ngjashme me të dy
dhe natyrë dekori, madje dhe jash
Unaza e pestë përsërit të parën ndë
tretën, duke u ndërprerë dhe ajo ng
za e shtatë zë gjithë zonën rreth va
het nga tre rradhë rrathësh të gërsl

Dy skena me figura kafshësh n
të dorës së parë janë pranë hyrjes
E para është në unazat 4 dhe 5 dh
ristinë, e dyta në unazën e shtatë pa

75) S. Anamali, Veп. cit. 337

DO NOT COPY

Nga analiza e mënyrës së ndërtimit figurativ dhe lidhja me elementë arkitektonikë dhe brendësinë, mozaiku rezulton të jetë ndërtuar njëherësh dhe se është bërë mbas ndërtesës, pavarësisht se mund t'i jetë nënshtruar restaurimeve.

Lidhur me kohën e ndërtimit, duke u nisur nga forma planimetrike mozaiku në tërësi[77] dhe forma e kapiteleve të tipit impost kapitel jonik[78], baptisteri duket se është ndërtuar në mezin e shek. VI. Në se do të vështronim teknikën e ndërtimit të mureve kryesisht me gurë dhe përpunimin karakteristik të fugave, rezulton që baptisteri është ndërtuar në të njëjtën periudhë kohe me bazilikën e madhe të Butrintit dhe nga e njëjta atelje. Dekori i baptisterit flet për një nivel ekonomiko-shoqëror dhe më të lartë të qytetit, pra një ngritje të tij;

Salla në veri të baptisterit ka planimetri që shmanget pak nga katërkëndëshi këndrejtë. Ajo lidhet me portën veriore të baptisterit dhe ka hyrjen në murin e vet verior. Si muri lindor edhe ai perëndimor kanë nga një pilastër, që ndajnë nëpërmjet një bordure dyshemenë e mozaikut në dy pjesë. Në të katër anët e dhomës kalon një bordurë e njëjtë me atë të sallës së pagëzimit. Paneli verior ka një rreze me rrathë që ndërthuren me motive në formë sopate dhe fushën me figura gjysmëhelike e ndonjë simbol kulti. Paneli tjetër e ka brezin kufizues me pallonj me anë në mes, me çifte që vijon në tërë shtrirjen e brezit. Fusha e këtij paneli është e ndarë në mes. Pjesa perëndimore ka dekor gjeometrik me shpend në mes kuadrateve, pjesa tjetër me dekor sopatash përballë njëra tjetrës në rresht që alternohen. Duke vlerësuar këtë mozaik vërehet se ai është në nivel më të ulët artistik. Për datimin e tij arkitektura nuk ofron të dhëna sepse muret janë në nivel shumë të ulët dhe nuk mund të vihen në lidhje me muret e sallës së pagëzimit, duke u nisur nga mbetjet ne mendojmë se është një ndërtim i shtuar më vonë sallës së pagëzimit për qëllime ndihmëse.

Në aspektin tipologjik baptisteri është i një skeme të ndërmjetme. Ai afron me sallat me planimetri rrethore ose poligonale si ato të Noçerës, Torçelos, Lateranit në Romë (Italì) dhe ato poligonale brenda një katrori me nike në qoshet si në Noçera, Breshia, Akuilea (Italì), Marseja, Frejus (Fra standinopojë, ishullin Kos[79] (Greqi) etj. Bu Butrintit dallohet nga to si për përmasat as për ndërtimin e brendshëm me dy rradhë ko mbulesën me qemerë.

KISHAT NJË NEFSHE

Krahas ndërtesave të këtyre dy tipeve janë edhe kishat njënefshe, të cilat duhe kenë qenë të pakta për vetë lehtësinë e tuarit dhe përmasat e vogla të tyre në e rasteve. Të tilla janë ajo në Zgërdhes Antigone Paleokastër (kisha jashtë mureve)

Kisha në Tiranë[80], ndërtuar në sallën të një banese të shek. II-III, kthyer në go në fillim të shek. IV. Ajo ruhet sot shumë e tuar dhe përbëhet nga naosi me absidë dha në anën perëndimore (Tab. VII). Ambiente rrethonin këto. Naosi (8 x 11,5 m) ka dysh shtruar me mozaik me motive fjeometrike narteksi (12,9 x 4 m) për aq sa gjykohet r mentet e ruajtura është i shtruar me mozaik tive gjeometrike, simbole të kultit dhe fig shësh. Gjatë kthimit të godinës në kishë j dorur tulla me kryqe të datueshme si të koh randorit Kostandin, kur akoma nuk ishte qartë tipologjia arkitekturale dhe kur mjaft në qendra të vogla ktheheshin në faltore. tet ndihmëse në anën veriore të ndërtesës j shtatur nga ato të banesës.

Kisha jashtë kështjellës së Paleokastrë bëhet prej narteksit, naosit dhe një shtesë në në anën veriore (Tab. VII). Gjurmë të qoshen juglindore flasin për një të tillë në Nga shtesa veriore ruhen muri nga lindja dh perëndimi. Narteksi (me përmasa 2.70 x 4.2 dhet me naosin nëpërmjet një porte nga e het vetëm shpatulla e majtë. Në naos ruh nga dyshemeja e shtruar me salla të mëdhe kuruara (0,43 x 0,24 x 0,03 m) dhe tulla të p ruara (0,64 x 0,38 x 0,03 m). Përpara absidë një pllakë prej guri ranor që ka shërbyer

77) Lidhjet më të mëdha i shohim me mozaikët e bazilikës 2 të Nikopolit. E. Kit-

DOMJTCOBY

DO NOT COPY

ment i tryezës së altarit. Edhe në këtë kishë niveli i dyshemesë së absidës është më i lartë se ai i naosit. Në muret jugor, verior dhe lindor, në pjesët rreth tryezës së altarit ruhen pjesë të një sofati prej muri 0,65 m të gjërë.

Muratura e kishës 0,60 m e gjërë është e ndërtuar me gurë lumi lidhur me llaç gëlqeror me ngjyrë të bardhë. Mbi dysheme u gjetën copra të shumta të mbulesës së dikurshme me tjegulla të çatisë, që flet për një rrëzim mbas braktisjes. Pranë kishës u gjetën mjaft vende që flet për përdorimin e saj si kishë të varrezës së kështjellës. Kjo gjë si dhe ndërtimi i thjeshtë planimetrik flasin për një kishë të hershme të shek. V.

Gjatë gërmimit u zbuluan dhe fragmente skulpture si një kolon me kapitel, pjesë të tryezës së altarit si dhe një copë e vogël nga pllakat e dikurshme të ikonostasit, të gdhendur me teknikën e trarorimit. Me interes është dhe zbukurimi me gjarpërinj e kryqe i pllakave të dyshemesë. Simboli i parë është një simbol ilir, prania e të cilit në një kishë flet për mbijetesë të besimeve më të vjetra nga ai kristian.

Saranda

Në qytetin e Sarandës, Ankiasmin e antikitetit të vonë që njihet si qendër peshkopale e Epirit të Vjetër, ruhen disa ndërtime të periudhës paleokristiane, ende të pa gërmuara tërësisht, këto janë rrënojat e kishës 40 shënjtorëve në kodrat mbi qytetin, bazilika prapa pallatit kulturës dhe një ndërtesë (nën godinën e P.T.T. nga e cila ruhet një ambient që mendohet të jetë transformuar si ndërtesë kulti në shek. IV-V.

Salla me mozaik në godinën e P.T.T.[82] e dalë në dritë në mënyrë të fragmentuar gjatë gërmimeve për ndërtimin e ri, paraqet një ambient të një godine të shek. III të erës sonë, në të cilën janë kryer, sipas arkeologëve që kryen gërmimet në të, një sërë ndërhyrjesh për transformimin në një ndërtesë kulti. Në këtë dhomë të mbiemëruar dhoma me delfinë janë gjetur fragmente skulp të shek. IV-VI, si dhe një mbishkrim flet për një presbiter. Krahas saj në tive të mozaikut janë gjetur pjesë vona. Të tilla janë mbishkrimet, medc në këndin verilindor dhe disa arni gjendjen e tanishme ndërtesa e ru parë të P.T.T. nuk jep mundësi për këto të dhëna.

Kisha e 40 shënjtorëve[83]. Prej pjesë të substrukturave sepse muret u rrëzuan gjatë luftës së dytë bot nument e njohim nga planimetria që ve[84] dhe ndonjë fotografi e botuar

Kemi të bëjmë me një ndërtesë mëdha të planit (37.40 x 24.0 m) dh në anën lindore me një absidë (Tab. VIII). Në planimetri kisha përl dhe narteksi. Narteksi është pak më rësia e kishës, dhe në anët veriore fundon me konka. Ai ka në lindje të që i mbështeten dhe mureve të nac anët më të gjata, ato veriore e nike-absida që me sa duket mbuloh re. Në vendtakimet e tyre, kishte pi duket mbuloheshin me hark ndërm kishte dhe në anën e naosit që ed lidheshin me harqe e mbi to të mbi e çatisë. Pallas[86] na kumton se në shës janë gjetur dhe dëshmi jo t rradhë kollonave dhe në këtë rast bënim me një bazilikë tre nefshe. K tu besuar sepse në të kundërtën h sit do të ishin mjaft të mëdha për lehtësi me kapriata druri. Në anët mureve gjatësore kishte nga një ku ndërtimi i së cilës mbetet i paqartë

Nën narteksin ndodhet kripta e sërë kthinash me varre dhe nden gjurmë të një rindërtimi të vonë n mbishkrim me tjegulla në trajtë friz tuar e kohës së vonë të Paleologëv i shek. XV[87]. E ngjashme me të ës

---

82) Dh. Buding — B. Korkuti, **Mozaikë të rinj të zbuluar në Onhezmin e Iashtë (Sa-**

kishën më të vjetër të fshatit rrënojë të Kamenicës, që e kemi datuar në shek. XIV[88]

Muret anësore të kishës kishin dritare në dy rradhë. Ato ishin ndërtuar në mënyrë të rregullt me gurë pak të punuar, e të lidhur me llaç gëlqereje.

Kisha është datuar nga Dygve në shek. VI[89]. Ajo i ka dhënë dhe emrin qëndrës së banuar – Sarandës. Siç tregojnë dhe rindërtimet e saj, kisha ka vazhduar të përdoret për një kohë të gjatë, rezultat i banimit të vazhdueshëm të trevës nga e njëjta popullsi.

Kisha trekonkshe në Antigone (Jerma e Gjirokastrës). Në rrënojat e Antigonesë, qendra më e madhe e antikitetit në luginën e Drinos kanë dalë në dritë nga gërmimet arkeologjike dy kisha paleokristiane: Më e rëndësishmja ndër to e zbuluar në vitin 1974 është kisha trekonkshe në skajin jugor të mureve të qytetit, e përfshirë në ndërtime të tjera.[90].

Në planimetri kisha përbëhet prej naosit (7.3 x x 5 m) dhe ambientit të altarit trekonkëshe, e gjërë në pjesën jo absidale sa naosi dhe 3.80 m gjatësi në drejtim të lindjes (Tab. VIII). Dy absida më të vogla krijohen në këtë mënyrë në anët veriore dhe jugore, ndërsa një më e madhe me gjërësi sa vetë e kishës në anën lindore, një këmbë më e lartë se dyshemeja e vet kishës. Ndërsa nga dyshemeja e dikurshme me pllaka guri e naosit ruhet vetëm një fragment në qoshen veriperëndimore, ambienti i altarit, me përjashtim të absidës lindore ka qenë i shtruar me mozaik që ruhet pak a shumë mirë.

Muret e kishës janë pak a shumë rreth 0,80 m të trashë dhe të ndërtuar me gurë të çrregullt lidhur me llaç gëlqereje, vetëm gurët e absidave janë të punuara në anën e jashtme. Në naos hyhet nga një portë e gjërë në anën perëndimore, në pragun e së cilës ruhen vrimat e kanatave të drunjta. Në pjesën më lindore të murit perëndimor është një sofat i ndërtuar më mirë. Gjatë gërmimit u gjetën pjesë të vogla suvaje të ngjyrosur si dhe fragmente me motive bimore të punuara në relief. Me interes janë dhe fragmentet e kolonave dhe pllakave të ikonostasit të dikurshëm që ndante ambientin e altarit nga naosi, gjurmë të të cilit ruhen dhe në pragun e gurtë të dyshemesë së shtruar me mozaik.

Kisha duhet të ketë qenë e mbuluar druri dhe këtë e sugjeron trashësia e pakë reve. Nga mbulesa me kube në formë çer e të tre konkave janë gjetur gurë çmërsi. gjetjet arkeologjike, motivet e përdorura në dhe dekori, kisha është datuar si e shek. V-V të veçanta paraqet mozaiku me figurën e drore antropomorfe-zoomorfe, të interpretu si paraqitja figurative e Shën Kristofor kokëq që përbën shembullin më të vjetër që njih

* * *

Nga studimet e derisotme, rezultat i kë arkeologjike të 15 vjetëve të fundit, është kri tablo e re më të dhëna të shumta. Kështu numente dhe në se do tju shtojmë atyre g rastit dhe ndërtimet ende të pagërmuara, monumenteve paleokristiane arrin në mbi ndodhen në gjithë territorin e vendit, si në e rëndësishme ashtu edhe në ato të dorës në bregdet e në brendësi të vendit. Në rr parë kemi qytetet-qendrat peshkopale, në mj me më shumë se një monument, më tej qe banuara buzë rrugëve të komunikacionit, si dorës së parë ashtu dhe degëve të tyre. Në tën kohë kemi ndërtime dhe në zonat e the në ato malore. Shumica e tyre janë faltore të shme por nuk mungojnë dhe ndërtime të n reve si në Arapaj, Goricë, Ballsh e Sarandë. numentet dëshmojnë për zhvillimin tërësor t dhe jo vetëm të qendrave kryesore e atyre br re, rezultat i zhvillimit të mirë ekonomiko-sho provincave ilire, i lidhjes së brendësisë me kryesore. Për tu vënë në dukje është dhe n përgjithësi i mirë i kësaj arkitekture, si dhe kurimores (skulpturë e mozaik), i cili vërehe qendrat kryesore ashtu dhe në ato të bre duke dëshmuar edhe për qënjen e atelieve t ta vendase.

Duke shqyrtuar në aspektin tipologjik mentet paleokristiane të vendit tonë shohin mi tipologjike, brenda tipologjisë së njohur t timeve kishtare të kësaj periudhe: bazilika, me me planimetri qëndrore dhe kisha njëne

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Bazilikat siç pamë edhe më lartë përbëjnë grupin më të rëndësishëm dhe më të madh në numur. Ato janë të tipit helenistik, trenfëshe, me çati druri e nefin qëndror më të lartë. Ecuria tipologjike e tyre është një rrugë zhvillimi nga shek. i IV në të VI. Nga parashtrimi i mësipërm i monumenteve rezulton se mund të ketë qenë mbuluar me qemere bazilika e akropolit të Butrintit. Në aspektin e organizimit të brendshëm, bazilikat tona në shumicën e rasteve kanë qenë me arkada mbi pilastra, të tilla janë ato të Tepes, Butrintit, Sarandës, Goricës, Bylisit, Paleokastrës. Në gjëndjen e sotme të studimeve dhe rrënojave, na rezulton me arkadë mbi shtylla vetëm bazilika e Amanties, ndërsa për ato të Arapajt, Lezhës, Mesaplikut, problemi mbetet i paqartë. Nga pjesët e gjetura në vend kuptohet që muri mbi harkadat ndarëse të nefeve që ngrihej më lartë kishte dritare njëshe ose dyshe me kolonë ndarëse e kapitel mbi të. Nga këto të fundit ruhet një numër i madh në Durrës, por janë gjetur dhe në Tepe, Amantie, Arapaj e gjetkë.

Për ndërtimin planimetrik e vëllimor të bazilikave është për të shënuar prezencën e transeptit të formuar qartë në Butrint, Finiq e tash së fundi dhe në Bylis. Rasti i bazilikës së Arapajt me ndërtimin e saj trikonkësh është i vetmi që njohim gjer më sot. Ky tip bazilikal duket se futet tek ne në fillim të shek. VI[93] dhe nuk kemi shëmbuj të tjerë. Ai gjason me bazilikat e Dodonës dhe Paramithisë të datuara në shek. VI.[94]

Një element tjetër që takohen gati në të gjitha bazilikat është narteksi. Ai mungon në Mesaplik, Butrint dhe Finiq, ndërsa në Arapaj naosi paraprihej drejtpërsëdrejti nga atriumi. Ndër bazilikat më të vona, si p.sh. në Amantie narteksi ka dhoma të tjera në të dy anët atë veriore e jugore që shërbejnë për diakonikonin.

Nga grupi i dytë që përmendëm më sipër, ai i ndërtimeve me planimetri qëndrore, kemi dy përfaqsuese Linin dhe baptisterin e Butrintit të ndryshëm edhe për nga vetë tipologjia në aspektin funksional. Kisha trekonkshe e Linit paraqitet mjaft e zhvilluar, me narteks, mjedis për katekumenet e baptister në anën jugore e diakonikon në atë veriore. Narteksi i saj paraprihet nga një atrium trekrahësh, brenda të cilit duhet të ketë patur një basen për funksione të kultit. Këtij grupi ka të ngjarë

Grupin e tretë e përbëjnë kisho
sigurisht do të kenë përbërë tipin më
për nga përmasat ashtu edhe nga le
mit. Krahas ndërtimeve që njohim si
Durrësit i vonë, Antigone, Paleokastë
qarta në Lekël, Apolloni, Zgërdhesl
për thjeshtësinë që çfaqet në përma
varfërinë e ndërtimit, ashtu edhe p
zbukurimores, bën përjashtim këtu t
gonesë.

Uniteti në zhvillimin e arkitekturë
vërehet në përdorimin e të njëjtit
nivelin e zbukurimores (tipet dhe m
rura), në teknikën e ndërtimit, mbe
studjuar këtë unitet edhe më mirë n
provincave tona, ndërmjet tyre si d
e tjera të Ballkanit e Mesdheut.

Si në gjithë ndërtimet e kohës,
me kërkesat e dogmës fetare ashtu
shëgiminë e shekujve të fundit të
mbivlerësimin e brendisë ndaj anës
numentet e vendit tonë në anën e jo
re të thjeshtë, e të rrafshët, ndërtuar
punuar gjithnjë të lidhur me llaç
përdorur një sasi të kufizuar tullash.
nik të ndërtuesve të tyre mund të d
e rregullta, njohja e ligjeve të stati
brin e shtytjeve të harkadave. Në ra
të Butrintit për këtë flet mbulesa m
qëzuar dhe ndërtimi planimetrik-vë
Në brendësi në të gjithë ndërtimet
arkitekturale kemi krijimin e një ha
shme karakteristike për arkitekturë
Në bazilikat kjo arrihet nëpërmjet
dave që theksojnë aksin gjatësor dh
vizjes përgjatë tij, ndërsa në ndër
metri qendrore nëpërmjet hapjes d
sore nëpër kolonadat rrethore; që
sinë më të gjërë. E vështruar njëhe
e tipologjisë, ndërtimit planimetrik
të arkitekturës dhe teknikën e ndërt
kitekturës paleokristiane në vendin
timet më të thjeshta në ato më të z
në anën kronologjike me zhvillimin
të vendit, ndërsa në anën shoqëro
kultit në një fe sunduese. Me int
vendosja në kohë e monumenteve

DO NOT COPY

monumenti. Shumica e tyre, si dhe pjesa më e madhe e gjetjeve të rastit, janë ndërtime të gjysmës së dytë të shek. V, gjysmës së parë të shek. VI. Megjithatë nuk mungojnë ndërtime të shek. IV (Tiranë, Skampin, Butrint), ashtu edhe të shk. V (Skampin, Lezhë, Durrës-Kapitele). Ndërtimi i tyre shpjegon dukuritë e përhapjes së krishterimit në territorin e vendit tonë nga qendrat kryesore nëpërmjet rrugëve kryesore në periferi, nga bregdeti në thellësi të vendit, si dhe mënjanimin e mbetjeve të paganizmit për një kohë të gjatë mbas kthimit të fesë së krishterë në fe zyrtare. Duhet thënë se nga periudha e parë kemi gjurmë të pakta dhe si pasojë e dëmtimeve të shumta nga dyndjet barbare të mezit të shek. V, si dhe nga fakti që ndërtimet e para kanë qenë të dobta.

Për krijimin e një brendësie karakteristike për arkitekturën e kësaj periudhe një rol të dorës së parë luante zbukurimorja. Në gjendjen e sotme të monumenteve mund të gjykohet tërësisht vetëm për skulpturën arkitekturale dhe për mozaikun e dyshemeve. Përsa i takon pikturës murale, për vetë shkallën e ruajtjes së rrënojave nuk ka të dhëna të plota. Janë gjetur vetëm fragmente suvaje të ngjyrosur në Skampin, Antigone, Paleokastër, Arapaj e Mesaplik që dëshmon për praninë e afreskut. Gjetje të kohës së fundit në amfiteatrin e Durrësit mund të na njohin më mirë në këtë drejtim.

Skulptura arkitekturale e ndërtimeve paleokristiane i takon kapiteleve, ikonostaseve dhe shtyllave të dritareve. Numëri i kapiteleve të zbuluara nëpërmjet gërmimeve dhe nga gjetje të rastit është i madh dhe me shtrirje në gjithë vendin, ku më shumë e ku më pak. Ndër ta ka të tillë që paraqesin punime me vlera të dorës së parë dhe që, nuk mbeten prapa nga kapitelet më të mirë të kohës, të tillë janë një numër i mirë i kapiteleve të gjetur në Durrës. Kapitelet për nga forma mund të grupohen në dy grupe kryesore. Në të parin hyjnë kapitelet me prejardhje nga ata të stilit korintik, ku gjethet e akanthit janë të stilizuara dhe me majë të mprehtë. Stilizimi shtrihet jo vetëm në gjethet në veçanti por edhe në ndërtimin e tyre në sipërfaqe të kapitelit duke u gdhendur kryesisht me trapan konturet e tyre. Të tillë takohen gati kudo por më të rëndësishmit dhe më të mëdhenjtë i takojmë në Durrës, ku nuk mungojnë kapitelet e quajtur Teodosianë të mepiramide të përmbysur me faqet të zbukur kryqe e motive bimore. Këta tipa kapitelesh gjysmës së dytë të shek. V dhe shek. të VI.

Në skulpturën arkitekturale një vend të zenë ikonostaset që shërbejnë për të ndarë tin e altarit përpara absidës në të cilën funksionet e kultit, nga salla ku ishin be Ikonostaset përbëheshin nga një rradhë mbi kapitelet e të cilave kalonte një arkit kuruar, ndërsa në pjesën e poshtme ndër kishte pllaka të zbukuruara që loznin rol parapeti. Pjesa ndërmjet tyre në këtë per hej me perde. Ikonostasi si gjithë ambient ishte në nivel pak më të lartë se salla. Ng met dhe zbulimet e deri sotme njohim ik e kishave të Skampinit, Linit, Amanties, By fragmente nga Butrinti e Durrësi.

Në trajtimin e brendësisë së këtyre nd shtresa me mozaik e dyshemesë loste një r rës së parë për vetë shtrirjen e tyre dhe sh rëshmërisë e zbukurimeve të përdorura. C dekorativ i sallave dhe ambienteve të sh mozaik i nënrendohet gjithnjë arkitekturës. nelet me mozaik janë të rrethuara me bu a shumë të gjëra, që përbëjnë në aspekti rues një tërësi dhe shkojnë përgjatë mureve Përgjithësisht kështu ndahen dhe panelet tjetri kur janë brenda së njëjtës sallë. Dek dorur është ai gjeometrik, bimor dhe shtaz përjashtim këto: mozaiku i Antigonesë d e Aparkeasit mitologjik, skena bukolike n dhe mozaikët e bazilikës së madhe të Bylis gjeometrik haset si në buzinat ashtu dhe në të tilla janë rrathët që ndërpriten, trek gërsheti etj. Motivet bimore janë të shum Përdoren si dredhëza, ashtu dhe degë rrush the e vile që bëjnë pjesë në simbolikën Këto mund të jenë të veçanta apo në s shpendë e kafshë, që përbëjnë motivet ng kafshëve mjaft e përdorur në mozaikun e të vonë. Skena të tilla si ato të baptistet trintit, bazilikës së Arapajt, e Bylisit, ajo së Linit përbëjnë vepra arti me vlera të parë.

Në se do të shqyrtohen prejardhja e të përdorura do të merrnin një vazhdimës

matikën e artit paleokristian. Në aspektin stilistik kemi një stilizim të mëtejshëm, skena të parafiksuara me karakter simbolik dhe përdorimin e kubikëve prej paste xhami që krijon ngjyra dhe efekte të reja.

Janë pikërisht qytetet e bregdetit, ato që kanë edhe në këtë periudhë zhvillimin më të madh të mozaikut, i cili megjithatë takohet dhe në brendësi. Kjo flet jo vetëm për një vazhdimësi të traditës por edhe për zhvillimin e zonave në brendësi të vendit. Shqyrtimi stilistik i mozaikut flet për qënien e një sërë ateljeve të cilat veprojnë në kohë të caktuara në zona të caktuara, siç vërehet në zonat e Durrësit, Ohrit, Epirit të Vjetër.[95]

Siç rezulton nga studimi i ndërt
stiane, provincat e Prevalit dhe dy E
gjysmën e dytë të shek. V e gjysmën
VI një zhvillim të mirë dhe unitar p
nga provincat e tjera të perandoris
mundur përballimin e sulmeve të pa
rimëkëmbjen në gjysmën e dytë të sh
bazë trashëgimie e tradite u bë e m
sa e mjaft ndërtimeve paleokristiane
hershme dhe vijushmëria e traditës r
dimi i monumenteve paleokristiane nd
çimin e mjaft problemeve të nivelit
shoqërisë ilire në shekujt e fundit të

DO NOT COPY

DO NOT COPY

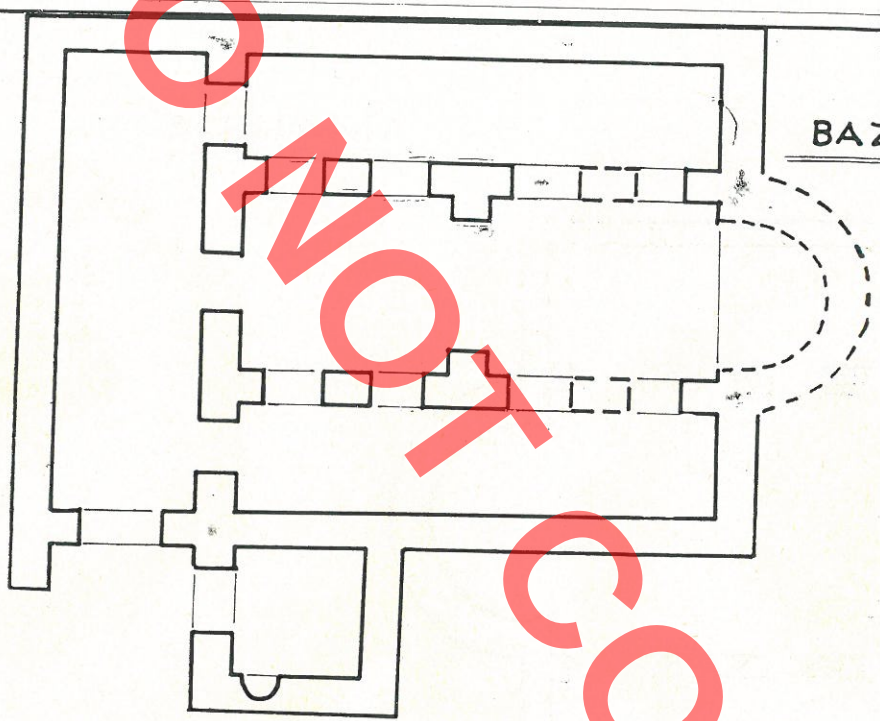

BUTRINT –
BAZILIKA E AKRO

SKAMPIN BAZILIKA E TEPES

0 1 2 3 4 5m

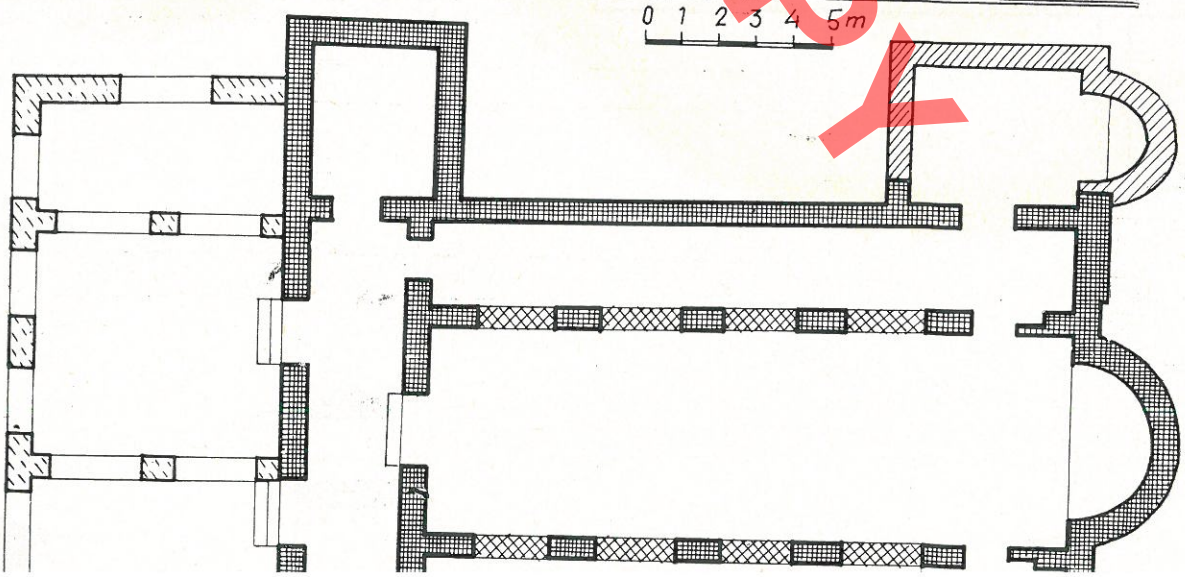

DO NOT COPY

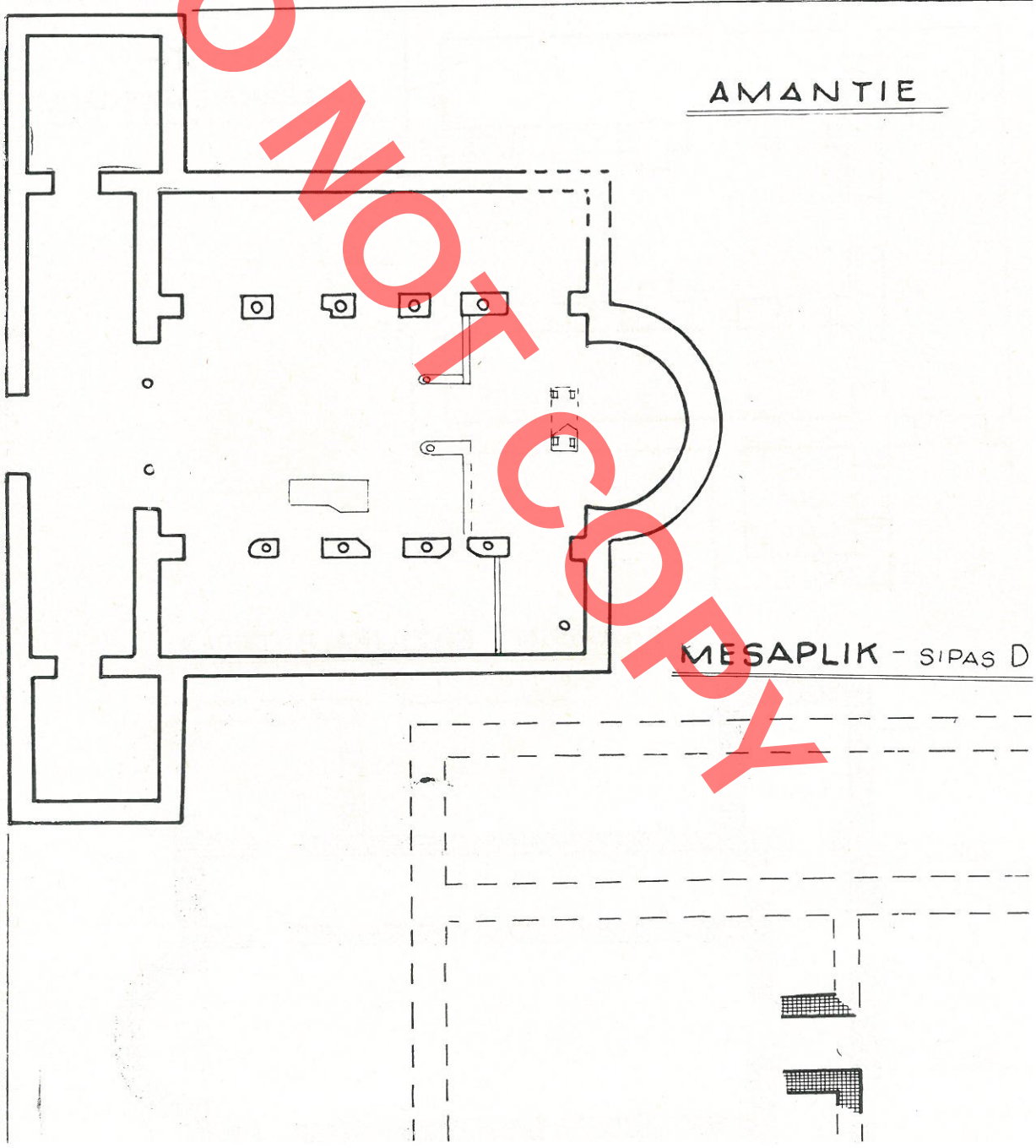

DO NOT COPY

FOINIKE

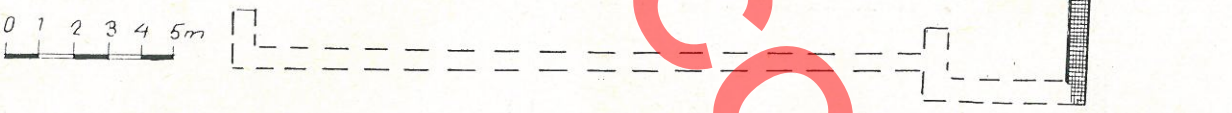

BUTRINT - BAZILIKA E MADHE

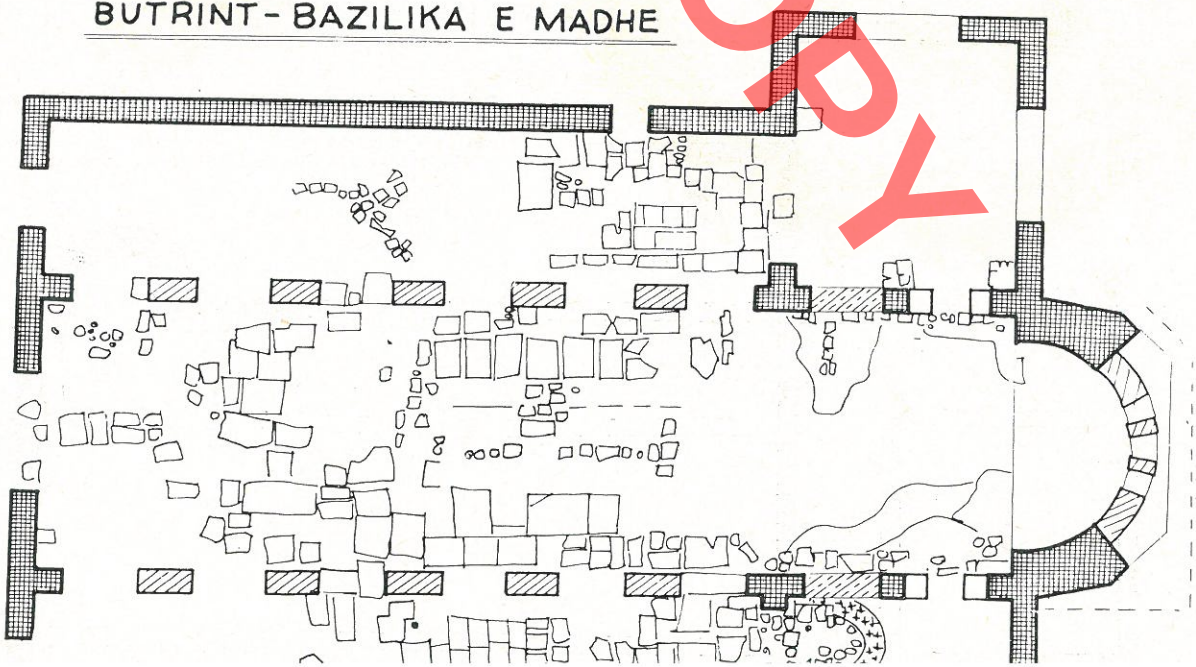

DO NOT COPY

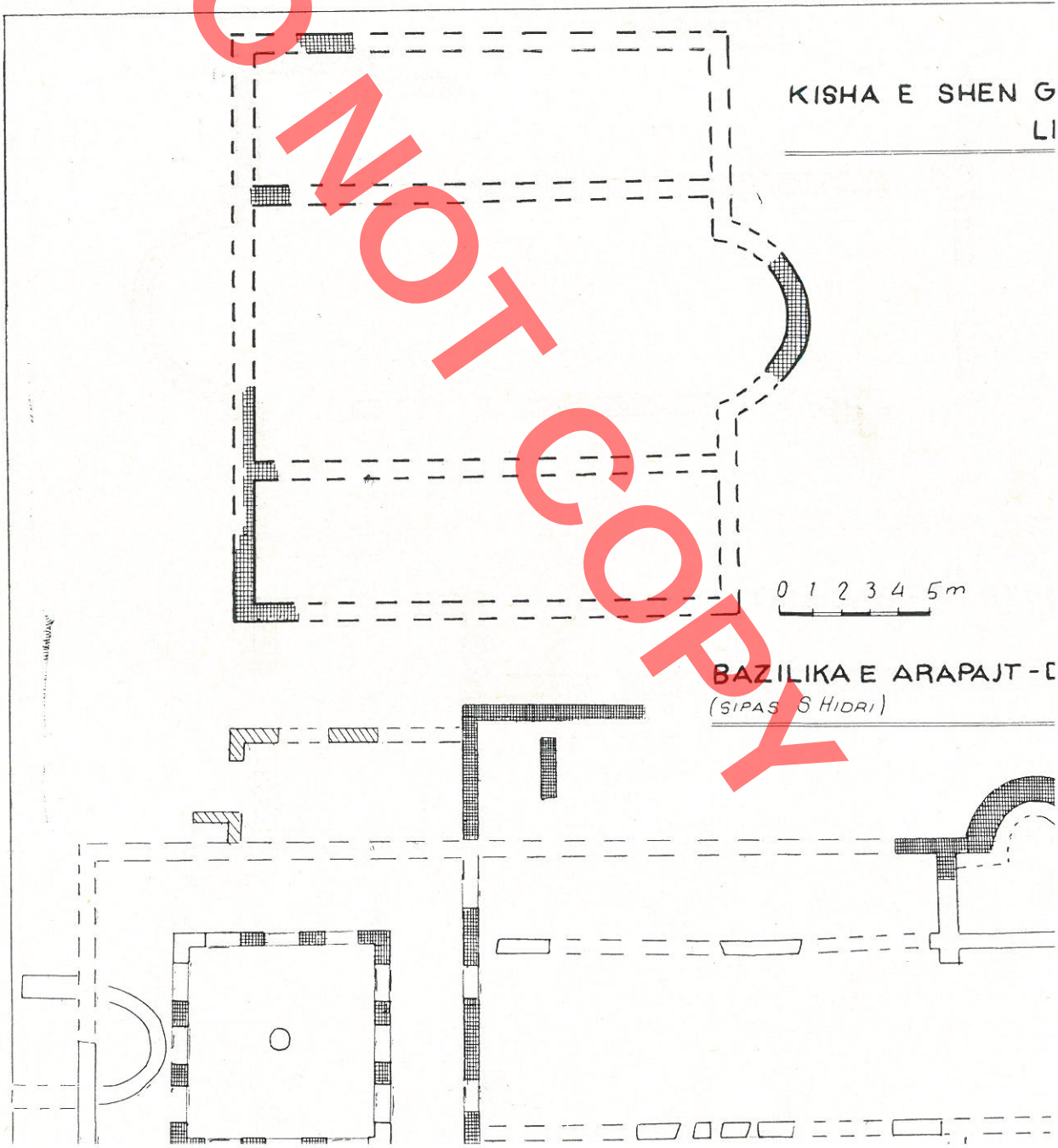

DO NOT COPY

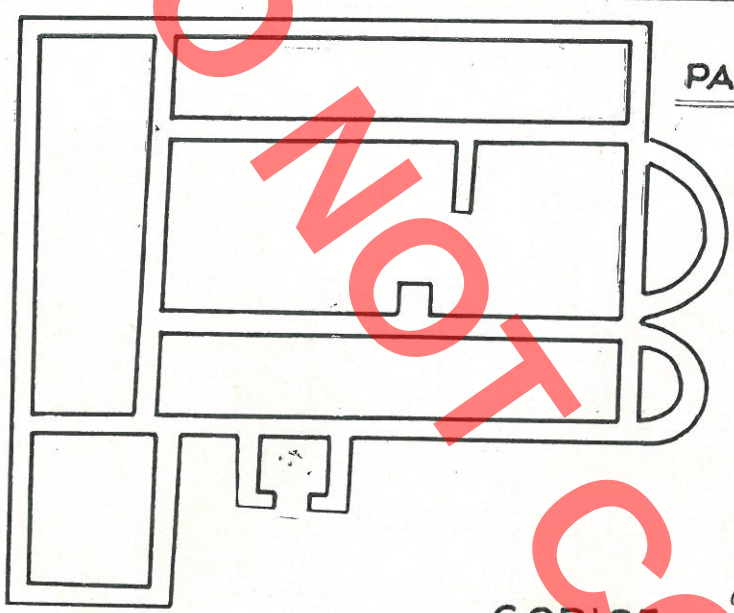

PALEOKASTER-BAZILIKA

(SIPAS A. BAÇE)

GORICE

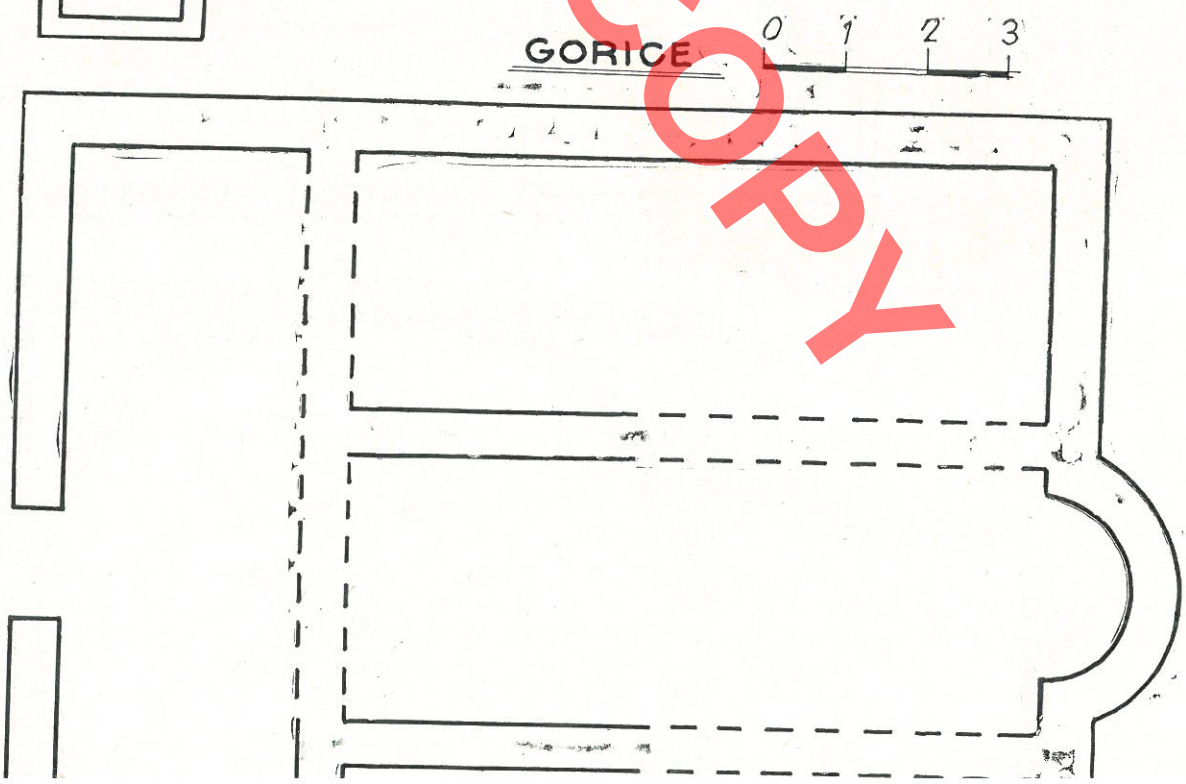

DO NOT COPY

LINI

(SIPAS S. ANAMALI)

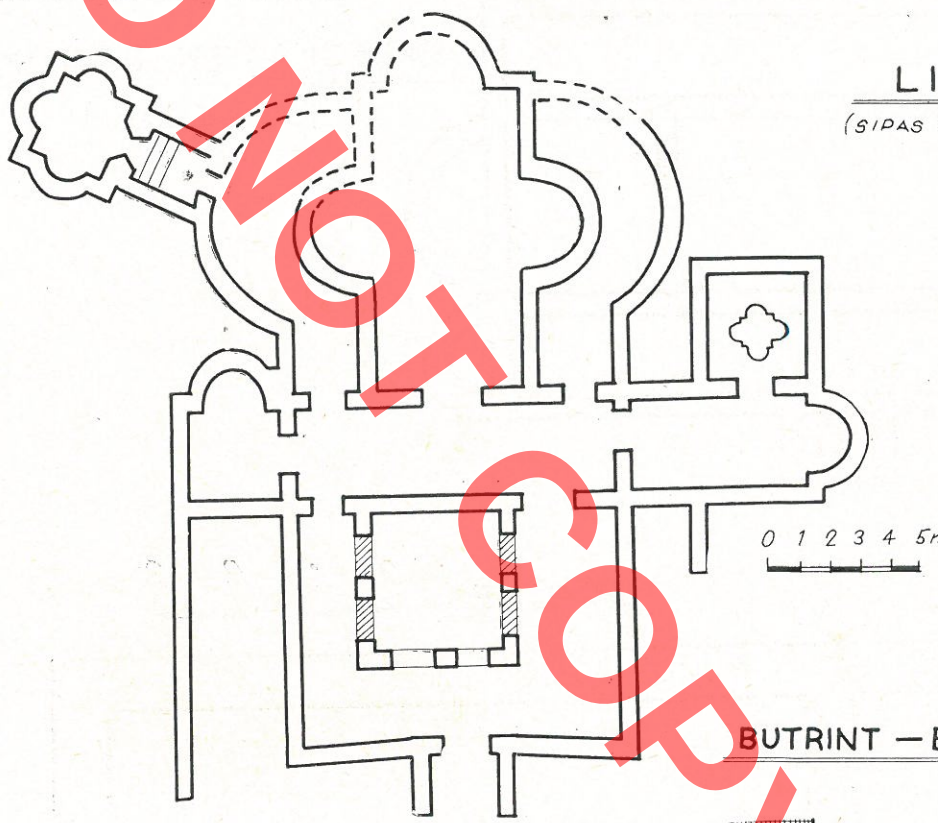

BUTRINT — BAPTISTE

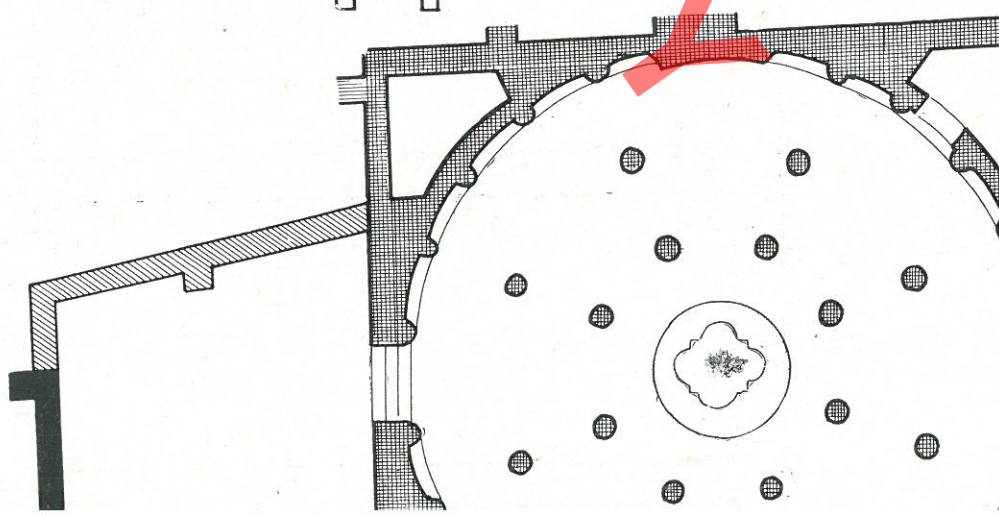

DO NOT COPY

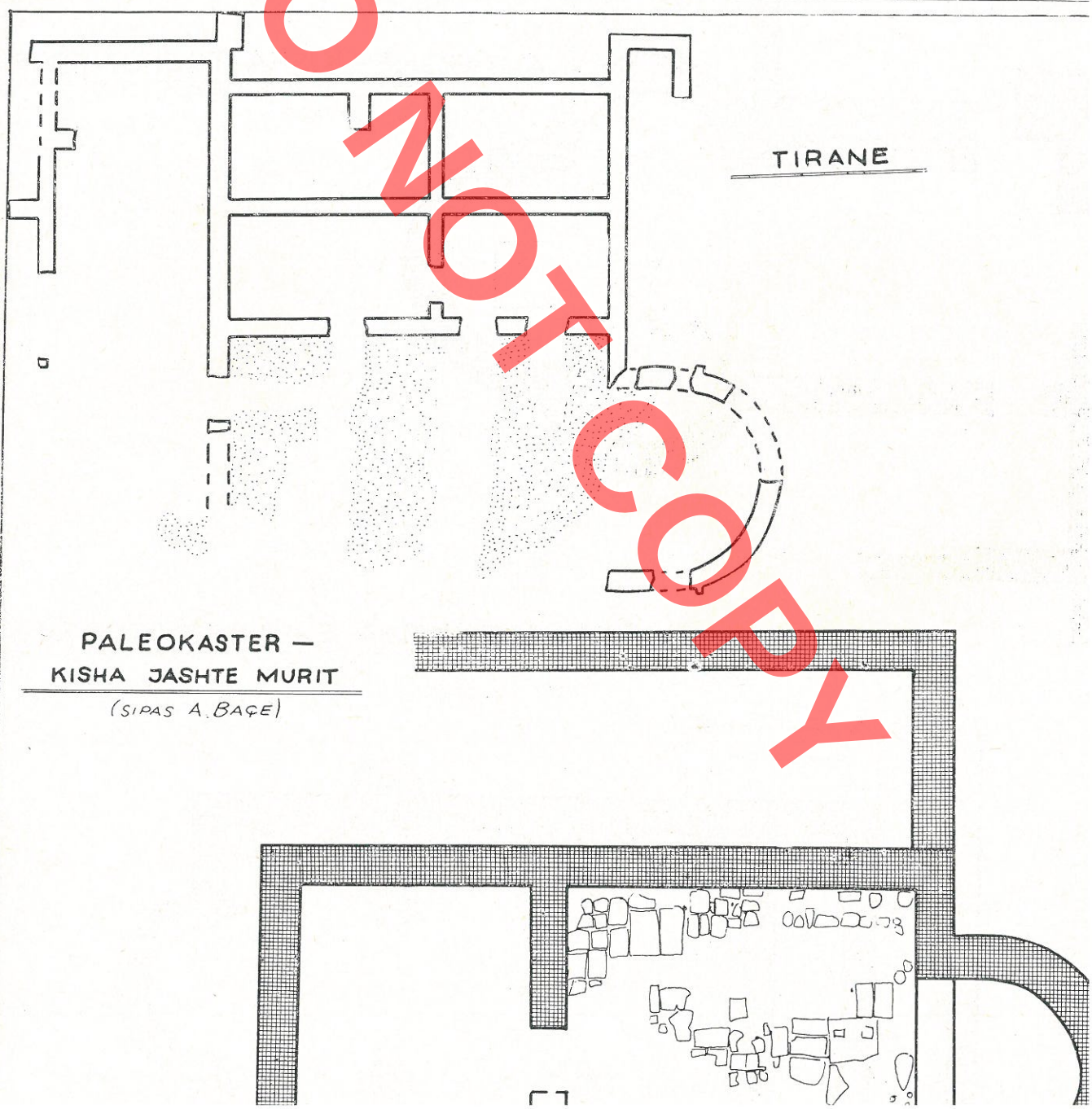

PALEOKASTER —
KISHA JASHTE MURIT
(SIPAS A. BAÇE)

DO NOT COPY

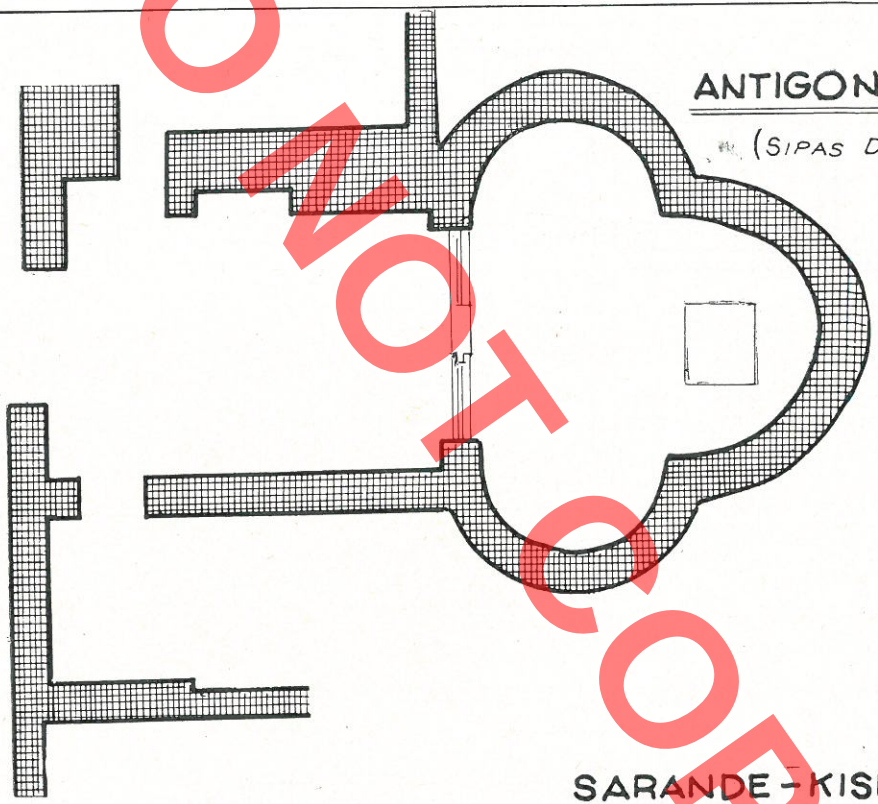

ANTIGONE – KISHA TRE

(SIPAS DH. BUOINA)

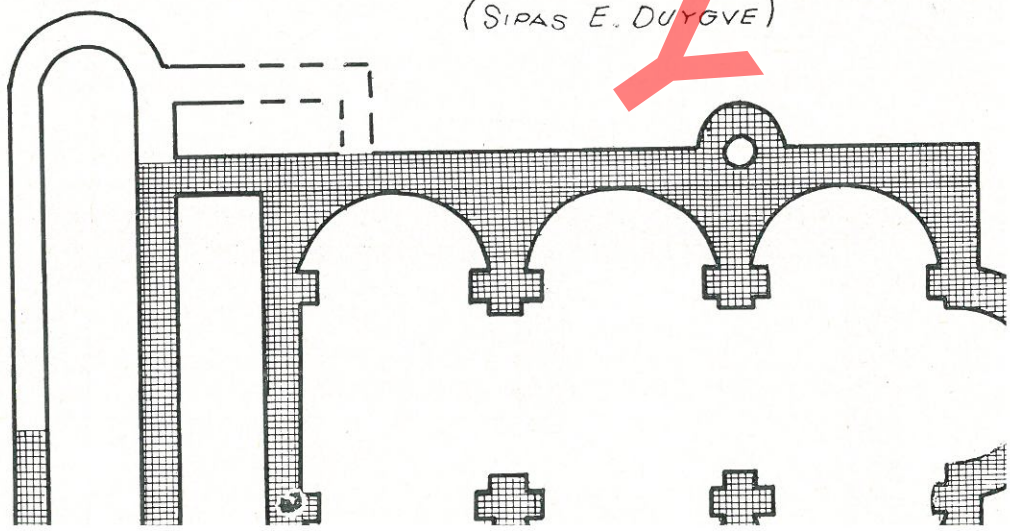

SARANDE – KISHA E 40 SHEN

(SIPAS E. DUYGVE)

Aleksandër MEKSI

DO NOT COPY

L'ARCHITECTURE PALEOCHRETIENNE EN ALBANIE

RESUME

L'évolution de l'Illyrie au cours de la Basse Antiquité, témoignée entre autres par le nombre de fortifications et leur niveau technique, apparait aussi dans l'architecture de culte. En ce qui concerne l'organisation administrative et religieuse les régions de l'Albanie s'englobèrent dans la préfecture de l'Illyrie, dans les provinces de l'Ancien Epire avec Nikopoje comme métropole, dans le Nouvel Epire avec Dyrrah et dans Prévolitane avec Shkodra. Les trois métropoles mentionnées, quant à leur vie religieuse, étaient administrées par le pape de Rome, notamment par l'intermédiaire du vicaire de Théssalonique. Cette forme d'organisation continua jusqu'à l'année 484 quand Thessalonique et toutes les provinces de l'Illyrie se rangèrent du côté de Costandinople, durant le règne des empereurs Zenan (474-489) et Anastas (491-518) qui entravèrent les relations avec Rome. Le vicariat se renouvella formellement sous l'empereur Justinian (527-565) qui, en 535, créa l'archevêché de Justiniana Prima, lequel partageait cette fonction avec celui de Thessalonique. Entre temps, Rome aussi exerçait directement sur eux son pouvoir. Dès cette époque-là la métropole de Prévolitane (Shkodra) dépendait de Justiniana Prima. Dans la documentation écrite, conservée jusqu'à nos jours, ne se reflètent pas tous les archevêchés des villes mentionnées par Hierokle, mais nous pensons qu'il y en a eu dans toutes les villes. D'après une loi de l'empereur Zenan (474--475), qui nous est donnée par le Codex Justinianus, chaque ville devait avoir son propre évêque. Cette organisation administrative appartient sans doute aux réformes de Dioclecian (284--305) qui s'exercèrent jusqu'aux premières années du règne de Constantin (324-337).

Les premières fouilles archéologiques dans ce domaine avant la Deuxième Guerre Mondiale ont été effectuées par L. Ugolini, qui fouilla le baptistère de Butrint, la basilique et l'acropole, la basilique de Finiq et effectua des sondages dans l'église à trois conques de Butrint. Après un long travail d'étude, vers la fin des années 60 on passa aux fouilles archéologiques dans différents endroits, qui ont apporté de bons résultats dans le domaine de l'architecture poléochrétienne. A Kabash de Pukë, à Lezhe à Grazhdan etc. A Durrës découverts beaucoup de fragments de sculptures arc ques dont le grand nombre et les différents qualités té d'une abondance de monuments et de l'importance de dans la Basse Antiquité.

Pour les constructions paléochrétiennes on prit p dèle deux des types les plus répandus de l'architecture des deux derniers siècles de l'empire, les basiliques et tructions à planimétrie centrale. Leur aménagement à fonctionnels de culte ainsi que les conceptions architec de l'époque apportèrent les modifications respectives a construction de planimétrie et de volume et dans le tion. De pair à ces deux types principaux on a ég construit le simple temple à une nef.

Les basiliques

Les basiliques étaient les meilleures constructio pres à des fin de culte. Elles pouvaient se faire c facilement et assez spacieuses pour que lors des cé religieuses y participent un grand nombre de croyants

La basilique de l'Acropole à Butrint *sise au pl point de la partie Est de son acropole, sur un petit rocheux, se présente transformée et soumise à quelqu ses de construction. La première construction, la b paléochrétienne, représente une construction à trois ne un narthex situé à l'Ouest et une ambiance près méridional.*

Ayant en vue l'épaisseur des murs (environ 1 m) pilastres, on suppose que l'église a été couverte de dont les pilastres du milieu étaient surmontés d'arcs vers comme côtes de renforcement. D'après la forme planimétrie, la mosaïque et la position, elle doit date fin du XVe sc.

La basilique du cimetière de Sh

DO NOT COPY

étaient en pierres alternées par trois ou quatre rangés de briques.

Au milieu de Ve sc. l'église fut transformée pour mieux s'adopter à sa fonction d'église de cimetière. On mura ses arcades créant ainsi, une salle centrale. Plus tard l'église subit d'autres modifications. On ajouta un exonarthex ouvert à son Ouest, au dessous du plafond duquel se trouvent des tombes à voûtes en briques ainsi qu'une chapelle d'enterrement au coin nord-est de l'église.

Cette église fut ruinée par le tremblement de terre, peut-être celui de l'année 522. De la cathédrale de Saint Pierre mentionnée en 519, ne se conservent que quelques chapitaux et colonnettes de fenêtres.

La basilique d'Amantia s'élevait près des ruines d'un temple dorique à l'intérieur de «la place divine» au sud de la ville. C'est une basilique à trois nefs construite avec les matériaux amenés du temple à côté. Elle est composée du naos, de la bêma et du narthex avec deux ambiances auxiliaires. Le narthex est lié à la nef centrale par trois espaces à deux colonnes. On n'en conserve que les traces en mortier au dessus des dalles qui servaient de base. Pour le plancher de la basilique on a utilisé des matériaux pris au temple, ce qui montre que la construction de l'église correspond à la disparition du paganisme.

Les dalles de l'iconostase et de la chaire sculptés en bas relief et décorées en motifs floraux et en motifs de culte sont assez intéressantes. Les colonnes situeés entre les dalles ainsi que les dalles elles mêmes ont la forme traditionnelle qu'on rencontre à Durrës et à Butrint. Ces dalles datent du Ve sc. et du début du VIe sc. et c'est à cette époque que doit appartenir cette basilique aussi.

La grande basilique de Butrint, dont les ruines se situent près de la porte à tours de l'antique enceinte de la ville, est plus grande et mieux réalisée que les basiliques déjà mentionnées. Elle fut construite au dessus d'autres constructions des premiers siècles de notre ère. C'est le seul monument avec des murs si hauts qui se conserve à l'heure actuelle. C'est une basilique à trois nefs (avec les dimensions 20,15 x 18,3 m) dont le transept est posé de travers (23,87 x x 7,57 m) faisant sailli aux nefs latérales et donnant à la basilique la forme de la lettre T.

A l'état actuel la basilique appartient à deux phases principales de construction, conservant la même construction de planimétrie et de volume. Les murs latéraux et les pilastres surmontées d'arcades du transept appartiennent à la

que de narthex et au lieu des colonnes elle
tres. Son abside pentagonale diffère de celle
tionnées qui sont demi-circulaires avec des

Pour dater la basilique on doit juger
technique de construction et sa décoration.
avec les autres basiliques mentionnées de
qu'elle a dû être construite vers la fin de
du VIe sc., vue aussi sa ressemblance avec

La basilique à l'acropole de Finiq à
en 1926. C'est une basilique paléochrétienn
n'est pas conservée en bon état, ainsi
près de l'abside sont hauts de 1,40 m,
l'abside est plus récente.

Cette abside avec transept ressemble
de Butrint. L'église, y compris l'abside de
avait les dimensions suivantes: longueur
de la nef centrale de 6,40 m, largeur du
tandis que la longueur d'un seul côté ét
la nef centrale il ne reste que deux
largeur de 0,75 m lesquels à une hauteur
minaient par de grandes dalles régulièr
pensons qu'ils constituaient la base au-
s'élevaient les arcades qui séparaient les
deux murs, celui du nord est mieux conse
Finiq représente une basilique paléochréti
VIe sc., après la destruction de laquelle
petite chapelle avec un narthex plus récer
Sud plus récente encore. Puisque la base
nale résulta assez endommagée, le mur m
être détruit afin d'utiliser ses matériaux
qu'on ne trouva aucune trace de ce mur s

La basilique de Mesaplik à Vlorë fu
les fouilles archéologiques en 1979 à l'e
gu i Kishës» au pied de la colline de
basilique à trois nefs, sans narthex au
x 11,0 m. La nef centrale est d'une large
que celles latérales d'une largeur de 2,5
que le plancher de la nef méridionale est
du plancher de l'autre partie de l'égliss
l'abside triangulaire. Les murs de la bas
sez endommagés. Le plancher du naos
saïque aux motifs géométriques, végétaux,
trait à la nef du Nord. L'église a été
bois ce qui est prouvé par les nombreux
sus des tuiles lesquels, avec les traces

DO NOT COPY

basilique B. Une troisième basilique se trouve dans les ruines de la ville.

La basilique A est une basilique à trois nefs avec des arcades surmontant des pilastres qui s'élèvent au-dessus d'un mur construit de pierres et de mortier avec transept dont les ailes se séparent de la partie centrale par des colonnes surmontées d'arcades, communiquant avec le côté Est par deux portes. A l'Est fait saillie l'abside demi-circulaire à l'intérieur de laquelle se conserve le synthronom a trois marches d'escalier. A l'Est de la nef centrale se trouve la chaire limitée d'un parapet. Le naos est précédé du narthex avec lequel il est lié par le tribélion et par deux portes latérales avec la nef centrale. Le narthex lui-même est précédé d'un portique auquel on accède au moyen d'un escalier à cause du terrain en pente. Le plancher de la basilique est pavé de mosaïque multicolore. On remonte cette basilique au milieu du VIe sc.

La basilique B sise aussi sur un terrain en penté est précédée d'un escalier par lequel on passe à l'atrium, puis à l'exonorthex et au northex par lequel on accède au naos à trois nefs avec transept. Le narthex est lié à l'exonarthex par deux passages couverts d'arcs. Au Sud un escalier amène au premier étage dans la galerie. A l'Ouest se trouvait aussi l'atrium, un grand portique avec des colonnes surmontées d'arcades.

Dans cette basilique aussi la nef du Sud est plus large que celle du Nord. Dans cette basilique, les arcades qui séparent les nefs se trouvent sur un mur construit de grandes pierres sculptées au-dessus duquel reposent les colonnes des arcades. Les planchers de la basilique sont couverts de mosaïque avec des motifs géométriques, végétaux et des images humaines. S. Muçaj pense que la basilique appartient aux années 470-530.

Les ruines de l'église de Saint Georges à Lezhe se situent à la rive droite du fleuve de Drin. Sur la surface du terrain en pente se conservent quelques traces des murs occidentaux et de l'abside. La longueur de toute la construction, y compris l'abside est de 19,10 m tandis que la largeur d'environ 20,20 m. D'après les parties conservées du mur occidental il résulte qu'on a à faire à une basilique à trois nefs. Les murs sont construits avec des pierres de petites et moyennes dimensions liées de mortier de chaux parsemés parfois de fragments de tuiles.

A l'Est de la construction, 1,40 m au-dessous du niveau du naos se conservent presque 3,50 m de l'abside de l'église. La maçonnerie est de pierres et de quelques rangés de bri-

La basilique de Ballsh. A l'important centre de Antiquité et du Moyen Age, Ballsh-Kefalini-Gllavenicë, les archéologiques mirent au jour une basilique tant sur l'aspect architectonique que sur celui de médiévale.

De l'ancienne construction on conserve des form planimétrie initiale ainsi que d'anciens murs par endr struits et des parties de mur murées plus tard. Ch trois nefs se termine par une abside dont celle du plus grande et triangulaire tandis que les deux au circulaires. Les troise nefs se séparent d'une arcade nent les pilastres sur les murs de base, de colonnes (d'une hauteur de 2,40 m et d'un diamètre 0,50 m) lastre (aux dimensions 1,40 m x 1,00 m).

Le narthex est lié au naos au moyen de deux po au centre et l'autre à la nef méridionale. Une autre la nef du nord avec l'ambiance près de l'église chapelle.

D'après le chercheur S. Anamali, la basilique c struite au VIe sc. tandis que les reconstructions app respectivement aux XIe et XIIe sc. D'une grande i fut la mise au jour des sculptures décoratives tels le et les piliers faits de pierres calculaires avec des m taux et animaux.

La basilique de Saint Michel à Arapaj de Durrë au jour par les fouilles entammées systématiqueme 1980. Elle se situe sur la colline de Saint Michel p lage Arapaj. C'est une basilique de trois nefs à ques avec un narthex et un atrium du côté oue ambiance au sud du naos. A l'Est se trouve l'abs circulaire plus grande que les deux latérales.

Jusqu'à l'heure actuelle on ne sait rien sur des de séparation de la basilique, à part les murs tion au-dessus desquels elles s'élevaient. Le naos pavé de dalles en marbre dont on trouve les trace Ouest du naos ainsi qu'au côté Nord de la bêma.

Les murs de l'église étaient construits en pierres les de briques avec de gros joints en mortier de de sable. Les murs longitudinaux sont d'une ép 0,80 m tandis que celui de l'abaside Est de 1,50 trouve une marche de synthronon et les traces de

L'église n'a pas de narthex parce que le naos e du large atrium. La partie intérieure de l'atrium est que aux dimensions 11,50 x 11,50 m avec des murs d'une épaisseur de 0,65 m et des pilastres sur u

DO NOT COPY

La basilique paléochrétienne à Paleokastër Gjirokastër. A l'intérieur de la forteresse de Paleokastër, se conservent les ruines de deux églises paléochrétiennes fouillées en 1974. L'une représente une basilique à trois nefs construite près des murs orientaux l'autre une petite église à une nef en dehors de la forteresse.

La basilique représente une construction à trois nefs dont les murs se conservent assez bas. A l'Ouest elle est précédée d'un narthex large autant que le naos, et d'une ambiance large autant que le naos, et d'une ambiance à planimétrie carrée à l'Ouest où l'on trouva une plaque avec l'inscription de la construction de la forteresse.

A l'Est de la nef centrale on trouva les fondations de l'iconostase ainsi que quelques fragments appartenant au chaire de la bêma tels un pilier au chapiteau et une dalle.

Se basant sur la forme de construction et le fait que cette construction est réalisée au-dessus d'anciennes ruines on remonte cette basilique au Ve sc. Peut-être la présence de la deuxième abside a la nef méridionale qui montre une diakonicon évolué caractéristique de la deuxième moitié du VIe sc. nous pousse à penser à une datation ultérieure.

La basilique près du Palais de Culture à Saranda. Ces derniers temps à l'Est de la forteresse on découvrit et fouilla une basilique à trois nefs avec des pilastres surmontées d'arcades, entourée de quelques ambiances auxiliaires. Des fouilles il résulte qu'au-dessous du plancher à mosaïque il existe un autre plancher à mosaïque. La technique de la construction des murs ainsi que les mosaïques témoignent de deux phases de construction, l'une au Ve sc. l'autre au milieu du VIe sc.

Les constructions à planimétrie centrale.

En Albanie il n'y a que deux importantes constructions à planimétrie centrale qui se conservent: L'église de Lin (Pogradec) et le Baptistère de Butrint.

L'église à trois conques de Lin à Pogradec est composée du naos, de deux chapelles avec abside au Sud et à son Nord le baptistère, l'atrium et une chapelle à quatre conques de laquelle, par quelques marches d'escalier, on descend au côté Nord. Le naos est composé de la partie centrale qui se termine par l'abside demi-circulaire à l'Est et de deux galeries latérales demi-circulaires au Nord et au Sud qui constituent deux conques plus petits. Les cloisons de ces deux galeries, latérales sont presque au ras du plancher, donc leur première

que ambiance est décorée d'une scène pa
central de la partie Nord du narthex est un
duquel se trouve un canthare avec des gra
des oiseaux et à ses coins la scène de l'e
thex est décoré d'un motif géométrique
double bande de tresses. La partie Sud du
posée de deux panneaux celui de l'abside re
stie et celui de l'autre partie un décor géo
figures d'oiseaux. Dans la salle centrale d
sont assez endommagés, c'est le décor zoo
qui domine.

Ayant en vue la ressemblance de plani
la ressemblance stylistique des mosaïque, e
leurs scènes, on pense que l'église à trois
été construite au début du VIe sc.

Le Baptistère de Butrint est le plus pr
de l'architecture et de l'art des V-VIe sc.
Son importance dépasse le cadre local pui
grand à planimétrie centrale dans le bassin
baptistère est composé de deux ambiances
bâptème et d'une autre salle au-dessus du
quelle plus tard a été construite une ch
IX-Xe sc. La salle du baptême est d'une plc
à un diamètre d'environ 13,5 m circonscrit à
ainsi dans les coins de petites ambiances a
salle il y a deux rangées de huit-colonnes c
symétrique selon le cercle en divisant ainsi
anneaux concentriques au centre desquels se
du baptême.

De la forme de la planimétrie, de la mc
et de la forme des chapiteaux du type cha
nique, il paraît que le baptistère est const
VIe sc. La technique de construction des m
en pierres et le traitement caractéristique c
trent que le baptistère est construit à la mé
même atelier que la grande basilique de E
tion du baptistère montre l'évolution du nive
cial de la ville.

Dans la salle au Nord du baptistère qui
la porte au Nord du baptistère le mur septe
d'une porte. Le mur oriental et celui occi
d'une pilastre qui au moyen d'une bordure
du plancher en deux.

Les églises à une nef

DO NOT COPY

posée du naos avec abside et du narthex à l'Ouest, entourés par d'autres ambiances. Le plancher du naos (8 x 11,5 m) est pavé d'un mosaïque a des motifs géométriques tandis que le plancher du narthex (12,9 x 4 m) d'après le fragment conservé, à été pavé d'une mosaïque à des motifs géométriques, des symboles de culte et des figures d'animaux.

L'église en dehors de la forteresse de Paleokastër est composée du narthex, du naos et d'une adjonction ultérieure au côté Nord. De cette adjonction on ne conserve que le mur oriental et celui occidental. Le narthex (aux dimensions 2,70 x 4,20 m) communique avec le naos par une porte. Près de l'église on trouve des tombes ce qui témoigne de son utilisation comme église du cimetière. Ce fait et la simple construction de planimétrie remontent cette église au Ve sc.

Saranda

Dans la ville de Saranda se conservent quelques constructions de la période paléochrétienne qui ne sont pas complètement fouillées telles les ruines de l'église des 40 saints dans les collines de la ville, la basilique derrière le palais de la culture et un bâtiment (duquel on conserve une ambiance au-dessous de la construction de la P.T., qui a dû être convertie en construction de culte au IV-V sc.)

La salle à mosaïque dans le bâtiment de la P.T., qui fut mise au jour d'une manière fragmentée lors des fouilles pour la nouvelle construction, représente l'ambiance d'une construction du IIIe sc. de n. e., qui, d'après les archéologues, avait subi beaucoup d'altérations afin de devenir une construction de culte. Dans cette chambre surnommée la chambre des dauphins, on trouva des fragments de sculpture et des chapiteaux du IV-VIe sc. ainsi qu'une inscription qui fait mention d'un presbytère. De pair à cela la mosaïque est parsemée de quelques parties plus récentes telles les inscriptions, le médaillon avec un oiseau au coin Nord-Est etc.

De l'église des 40 saints on ne conserve que quelques parties des substructions parce que les murs qui étaient encore sur pied s'écroulèrent pendant la deuxième Guerre Mondiale. Nous connaissons ce monument par la planimétrie donnée par E. Dygve et quelques photos édités.

Nous avons à faire à une grande construction (37 x 30 x x 24,0 m) qui se termine à l'Est par une abside demi-circulaire.

Du côté du naos il y avait aussi des pilastres entre au-dessous desquelles s'appuyait la structure du souligne qu'à l'intérieur de l'église il y a des tr taines de deux rangées de colonnes et dans ce ca rions à faire à une basilique à trois nefs.

L'église est datée par Dygve comme étant du donna son nom au centre habité «Saranda». Comme trent ses reconstructions, l'église continua à être h dant longtemps.

L'église à trois conques à Antigone

Dans les ruines d'Antigone, le plus grand centre de la vallée de Drinos, furent mis au jour par les chéologiques deux églises paléochrétiennes dont l portante est celle découverte en 1974, une église à ques au coin méridional de l'enceinte de la ville, milieu d'autres constructions.

L'église est compasée du naos (7,3 x 5 m) de trois conques. Il y avait de petites absides aux coins et septentrional et une autre plus grande d'un large celle de l'église à Est, un pied au-dessous du nivea cher de l'église. De l'ancien plancher en dalles de naos, on ne conserve qu'un fragment au coin Nor bêma, exceptée l'abside orientale, a été pavé de m se conserve bien.

*

* *

Les études actuelles en tant que résultat de fouilles archéologiques, ont créé un nouveau tablec données. Ainsi, si l'on ajoute aux 18 monuments le tes occasionnelles et les constructions qui ne sont fouillées, le nombre des monuments paléochrétiens chiffre de 50. Ils se trouvent tous dans le territoir tant dans les importants centres que dans ceux d ordre. Nous avons tout d'abord des villes-centres dans la plupart des cas avec plus d'un monument tres habités au bord des routes. Il y a en même constructions même dans les régions montagneuse part de ces monuments sont des temples ordinaires a aussi des monastère comme à Arapaj, à Goricë à Sarande.

En étudiant l'aspect typologique des monuments tiens de notre pays on s'aperçoit d'une variété typ

DO NOT COPY

évolutif du IVe ou VIe sc. En ce qui concerne l'organisation intérieure, nos églises ont été dôtés de pilastres surmontées d'arcades comme p. ex. à Tepe, Butrint, Sarande, Gorice, Bylis, Paleokastër. Dans le stade actuel des études et des ruines seulement la basilique d'Amantia résulte avec des piliers surmontés d'arcades tandis que pour celles d'Arapaj, Lezhë, Mesaplik, ce problème reste toujours vague.

En ce qui concerne la construction de planimétrie et de volume il est à souligner la présence assez nette du transept à Butrint, Finiq et dernièrement à Bylis. Le cas de la basilique d'Arapaj avec sa construction à trois coques est le seul qu'on connaisse jusqu'à l'heure actuelle. Ce type de basilique a dû s'introduire chez nous au début du VIe sc. Elle ressemble aux basiliques de Dodone et de Paramithise qui datent du VIe sc.

Un autre élément qui se rencontre presque dans toutes les basiliques c'est le narthex. Il manque à Mesaplik, à Butrint et à Finiq tandis qu'à Arapaj le naos est précédé directement par la bêma. Dans les basiliques ultérieures telle à celle d'Amantia le narthex se trouve au milieu de deux pièces au Nord et au Sud qui servent de diaconicon.

Du deuxième groupe, celui des constructions à planimétrie centrale, il y a deux représentantes la basilique de Lin et le baptistère de Butrint qui diffèrent même du point de vue de la typologie dans l'aspect fonctionnel.

Le troisième groupe est composé d'églises à une nef, les plus repandues dans notre pays. De pair aux constructions connues à l'amphithéâtre de Durrës, à Antigone, à Paleokastër, il y a des ruines à Lekël, Apolloni, Zgërdhesh.

L'unité dans l'évolution de l'architecture paléochrétienne s'aperçoit à l'utilisation du même type de basilique, au niveau des décorations (les types et les motifs utilisés), à la technique de construction, et il reste encore à mieux étudier cette unité dans les relations entre nos provinces et avec les autres provinces des Balkans et de la Méditerranée.

A l'extérieur, les murs des monuments de notre pays sont simples, plats, construits avec des pierres brutes liées toujours avec du mortier de chaux en utilisant une petite quantité de briques. A l'intérieur de ces monuments il y a un espace caractéristique de l'architecture paléochrétienne. Dans les basiliques elle se réalise par le rythme des arcades qui mettent en évidence l'axe longitudinal tandis que dans les constructions à planimétrie centrale par les espaces vers les murs latéraux entre les colonnades circulaires qui élargissent l'intérieur de l'église. Vue sous l'aspect de la typologie de la construction de planimétrie et de volume, du niveau de l'architecture, et de la technique de construction, l'évolution de l'architecture paléo-

sont des constructions de la deuxième moitié
première moitié du VIe sc. Quand même le
IVe sc. (Tirana, Skampin, Butrint) ainsi qu
(Skampin, Lezhë, Durrës) ne font pas défau
explique le phénomène de la propagation d
le territoire de notre pays des principaux ce
de la Côte à l'intérieur du pays, ainsi qu
restes du paganisme pendant longtemps, a
ment de la religion crétienne en réligion c
marquer que de la première période on ne co
traces à cause des graves endomagements
sions barbares du milieu du Ve sc., et du fa
tions étaient faibles.

En ce qui concerne la décoration intéri
ments, à l'état actuel on peut juger seulem
chitecturale et la mosaïque du plancher. O
sur la peinture murale de ces monuments pu
que quelques fragments colorés à Skampin,
stër, Arapaj et Mesaplik, qui témoignent de
fresque. Les nouvelles fouilles dans l'amph
peuvent nous aider dans ce cas.

La sculpture architecturale des construc
nes et présenté par les chapiteaux, les ico
liers des fenêtres. On a trouvé un grand nor
répandus dans tout le pays. Il y en a qui
leurs et se rangent parmi les meilleurs chap
comme p.ex. ceux découverts à Durrës.

Les iconstases qui servaient de cloisons
la salle où restaient les croyants, occupaien
tante dans la sculpture architecturale. Par les
couvertes effectuées jusqu'à présent on con
des églises de Skampin, de Lin, d'Amantia,
ques fragments de Butrint et de Durrës.

L'organisation décorative des salles et
vées de mosaïque est liée toujours à l'archi
panneaux de mosaïque sont entourés de
moins larges qui dans la décoration consti
suivent les murs latéraux. On utilise en gér
géométrique végétale, et animale, excepté l
gone et la mosaïque d'Arapaj et les mosaïc
basilique de Bylis. Les motifs végétaux son
On utilise beaucoup les branches de vigne
et des grappes de raisin dans des schémas
des oiseaux et des animaux. Les scènes du
trint, de la basilique d'Arapaj, de Bylis, de l'
stituent des oeuvres de grande valeur.

Comme il résulte de l'étude des consti

DO NOT COPY

Nr. 2

monume

Valter SHTYLLA – Genc SAMIMI

URA TË HERSHME NË BERAT DHE SKRAPAR

Urat e hershme në Berat dhe Skrapar lidhen kryesisht me arterjet rrugore në antikitet e mesjetë që kanë përshkuar luginën e lumit Osum si dhe me degëzimet në jug e veri të këtyre arterjeve, të cilat lidhnin vendbanimet gjatë kësaj lugine me krahina të tjera të vendit. Osumi është nga lumenjtë kryesorë të Shqipërisë Jugore. Ai buron në malësitë e Kolonjës dhe me drejtim juglindje, veriperëndim arrin deri në Kozarë të Beratit ku bashkohet me lumin e Devollit që vjen nga Gostima e Elbasanit dhe të dy së bashku formojnë Semanin, i cili që këtej me drejtim nga lindja në perëndim derdhet në detin Adriatik në jug të Karavastasë. Nga pikpamja fiziko-gjeografike Osumi nga Kolonja ku buron e deri në Kozarë ku del në fushë, gjatë rrugës së tij çan nga të dy anët një sistem vargmalesh siç janë Ostrovica, malësia e Skraparit dhe Tomori në veri dhe Dangëllia, malësia e Çepan – Veleshnjës dhe Shpiragu në jug.

Kështu lugina e Osumit ka krijuar mundësitë për lidhjet e ultësirës bregdetare me krahinat e brendëshme malore, me Korçën, Kolonjën si dhe me Maqedoninë e Greqinë, duke qënë kështu një nga rrugët më të rëndësishme të Shqipërisë Juglindore. (fig. 1). Veç burimeve dokumentare një numur i konsiderueshëm fortifikimesh antike e mesjetare apo dhe urash mbi lumenj ose përrenj dëshmojnë për ato që rrugët e luginës së Osumit kanë funksionuar që prej antikitetit e në vazhdim gjatë mesjetës.

Studimi ka si qëllim kryesor trajtimin e urave

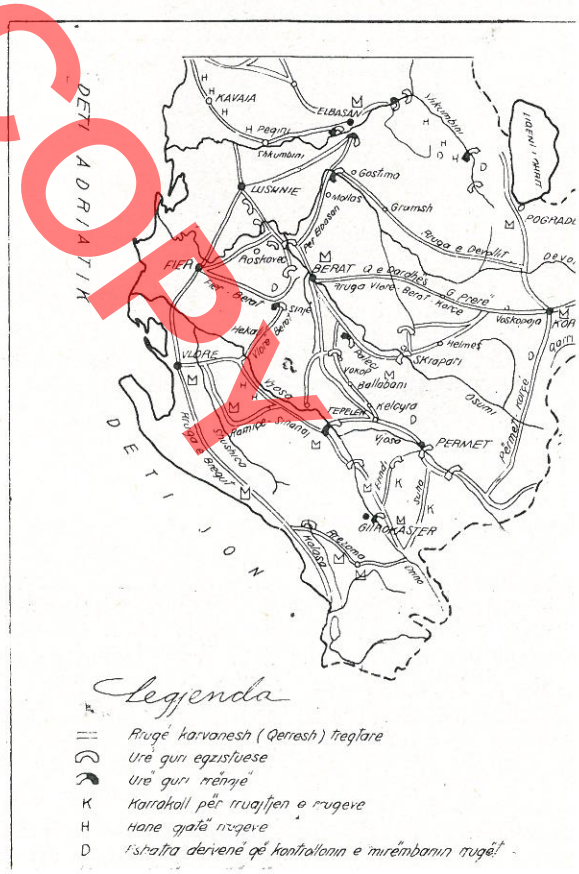

DO NOT COPY

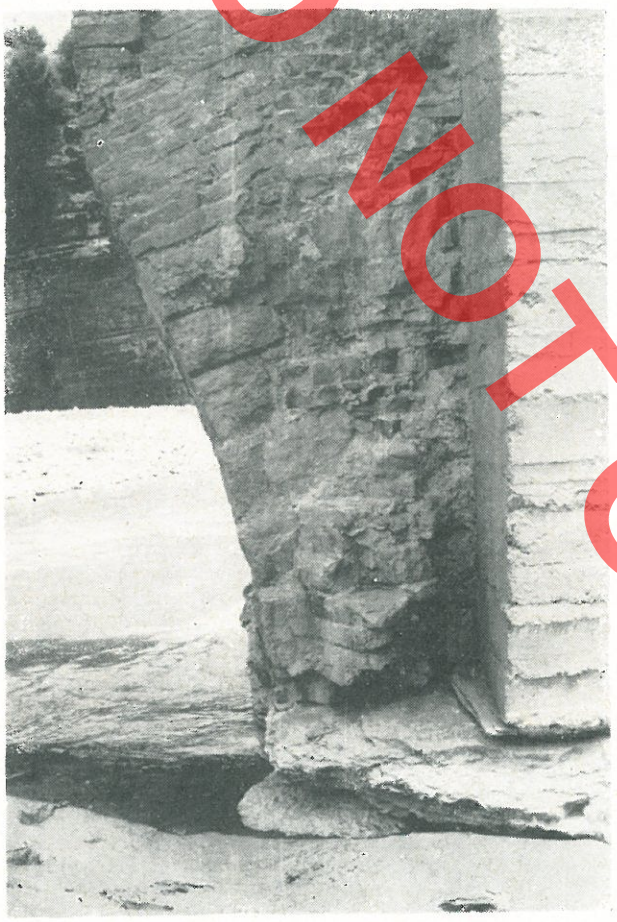

Fig. 2

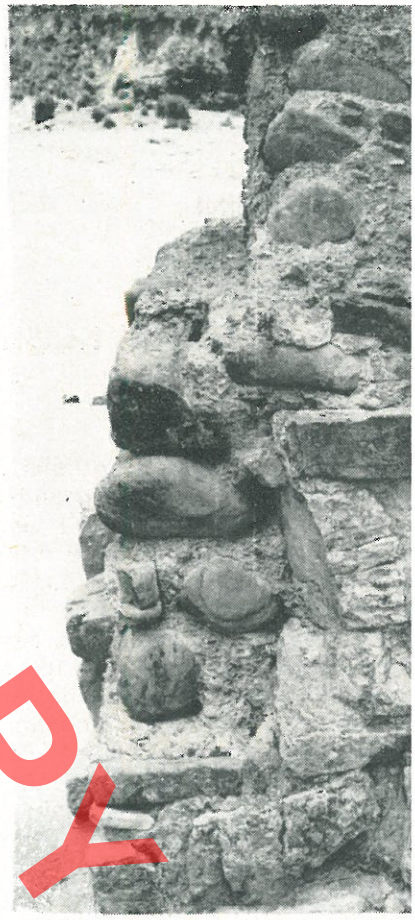

Fig. 3

shit mbi Drino nën Labovën e Zhapës-Qafa e Çajupit-Limar-ura e Muço Hysos mbi Vjosë nën Këlcyrë--Kajcë-Prishtë-ura e Sharovës mbi Osum-Lavdar-Ura e Gopeshit mbi Devoll-ura antike e Grabovës në Gramsh-djathtas Devollit-ura e Topçiasit mbi Shkumbin në Elbasan, prej nga nëpërmjet Gollobordës lugina e Shkumbinit lidhej me luginën e Drinit të Zi. Kjo lidhje ndërluginore sigurisht duhet të ketë egzistuar paralel me vetë rrugët e brendëshme të luginave si e Shkumbinit, e Vjosës, e Devollit, etj të

gjërësi 3,4 m, e ruajtur deri në la
ruhen 5-6 rrjeshta me blloqe guri
rorë (fig. 2). Këto gurë me lartës
gjatësi që lëviz nga 50-70 e deri n
një muraturë jo shumë të rregull
fuga horizontale të dallueshme.

Qemeri i urës me trashësi 60 c
me llaç gëlqere me rërë me kokrriz

Edhe në themrën e majtë ruh
timi të periudhës së pushtimit ro

DO NOT COPY

Fig. 4

secilin mbështetje. Dritarja e bregut të djathtë është bërë me qemer tip lundër me hapësirë mbi 3 m, tip qemeri i përdorur gjërësisht në urat e hershme të pushtimit turk, siç vërehet dhe në fazën e periudhës turke të urës së Subashit mbi lumin Drino në Gjirokastër.

Në antikitet lugina e Osumit lidhej me bregdetin dhe pikërisht me portet e Durrësit e të Vlorës nëpërmjet disa rrugëve. Nëpër urën e Kuçit mbi Seman, nga e cila ruhen ende gjurmë të urës antike, (fig. 4), kalonte rruga që lidhte luginën me Durrësin nëpërmjet Rrogozhinës, ku kjo takonte rrugën e njohur antike të Shkumbinit. Ndërsa me Vlorën lugina e Osumit lidhej nëpërmjet rrugës fushore të Apolloni-Rroskovecit dhe asaj kodrinore nga Ballshi e Sinja. Në itinerarët antikë gjatë rrugës fushore njihet stacioni Stefanafana (Roskoveci i sotëm)[1] ndërsa gjatë rrugës kodrinore kanë egzistuar një sërë vendbanimesh antike, ndodhja e të cilave e fakton më së miri funksionin e kësaj rruge. Dhe pikërisht rruga kodrinore Vlorë-Berat, e cila pak a shumë kalonte nëpër këto pika: Vlorë-Babicë-lumi i Shushicës-Lubonjë-Armen-Selenicë-Selishtë-Vjosë--Rromës-Drenovë-Ballsh-Aranitas-Sinjë-Velabisht-Berat, kontrollohej nga vendbanimet antike të Bylisit-Cfirit-Dimalit-Mbjeshovës-Mbolanit dhe në hyrjen në

Burimet e shumta dokumentare, egzi fortifikimeve antike të vona dhe mesjetare Tomorica, Skrapari, Zereci, Gopeshi etj, si muri i shumtë i urave mesjetare janë të dh dëse që dëshmojnë se rrugët e luginës së kanë patur rëndësi të veçantë edhe gjatë p së mesjetës kur rriheshin nga karvanet e tregtare që tregëtonin mallra nga bregdeti dësi të Shqipërisë. Berati, vendbanimi më sishëm i luginës së Osumit, gjatë mesjetës një nga qendrat më të rëndësishme zejtar re të Shqipërisë Jugore si dhe një nyje kyçe r e luginës së Osumit që lidhte bregdetin r sanin, me krahinat e Korçë-Kolonjës si dhe qedoninë e Greqinë nëpërmjet fushës së l

Tregtarët e mëdhenj beratas, që mban të ngushta ekonomike me qytetet dhe kr brendëshme të Shqipërisë Jugore dhe Qend që kishin ndërmarrjet e tyre në skelat kry vendit, në Vlorë dhe në Durrës, zhvillonin r të gjallë dhe me botën e jashtme, sidomos drat evropiane, me Vjenën, me Triesten, m dikun dhe me Korfuzin[2]. Tregu i Beratit si dër ekonomike e zonës më të pasur të Shqi ulët bregdetare erdhi duke u zhvilluar vaz aq sa në fundin e shekullit të XIX-të arriti deri në 1000 dyqane.[3]

Rruga mesjetare Vlorë-Fier-Roskovec-B çë gjatë luginës së Osumit kalonte nëpër k dra: Poshnjë-Ura Vajgurore e sotme, hedh Osumit-Berat. Më tej nga Berati në zonën parit shkonin dy rrugë, njera djathtas Osu tjetra majtas lumit të Osumit. Rruga djathta ndiqte itinerarin e mëposhtëm: Berat-Vodic njoz-Tomorr-Qafa e Dardhës-Dunckë-(Qafa morricës)-Dobrenj-Qafa e Gurit të Prerë Kumbullës-Dushar-Protopapë-Voskopojë-Turc Kjo rrugë përmendet në shumë dokumenta tare. Në një burim të muajit Janar 1700 thu norët e Voskopojës», Vithkuqit e Shipskës se kur po kalonin për tregti për në Berat n e quajtur Shkëmbi i Mprehtë (Guri i Prerë) në e Tomoricës, disa veta u kanë dalë në rrugë në marrë mallin.[4] J. Adami është i mendimi ga Berat-Voskopojë-Korçë nga Qafa e Dar punuar dhe para mesjetës.[5]

DO NOT COPY

Fig. 5

Fig. 6

zhar-Palec-Therepel-Sllatinjë-ura e Sharovës (Çorovodë)-Potom-teqe e Helmësit-Backë-Qafa e Martës-Marjan-Lekas-Lavdar-Punëmirë-Voskopojë-Korçë--Greqi ose në Maqedoni. Gjatë këtyre rrugëve qenë ndërtuar ura guri mesjetare disa nga të cilat janë ruajtur deri në ditët tona, bile ndonjë prej tyre shfrytëzohet edhe sot.

Ura e parë gjatë luginës së Osumit e rrugës fushore Vlorë-Berat është ajo e fshatit Poshnjë, e

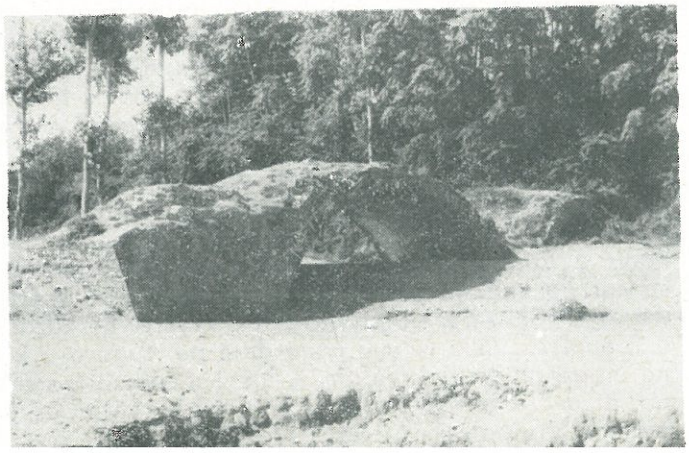

njohur me emrin ura e Kaurit ose e
funksjon mbi tokë të thatë. Ura e P
nga një qemer i vogël me hapësirë c
tuar me tulla. (fig. 5). Ky qemer n
80 cm konturohet sipër nga një kor
ballorë të urës janë punuar me blloc
të formacionit shkëmbor të vendit, të
në anët e faqes. (fig. 6). Kalldrëmi
nuar me pllaka masive gëlqerore
konsiderueshme, të vendosura shtri
të dokumentave për datimin e urës
bindëse mbështetjen në analizën e
qemerit me përmasa 5-6 x 33 x 3
ngjashme me tullat në muret e shel
lasë së Durrësit (4 – 5 x 30 x 36 – 4
tullat e mureve të shekullit VI në ka
(5 x 30 x 40 cm3[7]). Për analogji, m
mendojmë urën e Poshnjës si ndë
V-VI. Kështu rezulton fakti se ura
shta është e vetmja urë e kësaj k
duar drejtimin nga juglindja, pas
fushore e takon lumin e Osumit në
sot Ura Vajgurore. Këtu rruga e k
një urë guri (gjatë mesjetës së v
ndërtimin e së cilës e filloi Ahmec
mezin e shekullit XVIII-të dhe e p
Pashë Vlora në vitin 1800. Deri në

DO NOT COPY

Fig. 8

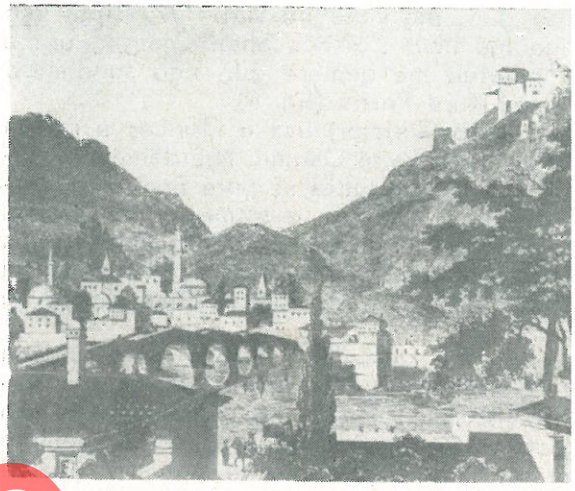

Fig. 9

Beut ka qenë ndërtuar rreth 100 m mbi urën e sotme të betonit. Në këtë vend rreth 400 m mbi urën e betonit ruhen gjurmët e një ure tjetër prej guri, ndoshta më e hershme se ura e përshkruar e Hasan Beut. Kjo urë ka qenë e ndërtuar në shtratin e vjetër të Osumit (Fig. 7). Në këtë pikë sot lumi ka drejtimin juglindje-veriperëndim. Pikërisht normal me këtë drejtim të shtratit të hershëm të lumit ka qenë ura e Gurit të Bardhë (me emrin e fshatit pranë), e cila duhet të ketë qenë me pesë qemerë guri. Në gjendjen e sotme kjo urë ruan vetëm dy qemere nga ana e bregut të majtë në shtratin e tharë të lumit. Këta kanë formë segmenti rrethor dhe janë të realizuar me tek qemer me trashësi 65 cm, me një kornizë rrasë guri sipër. Ura me gjërësi 4,15m, në këmbët ndërmjet qemerëve nuk ka patur dritare shkarkuese. Nga ana e sipërme këmbët kanë çarësinë e ujit, prizëm me bazë trekëndëshe me kreun e shkallëzuar (fig. 8). Në ndërtimin e urës është përdorur guri gëlqeror i nxjerrë nga kodrat aty pranë të pasura me këtë lloj formacioni. Lidhur me datimin, kjo urë duhet të jetë ndërtuar para Ahmed Kurd Pashës pra para vitit 1764, i cili njihet si fillim i ndërtimit të urës më poshtë rrjedhës që thirret me emrin ura e Hasan Beut. Sigurisht ndërtimi i urës së Hasan Beut ka filluar pas prishjes së urës së Gurit të Bardhë, si kërkesë e domosdoshme për kalimin e Osumit në

që ose ura e Gurit të Bardhë është dëm
më e mundëshmja është që shtrati i lumit
këtë ndryshuar drejtimin ashtu siç vërehe
mbeturinat e ruajtura të urës së Hasan B
qindra metra më poshtë në një shtrat më të
Në këtë mënyrë nuk u krye zgjatja e urës së
Bardhë për arsye të rrezikut të grryerjeve të
djathtë dhe u kalua në ndërtimin e urës s
Beut në brigje më të qëndrueshme dhe në s
të ngushtë.

Rruga pasi kalon urën që përmendër
djathtas Osumit dhe gjatë anës së tij futet
Siç e kemi theksuar më sipër nga Berati për
par-Korçë rruga mesjetare kalonte sipas d
teve, djathtas Osumit nga Tomorri dhe majt
mit nga Malinati e Paleci. Pikërisht rruga e
Osumit kalonte mbi tre ura guri.

Në dokumenta të shek. XIII rezulton se
mbi Osum nuk kishte urë por lumi kalohej
siç dëshmohet nga lufta e Beratit e vitit 12
mjet bizantinëve dhe anzhuinëve[9]. Ndërsa n
të mëvonshme, gjatë mesjetës së vonë, më
Berati me rrugën që shkon majtas Osum
me anën e urës së Goricës. Në shekullin e
e Goricës përmendet për herë të parë nga
që shprehet: Ura e Goricës ka nëndë ha
tetë këmbza guri të ngulura thellë në ujë

DO NOT COPY

mbi këmbza guri. Më vonë në vitin 1777 sipas një shënimi nga një libër i kishës Shën Gjergjit, ura e Goricës u ndërtua me qemerë guri nga sundimtari vendas Ahmed Kurd Pasha (fig. 9).

Në vitin 1888 (Dhjetor) ura e Goricës u rrëzua nga prurjet katastrofike të Osumit. Një dëmtim të dytë kjo urë e pësoi gjatë luftës së parë Botërore 1914-1918[11]. Kështu në gjendjen e sotme ura e Goricës vjen pas riparimeve të kryera në mbarimin e luftës së I botërore. Për ndërtimin e urës së Goricës nga Ahmed Kurd Pasha janë shprehur dhe autorë të tjerë.[12]

Në gjendjen e sotme ura e Goricës përfaqson një urë të tipit me shumë qemere me pjesën kaluese të rrafshët me pjerrësi në hyrje e dalje. Kjo urë me gjatësi 127 m përbëhet nga shtatë qemerë gjysëm rrethorë me hapësirë drite nga 6,7 (i pari djathtas) deri në 16,5 m maksimumi (i dyti djathtas). (fig. 10). Në të gjashtë këmbët janë çelur dritare shkarkuese të mëdha dhe në pesë prej tyre, mbi to janë hapur nga dy dritare më sej 10 (nga të cilat 8 formë gjysëm r më çerek rrethi). Duke filluar nga kër ana e lagjes Goricë, në pesë nga mbështetëse fundit janë trajtuar me tike për çarjen e rrjedhës së ujit.

Përveç funksionit të lidhjes së B majtas Osumit, ura e Goricës kisht të tjera të rëndësishme. Ajo lidhte Berat-Këlcyrë-Gjirokastër nga Qafa Berat-Këlcyrë-Janinë. Gjithashtu kjo Beratin me Vlorën me anën e rrugë Qafa e Sinjës. Së fundi ajo lidhte majtas Osumit me qendrën admir ratit, e cila ka qenë gjithmon mit aty ku është edhe sot e k tej rruga majtas Osumit kalonte n nat-Tozhar-Palec-. Këtu takonte përr të cilin e kalonte mbi urën e Palecit të dëmtuar. (fig. 11). Në fillimin e

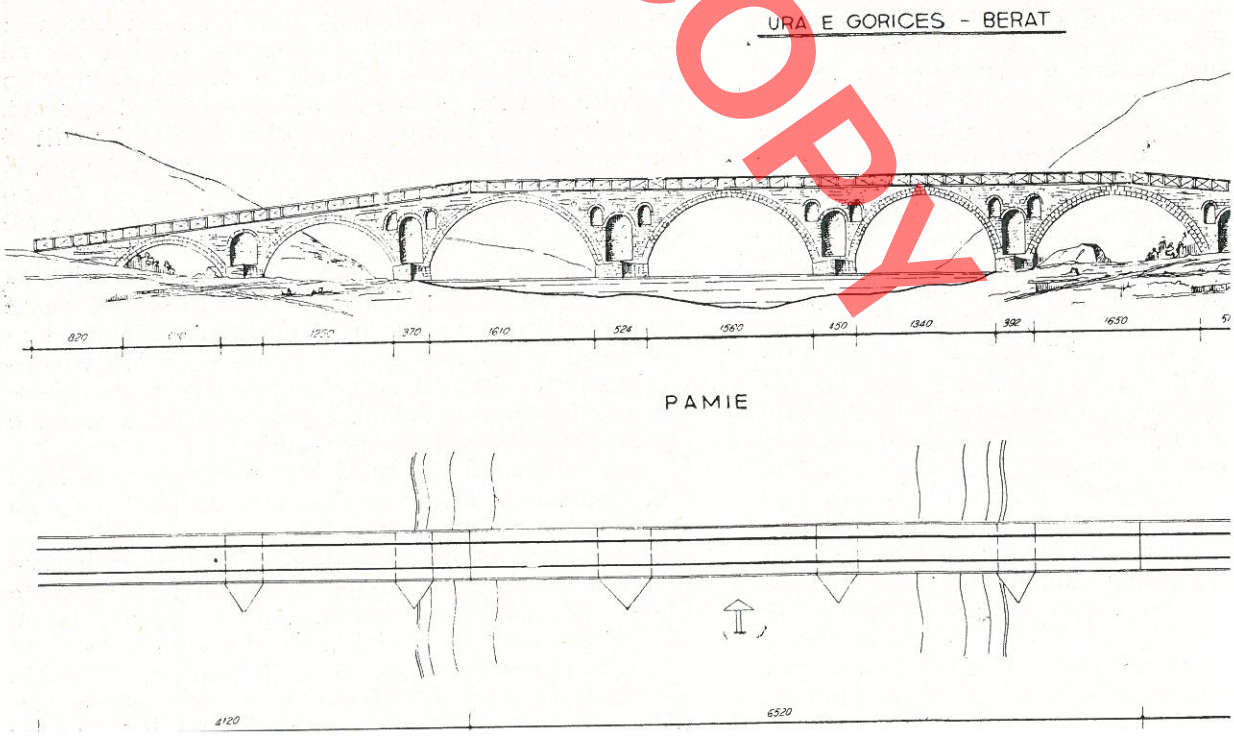

DO NOT COPY

Fig. 11

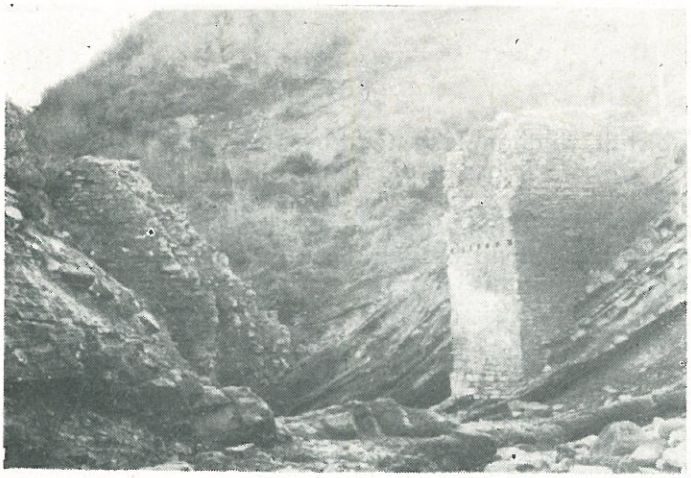

Fig. 12

qenë me tre qemere, me pjesën kaluese me kurriz në kyçet e qemerëve. Sot ruan dy qemere, të mezit dhe atë të bregut të djathtë. Qemeri i mezit ka formë gjysëm rrethi ndërsa i djathti është qemer me majë të mprehtë. Si qemeret dhe muret ballorë janë punuar me gurë të zinj me latim mesatar. Nga pikpamja konstruktive harqet janë punuar me tek qemerë, që konturohen sipër me nga një kornizë me

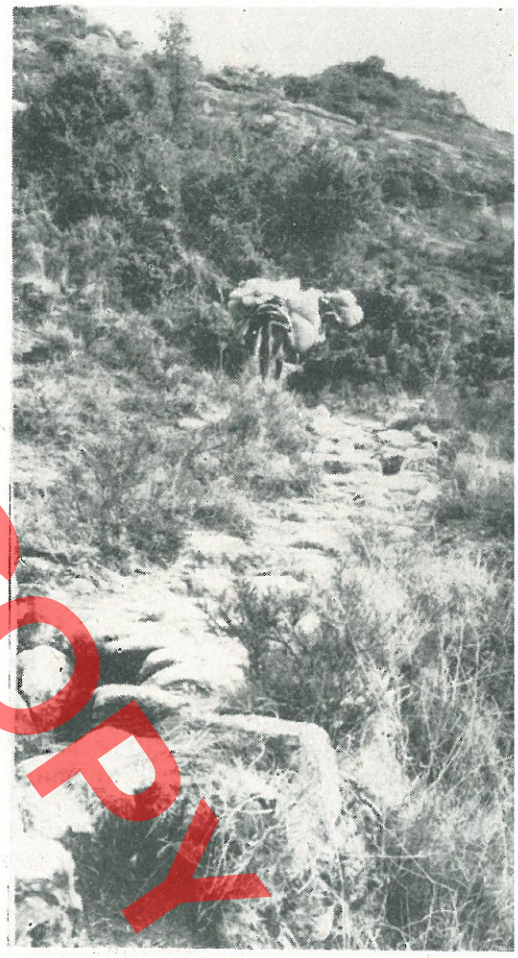

Fig. 13

Therepel, Sllatinjë e kalonte Osumin mbi Sharovës dhe më thellë nëpër Opar nga Martës futej në Voskopojë-Korçë. Rruga m kodrinore Vlorë-Berat nga Ballshi e Qafa gjatë aksit të saj kishte dy ura me qemere rrugë në fshatin Sinjë e kalonte përroin e Mb mbi një urë me një qemer, sot i prishur (Gjithashtu në fshatin Sinjë ruhen dhe gjur drëmi nga kjo rrugë mesjetare (fig. 13). Rr drinore Vlorë-Berat priste më shkurt se sa r shore Vlorë-Fier-Roskovec-Berat, por siguri

DO NOT COPY

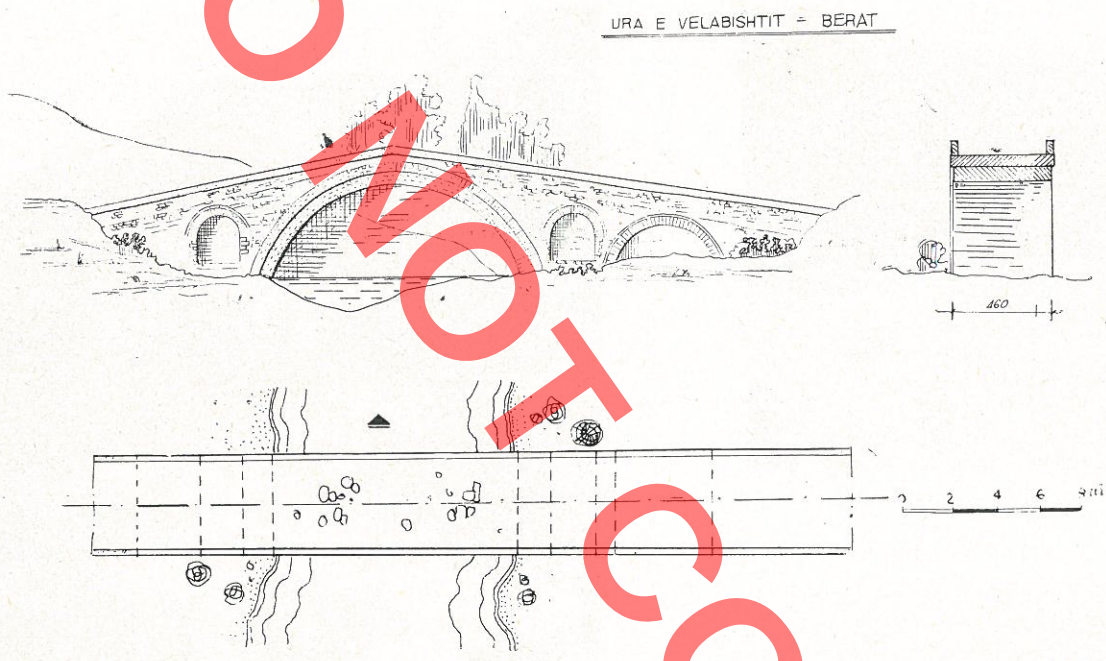

Fig. 14

Delvinës deri në vitin 1764[13] kur në Berat filloi periudha e sundimit të Ahmed Kurd Pashës. Në fshatin Velabisht Ismail Pasha kish ndërtuar xhaminë dhe sarajet e tij.

Ura e Velabishtit nga pikpamja kompozicionale është urë pothuaj e tipit simetrik. Në qendër të kompozimit është qemeri kryesor me hapësirë drite 11 m në formë segmenti rrethor, konstruksioni me dopjo qemer. Në bregun e djathtë ndodhet një qemer më i vogël tip shigjete, ndërsa në bregun e majtë një qemer çerek rrethor përfundon konstruksionin e urës. Në muret ndërmjet qemerit kryesor dhe atyre anësorë janë hapur dy dritare shkarkuese me qemerë rrethorë të konturuara nga sipër me një kornizë tek rase, e cila tenton nga forma e harkut tip lundër. Nga ana kompozicionale, urë simetrike me tre qemerë dhe dy dritare shkarkuese e me kurriz në kyçin e qemerit kryesor, tip i preferuar nga mjeshtrit shqiptarë të ndërtimit të urave, ura e Velabishtit është e ngjashme me urën e Gurit në Prizren (shek. XVI), me urën e Kasabashit në Skrapar (shek. XVIII), urën e Radikës mbi lumin e Radikës në Dibër të Madhe[14], urën e Namazgjasë mbi lumin e Lanës në

labishtit vërehen faza të ndryshme
llim pjesa kaluese e urës ka qenë e
një kohë të dytë pjersia e urës është
mbushur kalldrëmi nga të dy brigj
arrin 130 cm në bregun e majtë dh
bregun e djathtë (fig. 15). Veç kës
kërkoi që ura të përshtatej nga urë
vanesh në urë për automjete gjerë
nga ana e poshtme në mënyrë që m
trafiku i sotëm i automjeteve.

Gjurmët e këtyre fazave dukei
çori dalluese. Së pari muret ballorë
e sipërme janë punuar kryesisht m
ndërsa nga ana e poshtme ato j
gurë gëlqerorë. Veç kësaj karakteris
qemerit kryesor nga ana e sipërme
kat metalike të tirantave shtrëngues
kanë kokat koresponduese në ballir
ana e poshtme. Në murin e anës s
dhe vrimat e skeleva prej druri të
prej betoni të derdhur nga kjo anë

Kështu në gjendjen e sotme u
është përshtatur për trafik automjet

DO NOT COPY

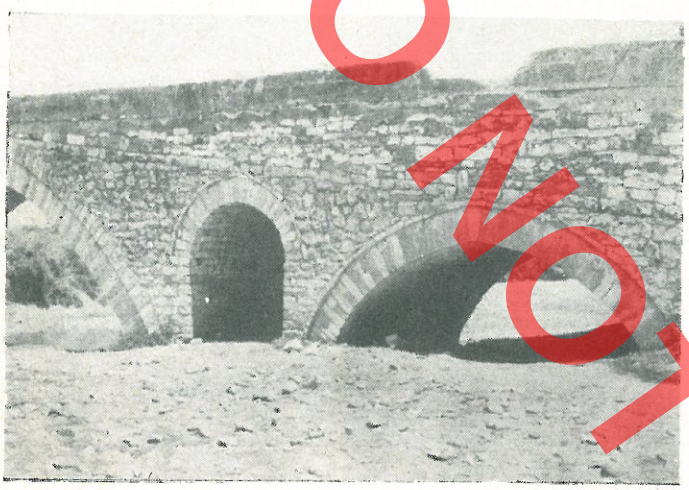

Fig. 15

Fig. 16

shtë varet një zinxhir i shkurtër ku ka qenë varur një këmbanë e cila tundej kur frynte erë e fortë duke paralajmëruar kështu udhëtarët që të mos kalonin mbi urë se mund të rrëzoheshin nga era e fortë. Ky është rasti i tretë në vendin tonë i urave me këmbanë pas urës së Kaçarellos në Pogon[16] dhe urës së Grabovës në Gramsh.

Pas Velabishtit rruga kodrinore e Vlorës nga Qafë Sinja vazhdon disa qindra metra për të hyrë në qytetin e Beratit. Në bregun e majtë të Osumit, rreth 50 m poshtë pritës kapërderdhëse prej betoni ose rreth 300 m poshtë urës së Goricës ruhen disa blloqe guri gëlqerorë të papunuar e pa llaç, që të shtyjnë të mendosh se këtu në antikitet apo antikitet të vonë duhet të ketë qenë ndonjë ndërtim lumor (fig. 17). Në breg duken katër blloqe të çrregullt me lartësi 40 cm dhe në vijim të tyre në drejtim sipër rrjedhjes një faqe e rregullt me gjatësi 4 m, prej gurësh të latuar pa llaç. Që këtu mund të konkludohet se ndoshta gjatë antikitetit në Osum nuk ka pasur urë dhe mallrat kalonin me trap nga një breg në tjetrin, pasi këto gjurmë duken më tepër si skelë lumore ose vend-nisje për trapin.

Këto gjurmë nuk duken si mbetje ure pasi ato formojnë një mur mjaft të gjatë për një mbështetje ure. Sidoqoftë këto mbetje dëshmojnë se Osumi në atë kohë ka qenë i lundrueshëm. Gjithmonë lidhur

rreni në këto anë lejon kalim rruge dhe pas ndodhen disa fshatra që kërkojnë lidhje. nga ura Vajgurore e deri në Çorovodë (ura rovës) rezulton që lugina e Osumit të ket rrugë nga të dy anët, paralel njëra me tje

Nga lugina e Osumit kalojnë dhe rrugë tranzite. Një nga këto është njeri nga variar rë-Elbasan. Këtu bëhet fjalë për rrugën fu Vlorës nga ana e Roskovecit, e cila rrugë p së Gurit të Bardhë ndiqte rrëzën majtas

DO NOT COPY

URA E VOKOPOLES - BERAT

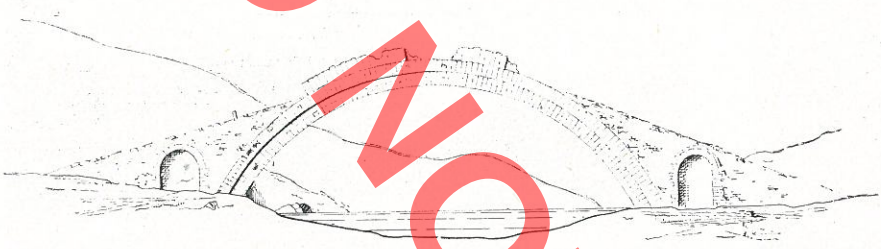

PAMIE

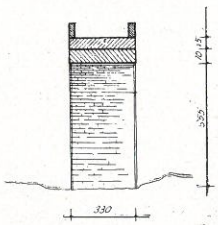

PREMIE

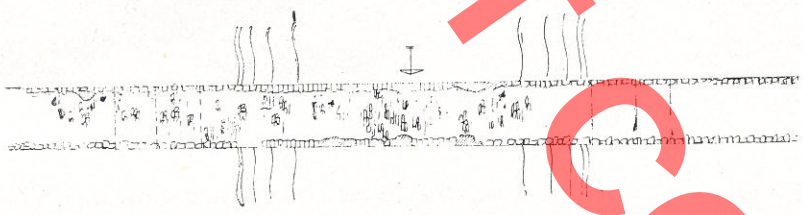

PLANIMETRIA

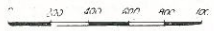

Fi

sipas këtij itinerari: Perhondi-Drizë-Lindas-Mollas--Gostimë (lumi i Devollit) -Muriqan-Jagodinë-Topçias-Ura e Shkumbinit-Elbasan. Në Gostimë rruga e kalonte Devollin mbi një urë guri me disa qemerë e ndërtuar nga sundimtari i Sulovës Haxhi Sali Bej Prrenjasi.[17], prijës në këto anë në vitin 1785[18]. Ura e Gostimës e njohur me emrin ura e qenë e rrëzuar që në fund të shekU Në Topçias mbi Shkumbin ruhen ure antike (shek. I e.s.) me këmbë turë druri, gjë që dëshmon se kjo rru hur që në antikitet.

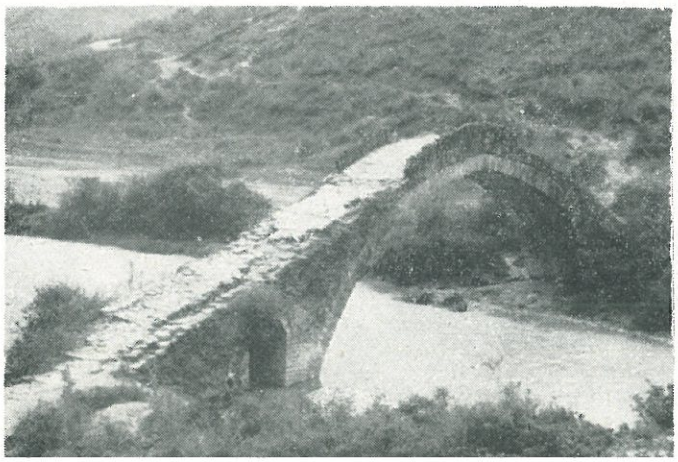

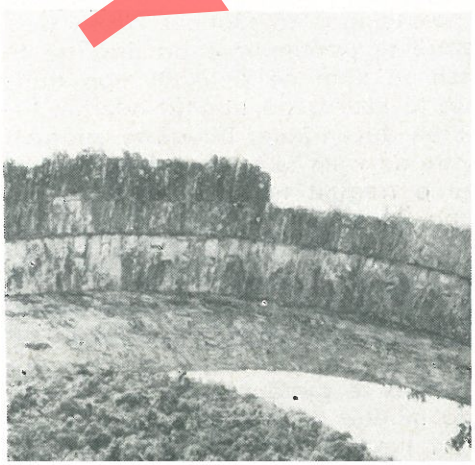

DO NOT COPY

Për të hyrë në Elbasan rruga mesjetare Vlorë--Osum-Elbasan e kalonte lumin e Shkumbinit afër qytetit mbi urën e gjatë të Shkumbinit, urë e shekujve XVIII-XIX, me disa qemere guri në këmbët ndërmjet të cilëve ishin hapur disa dritare shkarkuese. Nga rrugët e luginës së Osumit shkëputeshin dhe degëzime që lidhnin luginën me krahina të tjera. Kështu në fshatin Vokopolë, nga rruga majtas Osumit Berat-Skrapar, shkëputej një degë që veç arteriet kryesor nga Qafa e Kiçokut, lidhte luginën, pra vendbanimet e saj me luginën e Vjosës. Ky degëzim që lidhte Beratin me Tepelenën dhe me Ballaban-Këlcyrën, kalonte nëpër këto fshatra: Vokopolë-Çorogjaf- Qafa e Gllavës-Luftinjë-Memaliaj. Në Vokopolë mbi prroin e Çorogjafit ndodhet një urë guri interesante e ndërtuar mbi një qemer të madh segment rrethor me dy dritare shkarkuese anash, e cila ka pjerrësi të mëdha nga të dy anët e kyçit të qemerit të madh. (fig. 18). Qemeri është me dy rrjeshta që arrinë trashësinë 125 cm. Kalldrëmi i urës është realizuar me gurë pllakë të zinj vendosur këlliç (fig. 19). Për eliminimin e rrëshqitjes gjatë pjerrësisë kalldrëmi vende-vende ndërpritet me breza tërthorë që theksohen mbi rrafshin e kalldrëmit. Për arsye të lartësisë së madhe mbi nivelin e ujit, kalldrëmi nga të dy anët kufizohet me parapet guri (fig. 20). Ai përbëhet nga kollona guri këlliç me seksion 8-10 x 20cm e lartësi 70 cm, të cilat janë vendosur në këmbë me brinjën më të ngushtë së jashtmi. Për lidhjen e këtyre kollonave në kë 50 cm, një kollonë më e gjatë inkastrohe shësinë e qemerit të sipërm. Lidhja e koll parapetit është me llaç gëlqere. Në rrjeshtir tëm të qemerit të madh nga ana e poshtr kokat e katër tirantave shtrënguese tërthoi merit. Për ndërtimin e urës është përdorur i vendit. Lidhur me datimin e urës nuk ken të dhënë.

Ura në mbështetjen e majtë nga ana me ka pasur një mbishkrim brenda një ka cili nuk ruhet më. Nga teknika e parapeti është e ngjashme me urat e ndërtuara në Ali Pashë Tepelenës në Zagori (ura e Hos Limarit, e Nivanit) në Pogon (e Çiminxhit e Ilos) e në Rrëzomë të Delvinës (e Tatzatit cilat me urën e Vokopolës ngjasojnë dhe trajtimi i mureve, punuar me rrasë guri të fuga të thella pa llaç në dukje. Kështu k mundësi që dhe kjo urë të jetë ndërtuar në Ali Pashë Tepelenës për lidhjen e luginës s me luginën e Vjosës pas vitit 1809 kur ky Beratin.

Së fundi një degëzim tjetër nga rruga e Osumit për lidhjen e dy luginave shkëpute rovodë tek ura e Sharovës, i cili kalonte sip rarit: ura e Sharovës mbi Osum-Prishtë-Kajc Hani i Babajt -në veri djathtas Vjosës e der cyrë.

URA E KASABASHIT
ÇOROVODË

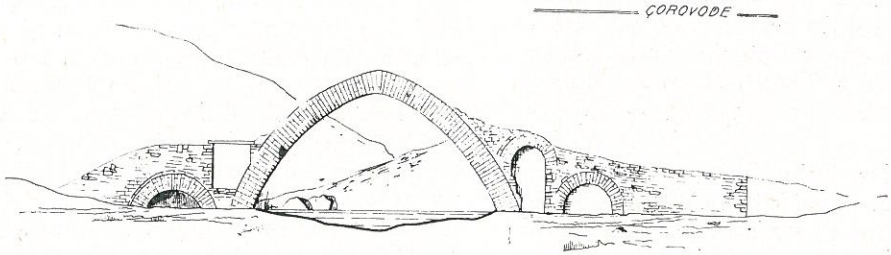

PAMJE

PR

DO NOT COPY

Fig. 22

Fig. 23

Ura e Kasabashit

Në zonën e Tomoricës ku kalonin rrugët mesjetare të karvaneve që lidhnin Beratin me Korçën, ndodhet dhe fshati Grëmsh, vendlindja e arkitekt Kasemit, kryearkitekt i perandorisë osmane në mezin e shek. XVII[20]. Pikërisht nga Grëmshi ka pas kaluar njëra nga rrugët që lidhte Berat-Skraparin me Korçën sipas këtij itinerari: Çorovodë-ura e Kasabashit-Verishtë-Osojë-Vlushë-Leshnjë-Gostinckë--Grëmsh-Opar-Lavdar-Voskopojë-Korçë. Nga Grëmshi një rrugë tjetër të çonte në Dushar-Moglicë e prej këndej në Grabovë të Gramshit, vendbanim mazejtari të zhvilluar gjatë shekullit të XVIII. Në këtë mënyrë arrihej lidhja e luginës së Osumit me luginën e Devollit ku punonte rruga tjetër e rëndësishme e luginës së Devollit, fushë e Korçës-Gramsh-Lugina e Shkumbinit ose Devoll-Gostimë-Perondi – Berat--Fier-Vlorë.

Ura e Kasabashit lidhte Grëmshin, vendlindjen e Kasemit, me Beratin e veç kësaj ajo bënte pjesë në njërin nga variantet rrugore të karvaneve që lidhnin Beratin me Korçën. (fig. 21). Mendojmë se ura e Kasabashit është ndërtuar nga arkitekt Kasemi.

Gjatë shekullit të XVII ai ka ndërtuar disa objekte në atdheun e tij, si në Berat, në Xhyrë të Librazhdit dhe në fshatin e tij Grëmsh. Njëkohësisht

dhe mirëmbajtës i rrugës Berat-Korç
ndërtuar dhe urën e Kasabashit, ob
shëm për lidhjen e fshatit të tij me k
qendër politiko-administrative dhe
për nahijen e Tomoricës, ku përfshih
semi, mirëmbajtës i rrugës Berat-Ko
duhet të ketë kontribuar dhe për nd
gjatë kësaj rruge, objektet më kryesc
të një rruge.

Si argument tjetër mund të sil
emërtimit të urës ura e Kasabashit
ura e Kasos (usta Kasos ose mjeshtë
mit). Veç këtyre argumentave, edhe
urës afron të dhëna për një urë të k
XVII, e ndryshme nga urat tona të sl
të cilat përbëjnë edhe numurin më t
të ruajtura ende në vendin tonë.

Në qendër të kompozimit të u
meri kryesor me hapësirë drite 12 m
(me majë) tip qemeri i njohur veçani
në urat e shekujve XVI-XVII, pa mohu
dhe përdorimin e qemerit rrethor. (fi
urës është ndërtuar me tek qemer
ndryshueshëm, trashësia e themrave
ndërsa e kyçit 100 cm, gjë që e tl
tepër formën me majë të mprehtë të
timit arkitektonik të qemerit si të til
meri sipër konturohet nga një korni

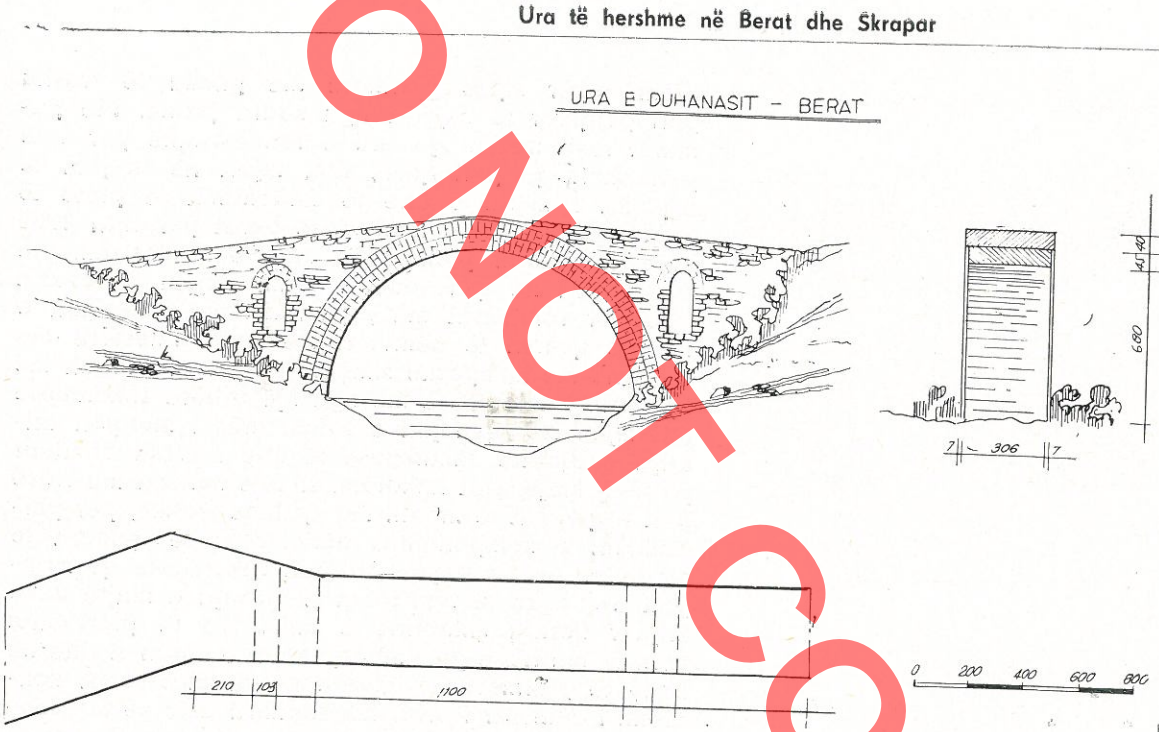

Fig. 24

të holla, e shumta 70 cm. Në fazën origjinale ura e Kasabashit ka pasur një kompozim simetrik me qemerin e madh kryesor, dy dritare shkarkuese anash tij dhe më tej nga një qemer anësor në secilin breg. Kjo zgjidhje simetrike e urave me tre qemere dhe dy dritare shkarkuese është një tip ure e njohur mirë nga mjeshtrit shqiptarë të ndërtimit të urave, përmendim urën e Gurit në Prizren (shek. XVI), urën e Velabishtit në Berat (shek. XVIII), urën e Taliqit në Gjakovë (shek. XVIII), urën e Radikës në Dibër të Madhe (shek. XIX) etj, Ura e Kasabashit, ndërtim i gjysmës së parë të shekullit XVII me gjatësi rreth 26 m, e gjërësi 3,1 m është ndërtuar me gurë të zinj dhe me gurë shtufi formë pllakë të murosur me llaç gëlqere.

Ura e Kasabashit është i vetmi objekt i Kasemit në vendin tonë i ruajtur ende në këmbë, i dëmtuar pak nga koha. Veç urave që përmendëm, në zonën e Beratit është dhe një urë tjetër, ura e Bardhë mbi prroin e Zagorës, që lidh fshatin Duhanas me Beratin. (fig. 24). Ajo ndodhet pak km në lindje të Beratit

sot është i niveluar, në fazën fillestare k
më shumë pjerrësi në hyrjet e daljet e u
ballet e urës duken gjurmë kollonçinash q
lidhjen e parapetit, që sot nuk ruhet më. Në
rekët e qemerit duken kokat e tirantave
shtrënguese të qemerit. Ura është ndërtuar
ranorë. Sa i takon datimit, duhet të jetë
gjatë shekullit të XVIII-të.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

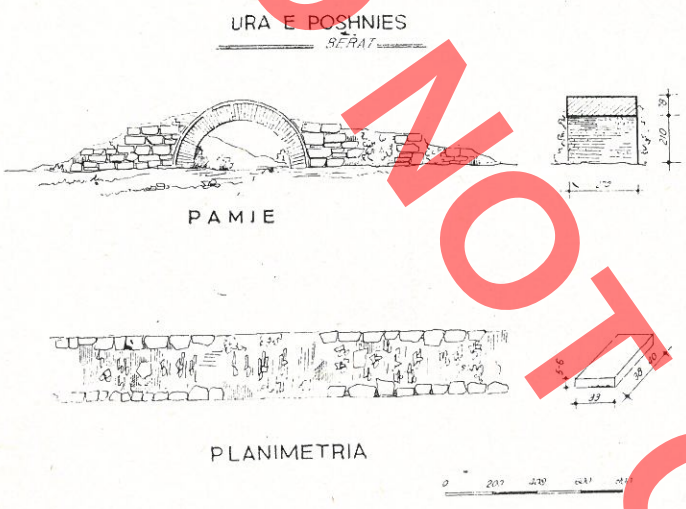

Fig. 26

* * *

Urat e zonës Berat-Skrapar ruhen teknikisht mirë e relativisht mirë si Gorica, Velabishti, Duhanasi, Vokopola; Kasabashi dhe Poshnja e disa të tjera në gjëndje rrënojë si Paleci, Guri i Bardhë, Sinja dhe Sharova. Si gjithë monumentet e tjerë edhe këto ura kërkonin ndërhyrje restauruese, konsoliduese apo dhe çlirimin e evidentimin e tyre (kryesisht rrënojat).

Deri më sot nga ana e Degës së Monumenteve të Kulturës Berat është ndërhyrë me punime në disa nga këto objekte. Së pari është prekur ura e Vokopolës, e cila ruhet në gjendje të mirë konstruktive por kishte mjaft të dëmtuar kalldrëmin dhe parapetin që e siguronte atë. Lënia në këtë gjendje do ta dëmtonte më tej mbistrukturën e urës prandaj në bazë të projektit u ndërhy për plotësimin e kalldrëmit në pjesët ku ai mungonte si dhe në plotësimin e parapetit të gurtë që do të siguronte kalimin në këtë urë të lartë. Si restaurimi i kalldrëmit ashtu dhe ai i parapetit u kryen sipas teknikave përkatëse origjinale të gjurmëve ekzistuese të cilat ruheshin të qarta. Gjatë vitit 1983 Dega e Beratit përfundoi

drëmi sipër sipas gjurmëve me pllë
guri gëlqeror të nxjerra nga kodra p
nimet restauruese kjo urë e rëndësis
periudhën që përfaqson, fitoi mjaft
aspektit konstruktiv dhe të evidentim
tij. Me Degën e Monumenteve Berat
janë planifikuar punime në urën e r
Kasabashit në Çorovodë, i vetmi ob
i ruajtur relativisht mirë, pasi kërkoi
ndonjë qemeri të dëmtuar. Në fazër
ka qenë me kompozim simetrik – qem
dy qemerë anësorë e me nga një drit
ndërmjet. Në gjendjen e sotme urës
tarja e djathtë shkarkuese si dhe i
pothuaj krejtësisht kalldrëmi si ane kë
guri e qemerit të madh. Për qëllime s
ballimin e komponentes horizontale
madh do të riformojmë dritaren shkar
gon e cila do të realizohet si dritarjc
krijuar kështu simetrinë e urës. Do
korniza me rrasë guri mbi qemerin e r
bazë të gjurmëve ekzistuese do të p
drëmi i dëmtuar i urës. Restaurimi i u
shit është menduar i tillë që ajo të sig
drueshmërinë e saj dhe njëkohësisht
sime të arrihet në kompozimin arkitek
saj për të qenë kështu një dokumer
vepre të realizuar nga krijuesi i njohu
tekt Kasemi. Ura e Goricës ka një
qemerit të parë nga ana e Goricës.
nishme kemi vendosur xhama për të
qemeri ka cedime apo jo. Në se qe
duhet ndërhyrë për restaurimin e këti
për një zgjidhje më të goditur të par

Urat rrënojë kanë nevojë për pu
evidentimi (Guri i Bardhë) ose dhe pë
ruese nga murosjet e mëvonshme s
mbushjes së qemerëve mesjetarë në
vës në Çorovodë.

Në përfundim mund të themi s
shtetur në rrjetin e dendur rrugor
shumta të ndërtuara gjatë këtyre rr
Osumit si në antikitet ashtu dhe në r
një rëndësi të veçantë për lidhjen e
gore me Bregdetin. Njëkohësisht rru
shumta dëshmojnë për një jetë inter

Nga punimi del dhe konkluzioni i rëndësishëm se urat e krahinave Berat-Skrapar janë ndërtuar dhe mirëmbajtur nga vetë sundimtarët, teknikët dhe mjeshtrit vendas. Ato janë ndërtuar mjaft solide dhe i kanë rezistuar kohës. Mjaft prej tyre sot i janë nënshtruar trafikut të rëndë të ditëve tona dhe kështu e kanë vërtetuar vlerën e konstruksionit të tyre. Kështu janë ura e Goricës, e Velabishtit, e Duhanasit, mbi të cilat kalojnë skodat me gjithë rimorkjo të ngarkuara plotësisht. Si investitorë dhe mirëmbajtës të urave mesjetare në këto anë përmendim arkitekt Kasemin në mezin e shekullit të XVII, Ismail Pashë Velabishti, sundimtari i sanxhaqeve të Vlorës dhe Delvinës në mezin e shek. XVIII, Ahmed Kurd Pasha sundimtari i Beratit në gjysmën e dytë të shek. XVIII, Haxhi Sali Bej Prrenjasi, sundimtari i Sulovës në gjysmën e dytë të shek. XVIII, Ibrahim Pasha Vlora në 1800-ën, Ali Pashë Tepelena në fillimin e shek. XIX, etj. Veç këtyre personave investitorë, për mi tjen dhe ruajtjen e rrugëve dhe urave gjatë r si dhe në krahina të tjera, edhe në luginën e kishte fshatra «Dervenë» siç përmendet në nj ment të vitit 1646 fshati Sinjë, për mirëmbc rrugës mesjetare të karvaneve Vlorë-Ballsh -Korçë.[22].

Gjithashtu gjatë mesjetës për ruajtjen e të luginës së Osumit ishin ndërtuar dhe karak ka qenë karakolli i Kërpicës rrëzë malit të që ruante rrugën e karvaneve djathtas Osu rat-Korçë nga Qafa e Dardhës dhe Tomoric

Këto lloj ndërtimesh dhe angazhimi i fs dhe personave të ndryshëm për ndërtimin dh mbajtjen e rrugëve dhe urave gjatë luginës s mit tregojnë qartë për rëndësinë e komunikac kësaj lugine të populluar dendur të Shqipë gore.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Valter SHTYLLA Genc SAMIMI

ANCIEN PONTS A BERAT ET A SKRAPAR

Les ponts anciens de Bérat et de Skrapar en général se relient avec les artères routiers de l'Antiquité et du Moyen Age qui traversaient la vallée d'Osum ainsi qu'avec leurs ramifications au Nord et au Sud de ces artères, lesquelles reliaient les centres d'habitations situés le long de cette vallée avec les autres régions du pays.

Le bassin d'Osum a favorisé la liaison de la région côtière avec les régions montageuses telle que Korça, Kolonja, Macédoine et Grèce, devenant ainsi une des principales routes de l'Albanie, du sud-est. A part les sources documentaires un nombre considérable de fortifications antiques et médiévales ainsi que les ponts trouvés sur les fleuves et les torrents, témoignent que les routes de la vallée d'Osum ont desservi à l'Antiquité et au cours du Moyen-Age.

Du point de vue chronologique, le plus ancien pont de la vallée d'Osum, dont on conserve les traces à l'heure actuelle, c'est le pont de Shoravë sur le fleuve d'Osum environ 500 m au sud-est de Çorovodë, au carrefour des routes: vallée d'Osum Korçë et vallée de Vjosë-Korçë.

A l'Antiquité la vallée d'Osum était reliée à la côte, avec les porte de Durrës et de Vlorë, par quelques routes. Par le pont de Kuç sur le fleuve de Seman, dont on conserve quelqus traces passait la route qui reliait la vallée avec la ville de Durrës via Rrogozhine où elle rencontrait l'ancienne route connue de Shkumbin.

Le premier pont le long de la vallée d'Osum et de la route Vlore-Bérat est celui du village Pushnjë, connu par le nom le pont de Kaur ou de Frengu qui aujourd'hui a perdu sa fonction se trouvant sur une terrain sec. Le pont de Poshnjë se compose d'une petite arche à portée de 5 m, construit avec des briques (fig. 5). Faute de documents nous pensons que pour la datation du pont il faut se baser sur l'analyse des briques. Les briques de l'arche (33 x 38 — 40 x 5-6 cm) ressemblent à celles des murs des V-VIe siècles de la forteressé de Durrës (30 x 36 — 40 x 4-5 cm). Approximativement nous pensons que le pont de Poshnjë est une construction des V-VIe siècles, donc peut-être le seul

les traces d'un autre pont de pierre peut-ê celui d'Hasan Beu. Ce pont a été construi fleuve Osum. (fig. 7). A l'état actuel ce pon deux arches sur la berge gauche du lit sec

Après le pont mentionné la route pa berge droite du fleuve d'Osum et entrait da Comme nous l'avons déjà mentionné, de Korçe la route médiévale suivait deux dir droite du fleuve d'Osum près de la mont à sa berge gauche près de Malinot et P route à la berge gauche, passait sur trois p

D'après les documents du XIIIe siècle, la ville de Berat sur le fleuve Osum il n'y a tranversée du fleuve se faisait au moyen témoigne la guerre de 1280 entre les byzar à Bérat. Tandis que par des sources plus Bas Moyen-Age on apprend que la ville d la route qui passait à la berge gauche du le pont de Goricë. Pour la première fois, ce au XVIIIe siècle par Çelebi qui écrit: Le composé de neuf arches appuyés sur huit enfoncés dans l'eau et deux solides culées

Au dessus il il est pavé de poutres d Mali i Thatë (Montagne Sèche). Donc, au de Gorica est pavé de bois sur des piles d en 1777, d'après les notes d'un livre de l'e le pont de Gorica a été construit avec d par le dominateur de la région Ahmed Kur décembre de l'année 1888, le pont de Go les débits catastrophiques du fleuve. Ce p endommagement pendant la première gue -1918. Ainsi, à l'heure actuelle nous rencont après la fin de la première guerre mondiale de ce pont par Ahmed Kurd Pacha ont auteurs. A l'état actuel, le pont de Goricë, du type à plusieurs arches dont le tablie

DO NOT COPY

la ville de Berat à celle de Vlora par la route de colline du Col de Sinjë. Enfin il reliait le quartier Goricë à la berge gauche du fleuve, avec le centre administratif de la ville de Berat, lequel a toujours été à la berge droite. Plus loin, la route à la berge gauche du fleuve Gorica passait par Bilçë-Malinat-Tozhar-Palec. Là elle heurtait le torrent «Uji i Zi» assez endommagé (fig. 11). Au début ce pont était composé de trois arches avec un tablier courbé aux clefs des arches. Ajourd'hui il en reste deux, celui du milieu et celui de la berge droite. Après Palec, la roûte passait le long de la berge gauche du fleuve Osum par Therepel, Sllatinjë, traversait le fleuve au moyen du pont de Sharove passait par Opar, Col de Martë et entrait à Voskopojë et à Korçë. La route médievale, passant dans les collines Vlorë-Berat de Ballsh jusqu'au Col de Sinjë, passait sur deux ponts en arches de pierre. Cette route, dans le village de Sinjë traversait le torrent de Mbjeshovë sur un pont à une seule arche, aujourd'hui détruit (fig. 12). Dans ce village sont conservées aussi les traces du pavé de cette route médievale (fig. 13). La route passant dans les collines Vlorë-Berat était plus courte que celle Vlorë-Fier-Roskovec-Berat, mais bien sûr, l'utilisation de l'une ou de l'autre dépendait des conditions climatiques ou de la destination des marchandises. Cette route, avant d'entrer à Berat, traversait le fleuve de Melabisht par un pont de pierre à trois arches (fig. 14). Le pont de Melabisht a été fait construire au milieux du XVIIIe siècle par Ismail Pashë Velabishti, dominateur des sandjaks de Vlora et de Delvina jusqu'en 1764, avec la domination de la ville de Berat par Ahmed Kurd Pacha. A Velabisht, Ismail Pacha avait fait construire la mosquée et ses sérails.

Le pont de Velabisht, du point de vue compositionnel est un pont presque symétrique. Au centre de la composition c'est l'arche principale avec une portée de 11 m en forme de segment circulaire à double arches. Sur la berge droite il y a une plus petite arche en ogive, tandis que sur la berge gauche une arche d'un quart de cercle termine la construction.

Après Velabisht, la route passant dans des collines, Vlora, du Col de Sinjë continue encore quelques centaines de mètres pour atteindre la ville de Berat. Sur la berge gauche du fleuve Osum, environ 300 m plus loin que le pont de Goricë existent quelques blocs de pierre calcaire bruts et sans mortier, qui nous font penser qu'à l'Antiquité il y a eu quelque construction fluviale. (fig. 17). Sur la berge on aperçoit quatre blocs irréguliers d'une hauteur de 40 cm et à leur suite un mur irrégulier en pierres gravées à sec, long de 4 m. On en peut conclure qu'à l'Antiquité il n'y a pas eu de pont à cet endroit, et les marchandises étaient transportées d'une berge à l'autre par un bac, parce que les traces ressemblent plutôt à un

et au Moyen-Age une route à la berge gauche c passait par Ura Vajgurore. Velabisht, Berat parce qu là quelques villages qui devaient communiquer, et le terrain aussi le permet. Ainsi, il résulte que dan d'Osum, il y a eu deux routes, parallèles des deu fleuve depuis ura Vajgurore jusqu'à Çorovodë.

La vallée d'Osum est traversée aussi par des r sites. Une de ces routes est celle Vlore-Elbasan. A route traversait le fleuve Devoll par un pont de pier ques arches fait construire par Haxhi Sali Bej Pre vernateur de cette région en 1785. Le pont de Gost par le nom le pont de Kadipasha, a été ruiné de du dernier siècle. A Topçias, sur le fleuve Shkumbin vent les traces d'un pont antique (Ier siècle) avec de pierre et une structure de bois, ce qui témoigne route a été connue même à l'Antiquité.

Pour entrer dans la ville d'Elbasan, la route Vlore-Osum-Elbasan traversait le fleuve Shkumbin p ville par le long pont de Shkumbin, une construction -XIXe siècles avec des arches de pierre dans les lesquels on avait percé des fenêtres de décharge. de la vallée d'Osum se détachaient des ramificatio liaient la vallée avec d'autres régions. Ainsi, au vill polë, de la route à gauche du fleuve Osum, se déto ramification qu'à part l'artère principale du Col. reliait la vallée donc ses centres d'habitation, avec de Vjosa. Cette ramification qui reliait Berat avec Ballaban et Këlcyrë, traversait ces villages, Vokopolë -Qafa e Gllarës-Luftinjë-Memaliaj. A Vokopolë sur le Çorogjafë, se trouve un pont de pierre intéressant, sur une grande arche en forme de ségment de cerc de deux fenêtres de décharge des deux côtés et dont descend en grande pente de la clef jusqu'aux deux (fig. 18).

Le pont de Kasabash

Dans la région de Tomorica, par où passaient médiévales des caravanes qui reliaient Berat avec trouve le village Gremsh où est né l'architecte K maître-architecte de l'empire ottoman du milieu du XVI Justement dans ce village passait l'une des routes qui Berat avec Skrapar et Korçe.

Le pont de Kasabash reliait Gremsh avec Berat cela, faisait partie dans une des variantes routières c vanes qui reliaient Berat avec Korça (fig. 21). Nous

DO NOT COPY

Grëmsh, a entretenu la route Berat-Korçë, a dû faire construire aussi le pont de Kasabash, un objet indispensable pour la liaison de son village avec Berat.

Le pont de Kasabash, un peu endommagé au cours du temps, est le seul objet de l'architecte Kasem, conservé sur pied chez nous. A part les ponts déjà mentionnés dans la région de Berat il y a aussi un autre pont, «Ura e Bardhë», sur le torrent de Zagorë qui relie le village Fuhanas avec Berat (fig. 24). Il se situe quelques kilomètres à l'Est de Berat, à la gauche de la route Berat-Korçë, avant qu'elle arrive au village Vodicë. Le pont «Ura e Bardhë »est composé d'une grande arche en pleine cintre dont les deux côtés sont percés d'une fenêtre de déchange (fig. 25).

*
* *

Les ponts de la région Berat-Skrapar tels ceux de Gorica, Velebisht, Dukanas, Vokopolë, Kasabash et Poshnjë se conservent relativement bien tandis que ceux de Polec, Guri i Bardhë, Sinja et Sharovë sont en ruines. Comme tous les autres monuments, même ces ponts devaient être restaurés; consolidés ou déblayés.

L'Atélier des Monuments de Culture à Berat a restauré quelques-uns de ces objets. Premièrement il a restauré le pont de Vokopolë. Tout d'abord on a complété le pavé dans les parties où il manquait et le parapet en pierre qui assurait le passage sur ce haut pont. La restauration du pavé et du parapet a été effectuée selon les techniques respectives originales des traces conservées. En 1983 l'Atélier des Monuments de Culture à Berat a fini la restauration du pont de Poshnjë. C'est un pont avec une arche en briques rompue à la clef. Après le déblayage l'arche a été mise en évidence et complétée par des briques aux mêmes dimensions que les originales (fig. 26).

Prenant en considération le dense réseau routier et les nombreux ponts construits le long de ces routes, nous pouvons conclure que la vallée d'Osum a eu une grande importance tant à l'Antiquité qu'ou Moyen-Age, pour la liaison de l'Albanie du Sud avec la côte. En même temp nombreux ponts témoignent d'une vie intensiv de la vallée, d'une large activité de produ commercial, lequel exigeait sans doute un l A part la fonction de la liaison de notre C le Sud-Est de l'Albanie la vallée d'Osum rôle important pour la liaison de la vall celle de Shkumbin et de Devoll, et de la v celle de Shkumbin (la route Vlorë-Fier-Ber

De cet aperçu il ressort une importa les ponts des régions Berat-Skrapar ont été tenus par les dominateurs les techniciens les maîtres du pays. Ils ont été solides et d temps. Plusieurs d'entre eux desservent m démontrant ainsi leur valeur de construc ponts de Goricë, Velabisht, Dukanas sur le me les poids-lourds. En tant que investisse des ponts médiévaux de ces régions nou ner l'architecte Kasem au milieu du XVII Velabishti le dominateur des sanjaks de V milieu du XVIIIe siècle, Ahmed Kurd Pach Berat pendant la deuxième moitié du XVII Bej Prenjasi le dominateur de Sulove pe moitie du XVIIIe siècle, Ibrahim Pasha Vlo shë Tepelena au début du XIXe siècle etc. nes investisseurs, pendant le Moyen Age villages dans les régions montagneuses l'entretien et de la sauvegarde des ponts diévales des caravanes Vlore-Ballsh-Bera mentionne un document de l'année 1646

De même, pendant le Moyen Age, les routes de la vallée d'Osum on avait les, comme celle de Kërpicë, au pied de mor, qui contrôlait la route des caravane d'Osum, Berat, Korçe, du Col de Dardha

Toutes ces sortes de constructions paysans et des autres personnes à la cons des routes et des ponts le long de la preuve de l'importance de la communica bien peuplée de l'Albanie du Sud.

Nr. 2

DO NOT COPY

Moikom ZEQO

DISA MONUMENTE TË MUROSURA NË DURRËS

Në kështjellën e Durrësit si dhe në disa ndërtime pranë saj, janë murosur një numur monumentesh që i përkasin shekujve të ndryshëm. Studimi i këtij koleksioni jep një informacion me vlerë historik, kulturor e arkitektonik për qytetin e Durrësit. Çështja e murosjes së këtyre monumenteve shtrihet në një hark kohor të gjatë, e kushtëzuar nga ndërtimet e rindërtimet e shumta të kështjellës, si dhe të ndërtimeve të tjera në qytet.

Monumentet e murosura kanë tërhequr që herët vëmendjen e dijetarëve dhe udhëtarëve që kanë kaluar nga qyteti i Durrësit. Ana Komnena në shekullin e XII bën fjalë për një mbishkrim «me shkronja të skalitura», ku tregohet legjenda e ndërtimit të qytetit nga heronjtë mitologjikë Amfioni dhe Zeti. Kjo përmendore epigrafike lidhej me ndrimin e emrit të qytetit nga Epidamn në Dyrrah.[1] Në 1436 Qiriaku i Ankonës kopjon dy mbishkrime të murosur në muret e kështjellës.[2] Në 1860 Hezei shikon shumë monumente të karakterit të ndryshëm të murosur, sidomos tek «Porta e Madhe» e cila formonte, «një lloj muzeu nga sasia e madhe e stelave, mbishkrimeve, fragmenteve arkitektonike, basorelieveve»[3].

Hezei flet për mbishkrimin e njohur të Teodor Komnenit të vitit 1225, për dy stema mesjetare në murin e sotëm verior, pranë Portës së Madhe, (njera prej të cilave që nga mbishkrimi i përkiste Anton Copelitiusit mbante datën 1447), për basorelieve të dy gladiatorëve, një antefiks me maskë Gorgone, një kokë gruaje të skulpturuar të kohës së Antoninëve, me flokët e krehura lart në formë tutulusi, në bazoreliev dhe pjesë të shumta kesonesh

Edhe Evansi në 1877 gjatë vizitës në Du në murin e periudhës turke dy monumente helenik . . . torsin e një heroi dhe të një hyjr dy të gdhendura mrekullisht»[4] Prashnikeri kushton vëmëndje monumenteve të murosur r verior të Portës së Madhe. Ai gjen një relievi dhë mermeri (0,43 x 0,60 m) me figurën e Pa i rënë sirinksit, i shoqëruar me tri vajza, nd korat, vepër e shekullit të IV para erës sonë, liev tjetër po prej mermeri të bardhë (0,74 x me figurën e skalitur të një centauri që në majtë kishte një mburojë, kurse në të djath heshtë. Në një shtëpi të mbështetur në muri Prashnikeri heton edhe një kokë gruaje prej – me flokët të krehur në formë pjepri, në të të saj torsin e një statuje të Artemisit, e ve gjahtare me veshje të shkurtër. Ai shkruan « «gurë prej shtufi të verdhë, të përdorur për dytë, dimensionet e të cilëve (0,70 x 0,30 x 0,3 kujtonin qartë materialin e përdorur në ndërti kaike në Athinë ose në Delf».[5] Më 1921 nga respondencë nga Durrësi mësojmë se në të të Portës së madhe ka qenë e murosur dhe e një luani».

Pothuaj të gjithë monumentet e përmen sipër, si dhe një numur mbishkrimesh, sot jan bitur ose prishur. Ne mund të gjykojmë mbi fotografitë, skicat dhe përshkrimet. Disa pjesë

DO NOT COPY

Fig. 1a

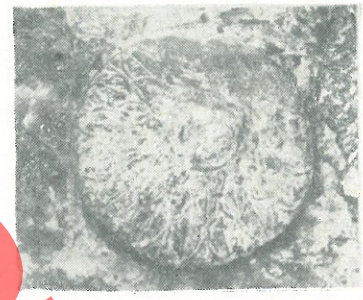

Fig. 2

Fig. 4

Fig. 1b

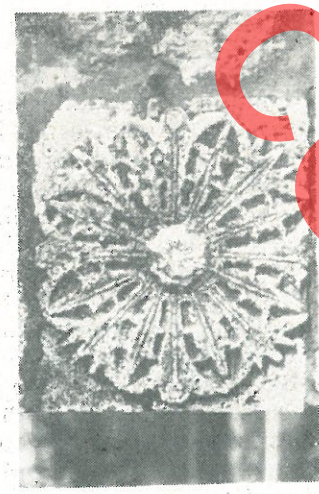

Fig. 3

shtjellës si p.sh. Porta e Madhe ose Bastioni i Detit janë shkatërruar, duke humbur kështu edhe monumentet e murosur në to. Megjithatë duke vërejtur me kujdes për një kohë të gjatë kemi mundur të hetojmë një numur monumentesh të tjerë të murosur, të panjohur më parë. Këto mund t'i klasifikojmë në tri grupe: I) stela, relieve, 2) elemente të ndryshëm arkitektonikë, 3) mbishkrime.

I, 1) Në grupin e parë bën pjesë një stelë katërkëndëshe në gur të bardhë gëlqeror (0,86 x 0,73 m)

mbullakët A. Figura e Hermesit 30 e skalitur cekët. Ai mban në dorën nin, atributin e tij karakteristik. Figu kurse nga mbrapa i varet manteli (Në Durrës janë gjetur dhe dy relieve mesë, njeri është i tipit Psykokam me një qese, i shoqëruar me një relievë me figurën e Hermesit si sh tërave në Had, të karakterit funera shkrime dhe janë punuar me nj gati të njëjtë. Ata datohen si të sh erës sonë.[6]

Hermesi i kullës A është i punu primitive se dy relievet e tjerë.

2) Në pjesën perëndimore të murosur edhe relievi i Lepidias me ristike ilire. Ky monument i fundit i gës së qytetit që shkon tek Portëz vonë në fasadën e kullës A.[7]

3) Brenda kullës A është fiksu me një mburojë të rrumbullakët (me i mbuluar i tëri me skalitje, zbuk luspash apo gjethesh. (Fig. 2). Sip duke u kulmuar drejt qëndrës së kemi të bëjmë me një stemë mesje

4) Mbi portën e kullës A ndo rozete me 12 petale mbi një gur x 0,30 m) (Fig. 3).

5) Një rozetë tjetër si motiv zb pjesën e brendëshme të kullës J.

6) Në murin e periudhës turk është murosur një pllakë prej mern figurën e një kryqi të madh, e thye

DO NOT COPY

Fig. 5

Fig. 6

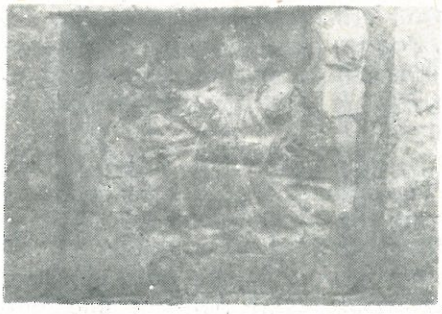

Fig. 8

Fig. 9

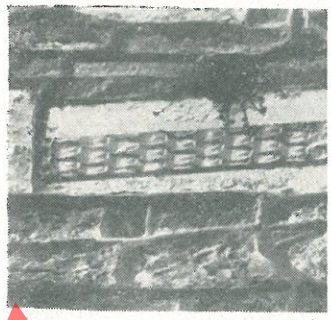

Fig. 10

të shoqëruar me motive dekorative (0,24 x 1,23 m) (Fig. 4).

8) Në anën jugore të murit të periudhës turke, është murosur një fragment relievi prej mermeri, ngjyrë gri (1,03 x 0,56 m). Brenda kornizës së pllakës është e skalitur cekët figura e një rozete. Petalet e rozetës janë të hapura mbi petale më të mëdha të poshtëme, në mënyrë simetrike. Pllaka ka anash bordura me motive lulore, kërcej të përkulur harmonikisht, me gjethe, si dhe dy rozeta të tjera më të vogla. (Fig. 5). Dy fragmente të të njëjtit reliev ndodhen në portikun e Muzeut arkeologjik të Durrësit. (0,80 x 0,62 m). (Fig. 6) dhe (0,98 x 0,37 m). Pa dyshim

9) Në fasadën e shtëpisë, midis kullës ku ka jetuar Aleksandër Moisiu, janë dy re

Relievi i parë (0,57 x 0,47 m) ka të gdh mes një figurë njerëzore, me dy duart të lart, drejt kokave të figurave të dy kafshëve të përdredhur mbi kurriz (Fig. 7). Mbi sejcil ka nga një rozetë. Figura njerëzore (0.19 m paret e fytyrës skematike dhe pa indi Thellësia e skalitjes është 0.8 cm deri në 2 shët për nga stilizimi të kujtojnë luanët, duket e ravizuar edhe krifa. Ky reliev të ku romantik të shekujve XI e XII. Ndoshta relie

DO NOT COPY

Fig. 11a

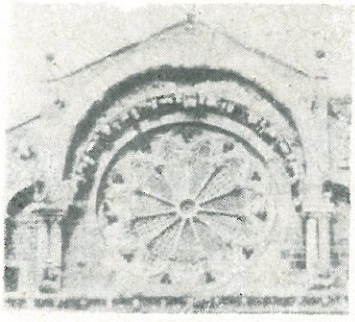

Fig. 11b

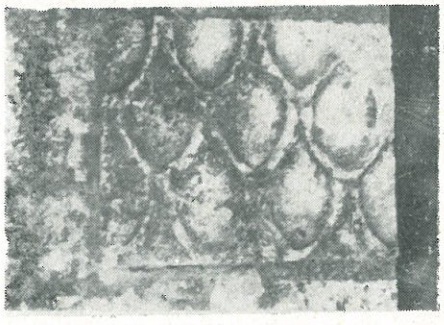

Fig. 12

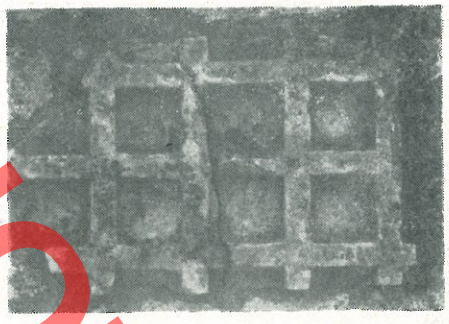

Fig. 13

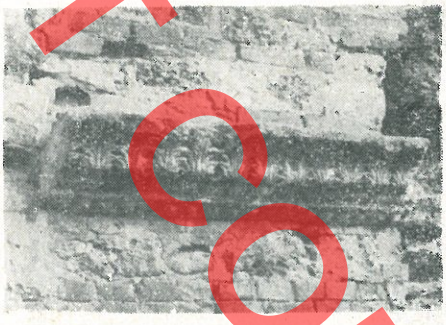

Fig. 14

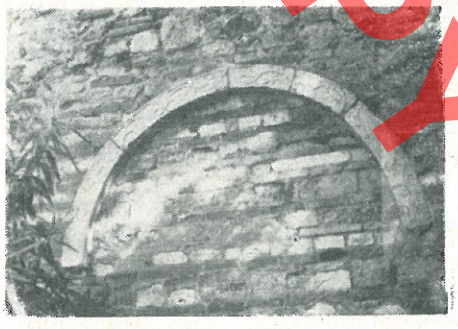

Fig. 15

murin e bazilikës ku u ngrit xhamia Fatih është i fiksuar dhe një gur gëlqeror i bardhë 0,18 x 0,25 m që ka të skalitur dy motive yjesh brenda rrathësh. Njeri yll prej 8 cepash ka në qendër një rreth më të vogël, kurse ylli tjetër prej 5 cepash ka në qendër të tij një yll më të vogël po prej 5 cepash (fig. 9).

1) Në kullën A
mente kolonash prej
katërkëndëshe dhe n
skalitje në formë lus

2) Në murin midi
B është fragmenti i
(0,86 x 0,25 m) të rrum
zete të arkitekturës r
kohet në Katedralen
-1125) (Itali) në shel
(Fig. 11 a dhe b).

3) Në afërsi të r
llës C dhe D është n
fragmente monumente
ra, dy fragmente kor
tive si dhe dy parete
me një rrjetë në form
tra në formë katërkër
13). Paretet ngjajnë m
në portikun e muzeut
Durrësit që i atribuo
të lashtë.[9]

4) Pranë krahut t
tës midis kullës D dhe
sur një frizë dekorativ
(1,43 m) (Fig. 14). e
mermer të bardhë, skc
zbukurimore është bë
e shije.

5) Në të njëjtin r
frize është i murosur
gur të bardhë e me
zeta e gjethe kulp
me harqet e kolonac
së Kavajës, që sot nd
kun e muzeut arkeol
(Fig. 15).

6) Në sipërfaqen
kullës ndodhet një b
x 0,35 m) i një kolon
këtë, prej mermeri kris
këtë kullë është fik
fragment frize dekorative e antikite
mermer (1,54 m) (Fig. 16).

7) Po në

8) Muri midis kullës H dhe H_1 ru
të stilit romanik në elemente arkitek
i bashkon i njëjti konceptim dekor

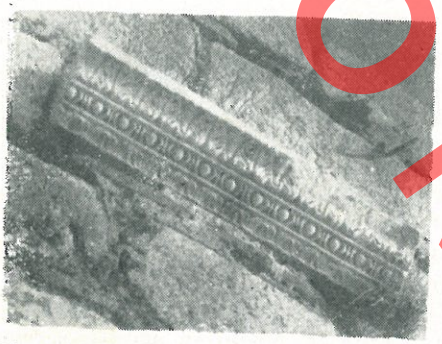

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

x 0,17 m) me një element zbukurimor me gërshetë me shirita trifishe që i takon shekujve XI-XIV[11] (fig. 19).

10) Në pjesën e brendëshme të murit të kullës I është murosur gryka e fragmentuar e një pusi të lashtë. Një grykë pusi e tillë ndodhet edhe në kullën L.

11) Fragmentet më të shumta arkitektonike të murosura ndodhen në murin e periudhës turke midis kullës J dhe ish kullës së Portës së madhe. Një bazament katërkëndësh ka dimensione (1,01 x 0,73 m). Pranë tij është murosur një shtyllë eliptike me mermer të bardhë e gjatë (1,74 m) e shekullit të VI.
Në këtë mur është ngulitur një fragment arkitektonik, me sa duket kyçi i harkut të një porte monumentale (pjesa e sipërme 0,75 m, pjesa e poshtëme 0,55 m, lartësia 0,75 m) (Fig. 20) dhe një copë kolone vertikale e portës (1,48 x 0,70 m). Të dy këto fragmente janë prej mermeri ngjyrë gri e të skalitura me vija dekorative (Fig. 21). Në këtë mur është murosur edhe një fragment porte (0,94 x 0,26 m) me motive dekorative që i përket shekullit të II të e (Fig. 22).

11) Mjaft e pasur me monumente ant përdorur është kulla L. Kjo kullë është kuadratikë e katërkëndësh të ndërtimeve ar llohet një arkitra tempulli (1,51 x 0,46 x 0,41 arkitra tjetër (1,34 x 0,32 x 0,40 m).

12) Edhe kulla N ka disa fragmente ar ke si një pjesë harku të dyfishtë, një pjes si dhe një copë kornize. (Fig. 23).

13) Së fundi në shtëpinë nr. 24, në rru lip Tabaku», është e murosur në fasadë nj prej mermeri të bardhë të stilit korintik (Fig. za e poshtëme 0,30 m e sipërmja 0,46 m 0,33 m). Dallohen qartë tri gjethe akanthi litura bukur, dy volutat e sipërme si dhe n e vogël. Ky kapitel i përket antikitetit të vor

III. Në grupin e tretë të monumenteve rosura futen mbishkrimet. Numri i tyre dikur relativisht i madh. Mbishkrimet e botuara n

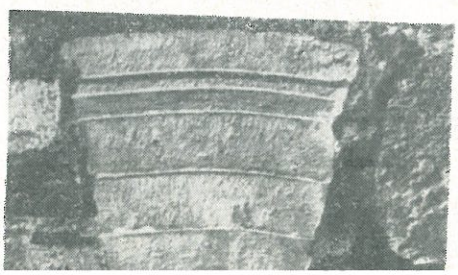

Fig. 21

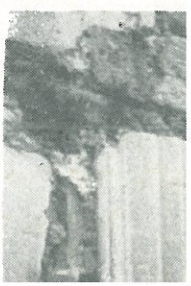

DO NOT COPY

DO NOT COPY

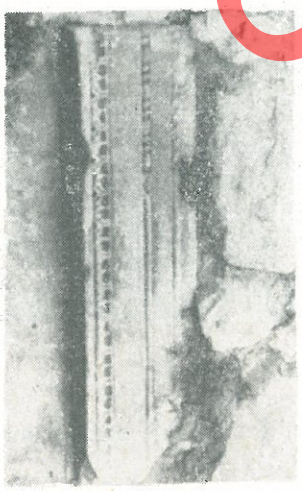

Fig. 22

Fig. 23

seni CIL III, I-602, 604-607, 611, 613, 619 janë gjetur në muret dhe kullat e kështjellës.[12]

Sot këto mbishkrime janë zhdukur. Sipas Evansit në një kullë në veri të papërcaktuar ndodhej një mbishkrim që mbante datën 1474.[13] Kemal Pashazade shkruan afërsisht në vitin 1510 se në Durrësin e pushtuar nga turqit se në muret e lartë të kështjellës «kishte qenë shkruar viti i ndërtimit. Ai ishte i gdhendur në gurët e faqeve të kullave».[14]

Në gjëndjen e sotme ne kemi mundur të gjejmë disa mbishkrime të tjera që ruhen akoma të murosura.

Në kullën A dokumentohen këto mbishkrime:

1) SOI... Ky mbishkrim latin ësl mbi një fragment pllake prej mern (0,42 x 0,31 m) me kornizë prej tre Gërmat janë kapitele, të shkruara c 8,5 m. Gërma I është e pajisur me si kohë shekullit të I-II të e.s. Gërm shta është edhe L (nuk dallohet mirë Mundet të jetë SOL ose fillimi i SOL

2). Në një pllakë mermeri të bar m) është i gdhendur me gërma kaj shkrim latinisht i fragmentuar me d VI [...]/EIVS. Gërmat janë të drejta rë, me apice 7 cm të larta.

3) Mbi një altar (0,64 x 0,60 m) bardhë kristalin, që mbi pjesën e bordurë dhe dy rozeta të mëdha dh gla të lidhur me kërcej të hollë me g lur hijshëm ka qënë shkruar me gër tine mbishkrimi

V. I . D . . . . .

Gërmat të larta 8,5 cm ishin të ce.

Me V.I, ndoshta kemi të bëjmë kurse me D ndoshta kemi Dux, pra r karakterit honorofik.

Në murin verior të periudhës turl disa mbishkrime:

4) Mbi një copë mermeri katër x 0,23 m), ngjyrë gri të çelët është sk kapitale të stilizuara të larta 10 cm riudhës bizantine (Fig. 25). . . . O N me një kornizë (0,26 x 0.15 m) e mbi rimi i «shkopit të peshkopit»[15]. Ky r me një fragment tjetër të të njëjtit m

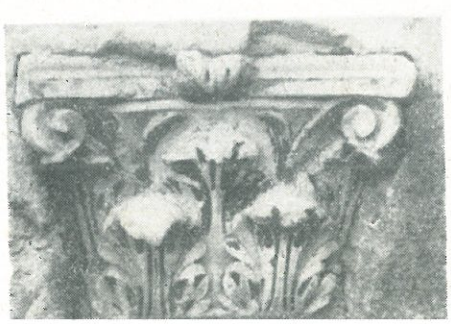

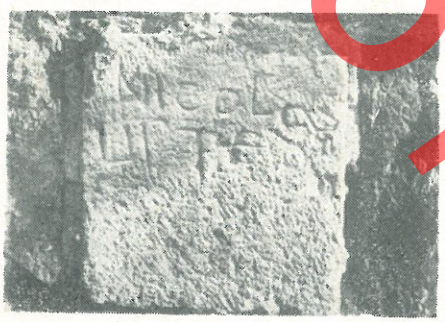

Fig. 27

tur pranë kuotës 59 e që sot ruhet në fondin e Muzeut Arkeologjik. Fragmenti ka këto gërma të skalitura me të njëjtën mënyrë e mbi të cilat janë përfiguruar të njëjtat simbole të «shkopit të peshkopit»:

..ΥΧΕΠΚ..

Kurse në një fragment po të këtij monumenti epigrafik (që ruhet në fondin e muzeut arkeologjik të Tiranës) kemi:

ΜΕΝC...

5) Në këtë mur ka edhe dy fragmente të tjera me mbishkrime. Mbi një shtyllë prej guri gëlqeror 0,32 x 0,11 m me gërma kapitale 0,08 m, të skalitura hollë dhe pa ndonjë rregull të veçantë kemi mbishkrimin: (Fig. 26).

ΙΑΑCΥC Ε CΑΤΘ

6) Pranë tij është një fragment gjysëm harkor me gërma të të njëjtit karakter me mbishkrimin

ΝΥΝΩΝΕΣ

7) Pranë kullës H është murosur një kionisk mermeri 0,27 m i gjatë dhe me diametër 0,16 m. Mbi të duken dy rrjeshta me këto gërma greqisht, të larta 5,5 cm. . . . ωn. . . /. . . to ∈
Kionisku është i ngjashëm me shumë të tjerë që i përkisnin shekujve III-I e.sonë. ω n ndoshta është mbetja e fjalës ∈t ω n.

Ilin e XI, nën xhaminë Fatihe pranë muri shtjelllës, mbi një gur katërkëndësh gëlqeror dhë (0,21 x 0,26) ruhet i skalitur mbishkrimi

NICOL...
UT PE....

Lartësia e gërmave lëviz nga 0,6 cm në Germa E është shkruar në formë lunare, k gërma P ka edhe një vijë horizontale mbi e gërmës, duke formuar kështu një gërmë të P dhe T. Kemi në fakt dy emra. Mbishkrim ishte i plotë kështu: mendojmë se transkripto col (aus), ut Pe (trus). Ky mbishkrim mesjeto i fiksuar në murin e bazilikës gjatë ndërtimi

9) Mbi një pllakë guri gëlqeror -0,22 ; me strukturën e sipërme të pusit (pranë mu kullës C dhe D) është edhe mbishkrimi i shk gërma. MOLFETTA. Ky është emri i një qyteti hur të Italisë, një dëshmi e lidhjeve të tij me sin.

Do të dallonim tri faza të mëdha t dorimit të këtyre monumenteve për nevojat e meve. Faza e parë përfshin shekujt V e VI sonë, antikitetin e vonë. Dëshmija e Prashni në murin juglindor kishte parë gurë të rret lashtë të qytetit (shekujt VI e V para erës ripërdorur flet për atë se në kështjellën b janë përdorur materialet e mureve të dëmtu të vjetër. Ndërtimi i rregullt i muraturave r në shekujt V e VI nuk ka lejuar ekspozimin e menteve të murosur nën faqen e mureve. Faz të përfshin shekujt XI-XIV deri në shekullir Kjo fazë e pasur me ndërtime e rindërtime dorur si lëndë ndërtimi monumente antike, kitetit të vonë, një pjesë e të cilave janë ma tërmeti i rëndë i vitit 1273.

Faza e tretë është mbas vitit 1501, kur u Durrësi nga turqit.[16] Në muret e kalasë së në v. 1502-1565. Ato u murosën me shumicë në afërsi të Portës së Madhe duke i dhënë arkitektonik formën e një muzeu të çuditshëm tyrë. Në murin verior të kësaj periudhe numuri i monumenteve të murosura spjegohet me e cën pranë të amfiteatrit dhe të ndërtimeve tit. Ky fakt tregon gjithashtu se këtu ka q

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Moikom ZEQO

QUELQUES MONUMENTS MURES A DURRES

On peut classifier les monuments murés en trois groupes: 1) stèles et reliefs, 2) différents éléments architectoniques, 3) inscriptions.

1) Dans le premier groupe fait partie une stèle quadrangulaire en pierre calcaire blanche avec la figure gravée d'un Hermès.

2) Dans la partie occidentale de la tour A de la forteresse a été muré aussi le relief de Lepidia habillé en vêtements caractéristiques illyriens.

3) A l'intérieur de la tour A on a fixé un bouclier rond décoré par des gravures en formes d'écailles.

4) Dans le mur de l'époque turque sont murées des plaques de marbre blanc.

5) Entre les tours B et C se trouve un relief avec une figure humaine dont les deux mains s'élèvent vers les têtes des figures de deux animaux à une queue torse sur le dos.

Le relief rappelle l'art romain des XIe-XIIe siècles. Peut-être le relief représente le motif de Daniel entre les lions.

Le deuxième relief représente la figure d'un homme aux vêtements populaires, à «fustanelle».* La tête de l'homme est endommagé. On distingue ses pieds à souliers caractéristiques du pays sur une partie élevée comme piedestal (fig. 100). Ce relief doit dater de la même époque que le premier. Tous les deux sont réalisés en pierre calcaire de la région.

Dans ce mur on a muré aussi un fragment architectonique, il paraît que c'est la clef de l'arc d'une porte monumentale (la partie supérieure 0,75 m, la partie inférieure 0,55 m et la hauteur 0,75 m) et un fragment du pied-droit de la porte (1,48 x 0,70 m). Les deux fragments sont en marbre gris, gravés avec des lignes décoratives. Dans ce mur on a muré aussi un fragment de porte (0,94 m x 0,26 m) avec des motifs décoratifs du IIe sc. de notre ère.

6) Assez riche en monuments antiques réutilisés est la tour L. Cette tour est pleine de pierres équarries quadrangulaires des constructions antiques. On remarque une architrave de temple (1,51 x 0,46 x 0,41 m) et une autre architrave (1,34 x 0,32 x 0,40 m) fig. 34 et 35.

style composite. (La base supérieure
inférieure 0,30 M et la hauteur 0,33 m). O
trois feuilles d'acanthes gravées jolimen
supérieures et une petite rosace. Ce ch
l'Antiquité récente.

Dans le troisième groupe des mo
partie les inscriptions. Autrefois leur nomb
grand. Les inscriptions publiées par Mo
604-607, 611; 613; 619 sont trouvées mu
des forteresses.

Dans la tour A on trouve ces inscri
SOI.

EIVS. Les lettres sont droites, bie
de 7 cm.

V.I.D peut-être se rapporte à Vir Il
peut-être à DUX.

Dans le mur nord, qui date de la p
aussi quelques inscriptions: Sur un bloc
gulaire on a gravé l'inscription de la
....ONNIK entourée d'une corniche (0,26
duquel se trouve la figure de «la crosse
cription est liée à un autre fragment du
fragment a des lettres similaires, gravées
au-dessus desquelles se trouvent les mé
«crosse d'évêque».

...YXETIK...

Sur un fragment de ce monumen
avons:

MENC...

Sur ce mur il y a deux autres fragment

IAACYC E CATO

Près de la tour H on a muré un Kionisk en marbre (Fig. 46).

Dans le mur de la basilique, sous la mosquée de Fatihe, se conserve gravée, l'inscription.

NICOL..
UT PE..

Nous pensons que l'inscription complète serait: NICOL (aus) ut PE (trus). Cette inscription médiévale est fixée sur le mur de la basilique pendant sa construction.

Sur une plaque de pierre calcaire on trouve l'inscription MOLFETTA. C'est le nom d'une ville connue de l'Italie un témoignage de ses relations avec Durrës.

Tous les monuments parlent de l'existence des constructions antiques et médiévales autour de la forteresse. Pendant les constructions et les reconstructions ils ont été utilisés comme matière de construction.

On distingue trois grandes phases de l'utilisation de ces monuments dans d'autres constructions. La première phase comprend les Ve-VIe siècles de notre ère l'Antiquité récente. Le témoignage de Prachniker que dans le mur sud-oriental avait remarqué des pierres de l'ancienne enceinte de IVe-Ve avant n.e). montre que pour la constructic teresse byzantine on a utilisé des matériaux des endommagés. La construction régulière des ma briques au cours des Ve-VIe sc. n'a pas permis l'e monuments murés dans le paroi des murs. La deu comprend les XIe-XIVe sc. jusqu'au XV siècle, P phase riche en constructions et reconstructions comme matière de construction des monuments c récente, dont une partie est utilisée après le tre terre, de l'année 1273.

La troisième phase commence avec l'occupatic par les turcs, après 1501. Dans les murs de la forter te en 1502-1565 on a muré un grand nombre de m tout près de la Grande Porte en donnant à l'a chitectonique la forme singulière d'un musée en grand nombre des monuments murés de cette épo mur de la partie du nord s'explique par l'existence théâtre et des constructions de culte tout près. aussi que cet endroit a été l'une des zones les plus de la ville avant l'occupation turque.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Stilian ADHAMI

ANSAMBLI HISTORIK DHE ARKITEKTONIK – ARTISTIK I KOLKONDASIT – FIER

Në fshatin Kolkondas të rrethit të Fierit ndodhet një manastir me emrin e Shën Kozmait, një ansambël monumental në buzë të lumit Seman rreth 10 km larg Fierit, që lidhet me emrin e sundimtarit të Pashallëkut të jugut, Ali Pashë Tepelenës, por që sot nuk mund të soditet veçse pjesa që ka ngelur nga rrënimet. Ndërtimi i këtij manastiri dhe i kishës është bërë pikërisht me porosinë edhe ndihmën e këtij sundimtari shqiptar në dhjetëvjeçarin e dytë të shek. XIX, në disa rrethana historike të caktuara dhe për nder të Kozma Etolit, siç del nga dy letra të pashait tepelenas drejtuar beratasve në vitet 1813-1814[1].

Duke qënë se ngritja e këtij ansambli monumental ka të bëjë drejtpërsëdrejti me dy personazhe të dëgjuara historike, është e nevojëshme të japim fillimisht disa sqarime rreth figurës dhe rolit të Kozma Etolit, marrëdhënieve të tij me Ali Pashë Tepelenën dhe në ç'rrethana u interesua ky sundimtar për ndërtimin e manastirit në përkujtim dhe nderim të tij.

Në shek. XVIII islamizimi i banorëve të Shqipërisë dhe Epirit kishte marrë përpjestime të gjëra. Aty nga viti 1760 presioni i pushtuesve osmanë dhe i pasuesve të tyre feudalë-ushtarakë vendas, të cilët synonin ta nënshtronin popullin edhe nëpërmjet fesë, po bëhej i padurueshëm. Shumë të krishterë, për të shpëtuar fenë dhe jetën e tyre, nuk i kursenin dhuratat për ta, por pasuritë shteronin dhe duheshin mjete të tjera për t'i qëndruar presionit [illegible] lektualë si Grigori i Durrësit (1677-1772), a Totasi (i shek. XVII) duhet të kenë qënë të se shqipërimi i librave kishëtare do të ishte n mirë për t'i bërë ballë islamizimit. Ndrys mendimi i Patriarkanës greke të Stambollit. F nonte që proçesin e islamizimit të mëtejshër pullit të krishterë ta frenonte me përhapjen mit greqisht dhe me forcimin e kishës grek risht në rrethana të tilla ai dërgoi atëhere r përi edhe një murg predikues, Kozmanë, i ci veçanërisht në krahinat e Beratit dhe Myzec

Murgu Kozma, kishte lindur më 1714 në Apokoro apo Mega Dhendron të Etolisë (Gre si ndoqi studime teologjike në Malin e She për ca kohë u bë murg, pastaj prift, së and llon të shëtisë në gjithë kishat dhe të bëjë me fetare nëpër Maqedoni, Epir, Shqipëri, Th Greqi[3]. Predikimet e tij në popull kishin të me hapjen e sa më shumë shkollave në gjuhë dhe ngritje të institucioneve fetare.

Këtë predikues e lejoi dhe disi e përkrah Ahmet Kurt Pasha i Beratit që të ushtronte r e pashallëkut të tij veprimtarinë e vet fetare c simore. Këtë zonë ai e përshkoi dy herë më 17 1779. Por kur Pashai i Beratit u bind se Kozm krahej prej Ali Pashë Tepelenës, dha urdhër vrasin atë. Kjo ndodhi më 24 Gusht 1779 në Mujalli në afërsi të Kolkondasit. Trupi i mura

das, ku edhe e varrosën në narteksin e Kishës së atjeshme të Shën Mërisë[4].

Mbi interesimin e Ali Pashë Tepelenës për ndërtimin e manastirit dhe kishës së Shën Kozmait ka versione të ndryshme. Ka të dhëna se murgu Kozma i paskësh parathënë Aliut të ardhmen e tij të madhërishme, se do të ngjitej në shkallë të larta të shoqërisë, duke e zgjeruar shumë pashallëkun e vet[5]. Dikush shkruan se këtë «profetizim» ia paska bërë në një takim që patën në mal të Leklit të Tepelenës, ku i është dhe lutur që «t'i dojë dhe t'i përkrahë të krishterët».[6]). Sidoqoftë, Aliu vrasjen e Kozmait e mori vesh vetëm kur zaptoi Beratin në ndjekje të të vjehrit Ibrahim Pashait, dhe menjëherë dha urdhër për ta nderuar me ngritjen e manastirit për kujtim të tij.

Manastiri. Ali Pashë Tepelena në letrën e parë të dërguar nga Gjirokastra më 12 Shtator 1813 me të cilën jep porosi për ngritjen e manastirit drejtuar «rumëve» të Beratit, myzeqarë dhe vllehë grabovarë, katund dhe çifliqe, thotë: «Ju lajmëroj se ja tek vura një epitrop që të më ndërtojnë manastirin e plakut Kozma dhe ndihmova edhe unë me të holla dhe të ndihmoni dhe ju si t'ju thotë dhespoti me qëllim që të ndreqet ky manastir. Dhe për ata që nuk do të japin ndihmën e tyre do të më mbetet hatëri dhe do t'i paguajnë dyfish. Sikur ju urdhëroj, kështu të bëni, pas këtij vendimi».

Në letrën e dytë të Ali Pashës drejtuar mitropolitit të Beratit dhe dy personave nga parësia e qytetit (Kol Mitros dhe Haxhi Jankos) nga Janina më 12 Shtator 1814, punimet për ndërtimin e këtij ansambli monumental duhet të kenë filluar menjëherë brenda vitit 1814. Në këtë letër lexojmë: «Ju përshëndes dhe ju kallzoj se sa më shkruat i mora vesh dhe u informova dhe me anën e igumenit dhe u gëzova shumë që u kujdesët për plakun Kozma. Ja tek po vjen aty tani igumeni dhe Nikolla bashkë me kryemjeshtrin dhe të vini të ndërtojnë odat dhe kullën e manastirit që të shquhet nga të gjithë manastiret, sepse tani me ardhjen time aty dëshiroj ta gjej të mbaruar. Pra të kujdeseni t ndreqni dhe të gjithë rumët e Beratit të vegjël, të ndihmoni. Po i shkruaj dh pit t'ju ndihmojë në çdo punë. Të b shkruaj».[7]

Këto letra figurojnë të regjistruc e Manastirit të Shën Kozmait, i cili ë 1965[8]), duke qënë një dokument i s nore me rëndësi historike dhe etnog regjistruar kontratat e martesës pre në vitin 1843. Sipas listës së emrave nxjerra nga kontratat e këtij kodiku nin e manastirit të Shën Kozmait fshatra[9]). Kodiku hedh dritë për stu të martesës, të veshjeve dhe orna nën e Myzeqesë. Manastiri ka qer me kodikë të tjerë.

Sipas porosive të dhëna, këto r fund në vitin 1815 dhe më 24 Gu kremtua me madhështi përfundimi kthyer atë ditë feste edhe në një p

Përveç të dhënave që përftoh historike, për arkitekturën dhe përm është vështirë të flitet, sepse edhe k shkatërruar me kohë nga përmbyt lumit Seman. Aty nga viti 30 të she shin «vetëm qemeret e sipërme të reve»[10]). Mbi gërmadhat e tyre jar ndërtuar kohë pas kohe kthina të sot, megjithëse e ka mbathur lumi p samblin, ekzistojnë pjesërisht disa tuar thuajse mbi nivelin e kateve të tura prej vitesh.

Ka të dhëna që ky manastir is më të mëdhenjtë në vendin tonë, dy kate, duke pasur në katin e si banimit të klerit dhe shërbyesve të këtë për fjetje të besimtarëve, kon zarakëve në raste panairesh. Posht sur haure e magazina. Për ndë mobilizuar populli i tërë krahinës

4) **Historia e Shqipërisë,** I, Tiranë 1959, fq. 430; K. Skënderi, **Vep. cit**, fq. 78-80; Gjergj Haxhi Mihali, **Berati plak.** Art. në rev. «Dituria» vol. II, Tiranë 1927, n. 9, 10, 11, fq. 337-338; Mathews Ronald. **Sons of the eagle Methuen,** Co. London 1937, fq. 268.

5) **Manastiret kryesore të Dhioqezës së Beratit,** «Jeta Kristiane», viti IV, nr. 8,

DOKTORO

njës, Fierit dhe nga krahina të tjera, që nga Shkumbini e deri në bregdet. Koha e ndërtimit nuk ka zgjatur veçse një vit e ca (1814-1815). Për ndërtimin e këtij ansambli voluminoz (duke përfshirë edhe kishën) kryesisht janë përdorur gurë të sjellë nga Pojani. Për këtë dëshmojnë edhe pjesë arkitektonike e përkujtimore të vjetra të futura nëpër mure të këtij ansambli, por që u është ulur vlera prej rërës e gëlqeres, me të cilat janë suvatuar[11]. Për një kapitel, në stil korintik me prejardhje nga Pojani flet në kohën e vet edhe Prashnikeri[12].

Nga burimet gojore, vetë pozicioni i truallit ku është ndërtuar manastiri dhe kisha, si dhe reliket e ngelura nga ndërtimet e konakëve të manastirit, del se ata kanë qenë shtrirë në trajtë U-je, duke rrethuar nga tri anë kishën, e cila përfshihej brenda avllive të anës perëndimore në drejtim të lumit.

Duke ngritur një ansambël të tillë, Ali Pasha urdhëroi që Kolkondasi të bëhej qendra e drejtimit fetar nga ana e peshkopit, duke përfshirë një zonë të gjërë administrimi fetar (Berat, Lushnjë, Shkumbin, Vjosë) me kompetenca kurorëzimi e shkurorëzimi. Po me urdhër të Tepelenasit iu caktuan këtij manastiri edhe çifliqe në shumë fshatra (Kolkondas, Bubullimë, Mujalli, Korkutas dhe Nartë), kështu që populli shfrytëzohej jo vetëm nga feudalët, por edhe nga kisha, qoftë me angarira apo pagim të së tretës, të dhjetës etj.[13] Nuk po përmendim këtu të ardhurat e burimeve të tjera, të shumta, që kisha vilte nga popullata në formë tatimesh apo dhuratash. Nga një shënim i gjetur në një fletë të veçantë të kodikut del se vetëm për çdo kontratë që regjistrohej atje merrej një taksë prej 3 groshësh.

Me porosi të sundimtarit tepelenas në Kolkondas u hap edhe një shkollë 7 klasëshe në gjuhët greqisht e turqisht, që për atë kohë ishte shkolla më e madhe në atë zonë. Konakët janë përdorur edhe për mbajtjen e më se 100 konviktorëve, me pagesë, të ardhur nga Shqipëria e Poshtme, për të studjuar në shkollën e atjeshme. Ka të dhëna që për këtë shkollë ndihmonte dhe manastiri i Ardenicës, përsa i përket shpenzimeve për mjete mësimore dhe për ndihma ushqimore nxënësve të vobektë, ku edhe u shpërngul më pas[14]. Para se të hapej shkolla e

Fig. 1

parë shqipe e Libofshës më 1908, ka burim hojnë se nxënësve të shkollës së Kolkondas sohej fshehtas edhe gjuha shqipe, gjë që ndjekje e internime të mësuesve, njëri prej Kristo Lule, vdiq në internim[15].

Arkitektura e kishës së Shën Kozmait[16]. bëjmë me një kishë të stilit bazilikal me ku përbëhet nga naosi me ambientin e altarit. Ndryshe nga bazilikat e zakonshme që kar një absidë në anën lindore, kjo bazilikë ë absidale, nga të cilat dy i ka në anën ver jugore. (Tab I/1). Në ndërtimin planimetri llimor paraqitet mjaft e zhvilluar.

Lidhja e kësaj faltoreje me konakët e manastirit bëhet përmes një ambienti në a rëndimore, ngjitur me narteksin e dikurshëm, kohe është rrëzuar nga gryerjet e prurjet e l man. (Fig. 2).

Hyrja kryesore e faltores është nga anc e mbrojtur nga një portik i mbuluar me çc me mbështetje në shtylla druri. (Tab. I/2). P shpatulla guri një copësh mbulohet me har tësh. Mbi to gjenden të kthisura dy pllaka r shkrime që kanë lidhje me fillimin e mba

11) Perikli Ikonomi, **Historiku i rrethit të Fierit,** fq. 60-61, (drsh. në Muzeun Historik të Fierit)

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Fig. 2

punimeve (Fig. 3). Por ka portë edhe nga ana perëndimore, domethënë nga ana e narteksit. (Tab. I/3). Edhe sot ruhen gjurmë suvatimi, që tregon se kisha ka qenë e suvatuar nga jashtë. Pjesërisht është e mbuluar nga depozitimet e dikurshme të lumit.

Planimetria e saj është në formë kryqi të jashtëshkruar. Mbulesa është realizuar me konstruksion qemeri me gurë, me kupolë të theksuar në mes. Si tip mbulese konstruksioni i çatisë është dy llojesh. Tjegullat e pjesës qendrore, kupolë e frontone, janë vendosur drejtpërdrejt mbi qemeret, ndërsa në dy pjesët e tjera tjegullat janë mbi konstruksion druri, petavra e mahi, shtrirë mbi qemeret e gurtë, çatia vende-vende ka ulje[17]. Për ndërtimin e faltores janë përdorur gurë gëlqerorë të lidhur me llaç gëlqereje.

Si në gjithë ndërtimet pasbizantine të vona ka rëndësi dhe pamja e jashtme e saj. Me krahët e kryqit në dukje, pjesët ndërmjet tyre më të ulta nga ana lindore, merr pamjen e një ndërtimit piramidal, (Tab. I/4) të afërt me kishat e periudhës para pushtimit turk. Shembullin më të afërt e kemi në atë të Pojanit.

Ndarja e naosit treabsidësh në tre nefe bëhet me anën e dy harkadave, që mbështeten në pilastra, prapa ikonostasit dhe në murin lindor. Nëpër kolonat dhe pilastrat kalojnë harqe të ulët në murin ve-

qemere cilindrike përkatësisht me fo
-perëndim dhe veri-jug. Në veri dhe
kryqit që dalin dhe mbi çatinë dyu
përfundojnë me frontone, në formë
kryqëzimin e krahëve të kryqit me nd
ndëshave sferikë ngrihet tamburi m
anën e jashtme tamburi sot i suvatu
faqësh dhe ngrihet mbi një bazame
buri, me katër dritare të ngushta,
kornizë horizontale dy rradhësh prej
krahët jugor e verior të kryqit, ka
sëmrrethore, si në brendësi ashtu c
jashtme, por pa dritare, ndërsa vetë
nga tri dritare në murin verior dhe tri

Ambienti i altarit ndahet nga na
nostas prej druri. Altari përbëhet nga
sidën rrethore, protezisi dhe diako
një nike rrethore në anën lindore e

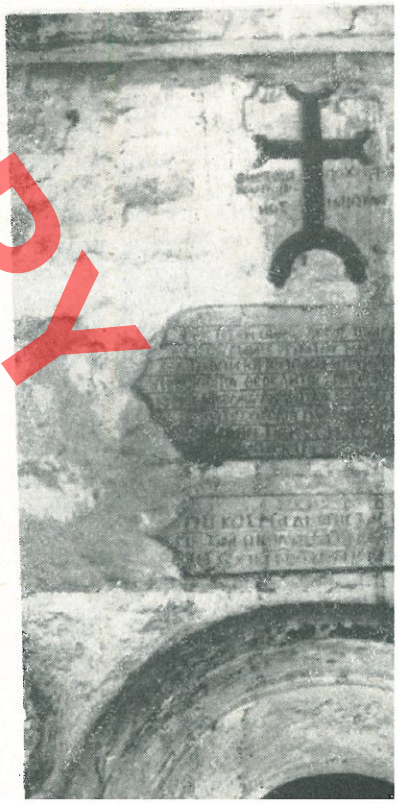

DO NOT COPY

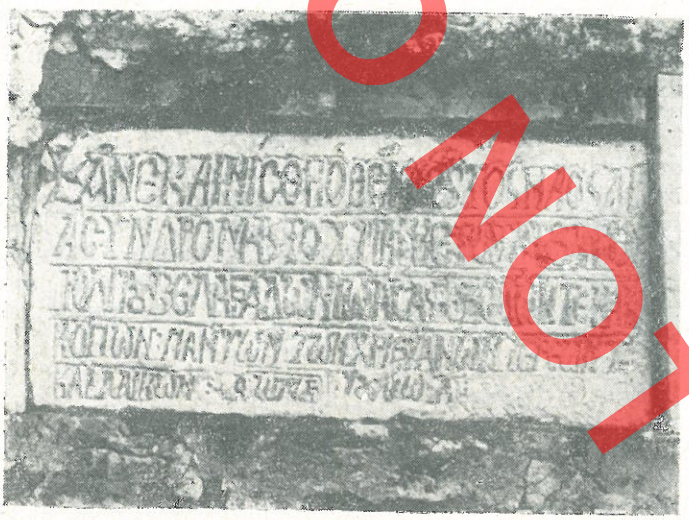

Fig. 4

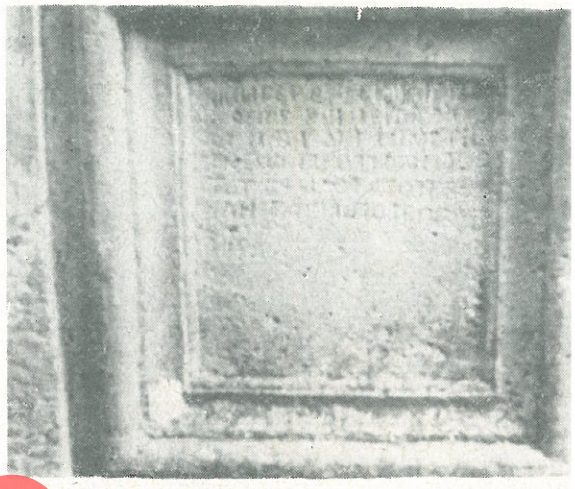

Fig. 5

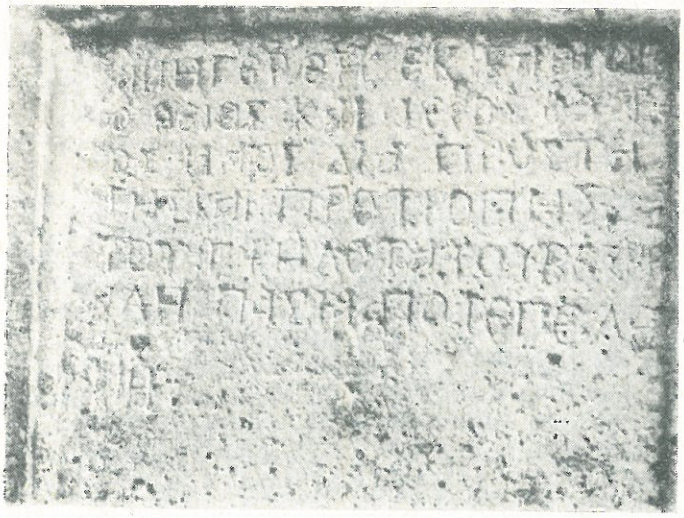

Fig. 6

muret anësorë. Bema mbulohet me qemer cilindrik, vijim i atij të naosit, ndërsa anët me kupola si të nefeve anësore. Në anën e jashtme absida është shtatëfaqëshe me shtatë nike të shkallëzuara me koloneta në qoshet dhe mbuluar me harqe gurësh

të skuadruar. Mbi to vijojnë dy rreshta gu korniza në formë dhëmbësharre. (Tab. I/5) N sirën e mesit në vendin e zakonshëm të dr këtu mungon, është pllaka me mbishkrimi mor[20]. (Fig. 4).

Para se të ndërtohej manastiri dhe kish Kozmait aty pranë nga ana jugore ka pas kisha tjetër më e hershme ajo e Shën Mër përket çerekut të fundit të shek. XVIII. Në shkrim të skalitur greqisht mbi një pllakë murosur në anën veriore të absidës së ja kësaj kishe thuhet: «Është pikturuar ky hyjshëm me kontributin e të gjithëhirshmit N tit të Beratit Josaf, me shpenzimet dhe mu të gjithë të krishterëve, priftër dhe laikë 17 30.[21]. (Fig. 5-6). Fatkeqësisht ky ndërtim arkitektoniko-artistike, për shkak të pozitës breg të lumit Seman, është fundosur e kt kohe (v. 1935) në rrënoja prej ujrave dhe meve të ndryshme të këtij lumi. Për konstr mbishkrimet dhe mbeturinat e pikturave me ka qenë pajisur kjo kishë, edhe pse rrënojë, venë në mbrojtje shtetërore qysh në vitin pjesë përbërëse e ansamblit monumental q het bashkë me mbeturinat e manastirit dhe Shën Kozmait[22]. Edhe sot në pjesën e m

DO NOT COPY

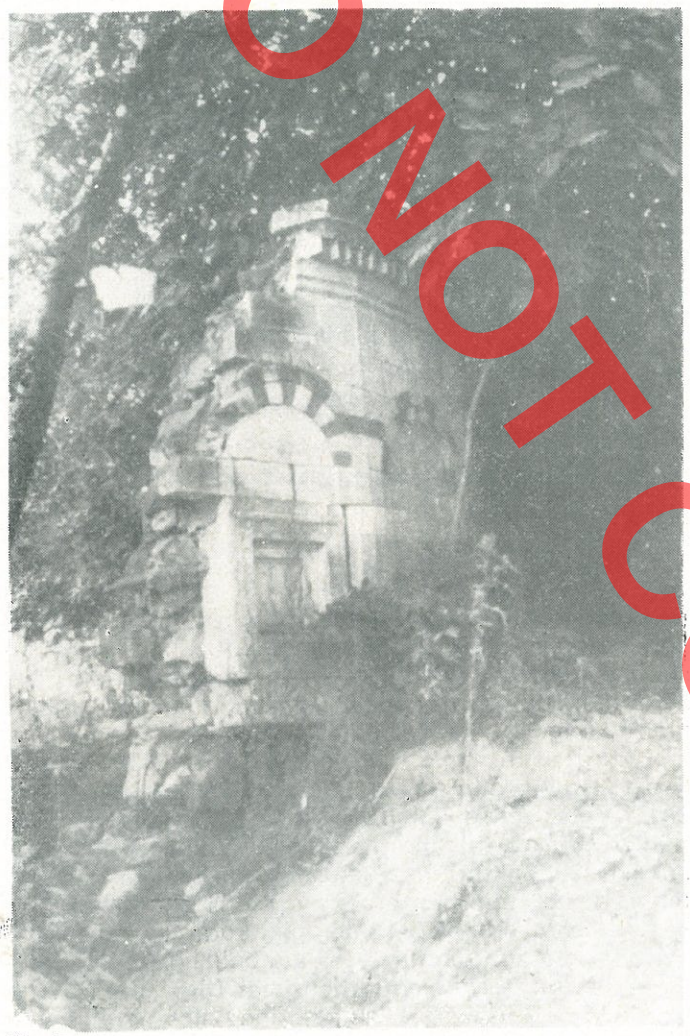

Fig. 7

kanë ngelur mbi tokë nga kisha e Shën Mërisë, veç absidës pjesore (Fig. 7) dhe qemereve të dritareve, vërehen qartë aureolat e shenjtorëve të pikturuar, që ndodhen të mbuluara nga dheu.

Vlera artistike. Përveç vlerave historike dhe arkitektonike të ansamblit në përgjithësi, në bazilikën e shën Kozmait ruhen edhe punime me vlerë artistike.

ndërtua kjo bazilikë, pikërisht në viti
figuron e skalitur në krye të tij. Në
përdorur motive e trajta nga më të
nga ato gjeometrike e bimore deri n
Edhe pse në këtë punim artistik të
dru është zbatuar teknika e tejshp
ikonostasi nuk bart vlera të kategori
sa i përket nivelit të lartë artistik, siç
nostaset e Beratit dhe të Korçës,
apo Sopikut (Gjirokastër) etj. Nga të
ftuar del se ikonostasit i është bërë
vitin 1942.

Të një niveli relativisht të dobë
rradhët e ikonave me të cilat është
stasi. Në pjesën e sipërme sot qënc
kurse në rreshtin e parë janë 10 ikor
të ndryshme. Përveç këtyre ka edhe i
me përmasa më të vogla, të mbës
nostas, që ndoshta janë sjellë
më e vjetër e rrënuar e shën Mëris
pjesën më të madhe ikonat janë të
vonë.

Jo për vlerën artistike, por për
mit dallohet një ikonë e pikturuar n
ne e naive, por që si një tabllo kon
disa pamje nga jeta e Kozma Etoli
veçantë është dhe një gravurë e v
proskinitar, që është vepër e një gr
Kalinikos dhe që mban vitin e krijim
Në këtë punim të gravuruar në plur
bukur disa pamje nga jeta dhe vep
mait, kurse në të katër anët rrethoh
më të vogla me subjekte të veçantc

Në brendësi kjo bazilikë ka q
por me kohë këto piktura të dëmtu
net, ujrat e lagështira, janë sherb
rreth 9 kisha të krahinës së Myzeqes
nga piktorët grabovarë të familje
Jani, Nauni, Nikolla). Ka shumë m
prej tyre të këtë qenë, edhe autori i

Mjeshtrat që e kanë ndërtuar kë
lënë portretet e tyre të skalitura në c
dur në dru gjendet edhe një shqipc
altarit, kurse mbi frontonin e këmb
së cilës ka ndryshuar nga një kohë
kthisur një portret në gur, ku thuhet
sit kanë dashur të portretizojnë bas

DO NOT COPY

kthisur nëpër mure, si të bazilikës, ashtu edhe tek pjesët e ngelura të konakëve të manastirit, me rozeta e motive të tjera, ndonjë kolonë e kapitel etj.

Tregojnë se në trajtën e kishës ka qenë veshur koka e Shën Kozmait me ar ose argjend nga Ali Pashë Tepelena, dhe kjo kokë me gjithë to qenka marrë nga pushtuesit e huaj si duket gjatë luftës së parë botërore. Thuhet edhe se Ali Pasha i paskësh dënuar ustallarët e parë, që nuk e ndërtuan dot kishën sipas shëmbëlltyrës së kokës që ai kishte sajuar me ar.[24]

Punimet e restaurimit për çlirimin e plotë të monumentit nga dherat dhe konsolidimin e mbrojtjen e tij, si edhe për nxjerrjen në pah dhe pastrimin e konsolidimin e pikturave dhe të ikonostasit, do të ndihmojnë mjaft në vlerësimin edhe më të madh të këtij ansambli, që flet qartë edhe për traditat tona në lëmin e arkitekturës dhe artit.

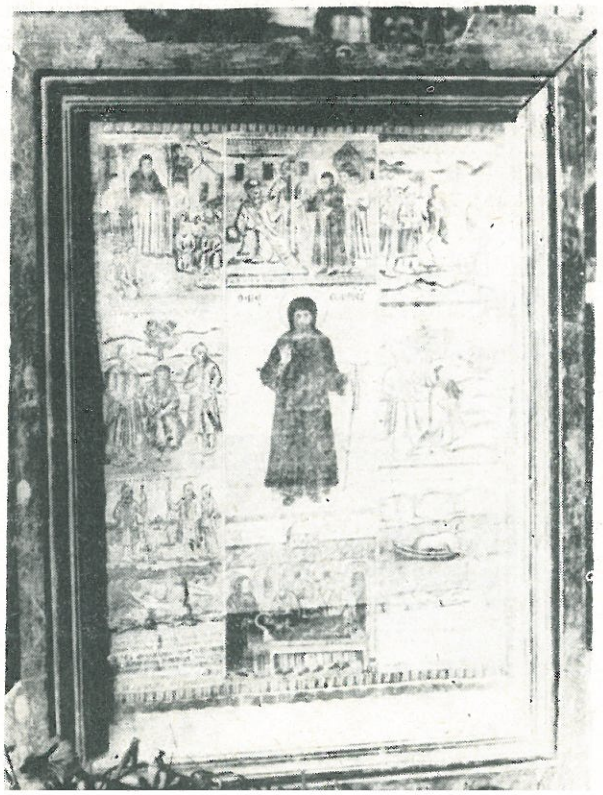

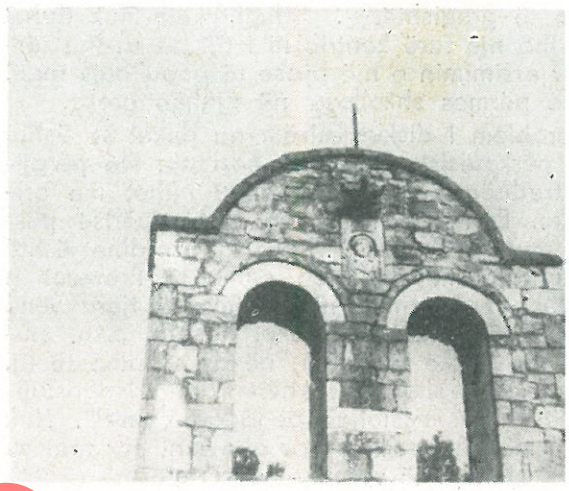

Fig. 9

* * *

Së fundi, është rasti të sqarojmë sh
tri çështje, që janë të lidhura me rolin, pë
etnike dhe reliket e Kozma Etolit, të cilat
të shkëputura nga ansambli që po trajto
që mendojmë se nuk janë pa interes.

Kozma Etoli ka luajtur rolin e një për
shkollave greke, në një periudhë kur ende
fituar indipendenca greke, kur gjuha g
shek. XVIII konsiderohej si gjuhë e kultur
kishës për të gjithë ortodoksët e Ballkan
vetmja gjuhë e pranueshme nga Patrikana
Stambollit në marrëveshje me Sulltanin e
risë Osmane.

Nga një autor i shek. XIX mësojmë se
kishte për mision të çkishëronte në emër
kanës cilindo që do të dëshironte edhe të f
vllahisht, qoftë shqip[25]. Po kështu, sipas
dit,[26] Kozmai i ka luftuar përpjekjet për
kishën në gjuhën amtare të vllehët. Një gj
siç është shprehur me të drejtë dhe Prof. D
Shuteriqi, mund ta ketë bërë edhe ndër n
që e shpalli shënjt Kozmanë, ishte kundë
të gjuhës amtare nga ballkanasit, të pakt

të saj, po të greqishtes[27]. Megjithkëto nuk duhet mohuar edhe një farë kontributi i tij, që u dha tërthorazi për arsimimin e një pjese të popullatës tonë, qoftë edhe përmes shkollave në gjuhën greke.

Një problem i diskutueshëm na duket se është çështja e përkatësisë etnike të Kozmajt. Në përgjithësi në traditën popullore Kozmai njihet me origjinë greke. Edhe në Historinë e Shqipërisë përmendet si murg grek nga Etolia[28], që siç dihet është krahinë kufitare me krahinën çame të Prevezës e Artës. Mirëpo hulumtimet në burime të tjera vënë në dyshim këtë përkatësi etnike. Kështu, p.sh. studjuesi ynë Ilo Mitkë Qafëzezi, në dy shkrime të tij, e përmend «çami shqipëtar shën Kozma Isapostuli» apo e cilëson si «misionar pedagog çam»[29]. Nuk dimë se ku mbështetet ky autor dhe tani për tani as që jemi në gjendje të verifikojmë vërtetësinë e këtij pohimi, por kemi edhe një dëshmi tjetër me interes. Një autor tjetër na jep këtë hollësi: «Shqipëria në atë kohë ishte në gjendje paditurie. Fjalimi i tij (i Kozmait – S.A.) bëhej në gjuhën e folur dhe turma shpejtonte për ta dëgjuar»[30]. Pra, kuptohet se ai u fliste shqip.

Thamë më sipër se murgu Kozma më tepër shëtiti e predikoi në ish qarkun e Beratit, autor gabimisht e quan fare beratas[31]

Pasi u ngrit manastiri dhe kishmait (përuruar më 1815) me urdhër bë transferimi i kufomës nga kisha e Mërisë, ku e kishin varrosur, pranë Si rrjedhojë e gërryerjeve dhe shshkaktuara nga prurjet e Semanit, ntruallin midis kishës së vjetër dhe një kishëzë tjetër modeste ku u venKozmait[32]. Edhe sot gjendet kthina emjedis me varrin e imagjinuar (kenoku qenë varrosur eshtrat e Kozmait vendoseshin në arkivolin prej druxhamllëk në trajtën e një sarkofagu, në naosin e kishës së Shën Kozmait.

Për praninë e relikeve të Kozmai e Kolkondasit, flet edhe Leon Rey qnjë botim të tij[33]. Një fakt i tillë fihistorikun e fshatit hartuar më 1962qenë konstatuar me kohë edhe ngashkrimi. Dëshminë e saktë të pranislikeve e ka ruajtur tradita popullorenga një brez në tjetrin.

27) Dh. S. Shuteriqi, **Nëpër shekujt letrarë,** fq. 86.
28) **Historia e Shqipërisë,** I, 1959, fq. 430.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

TAB I

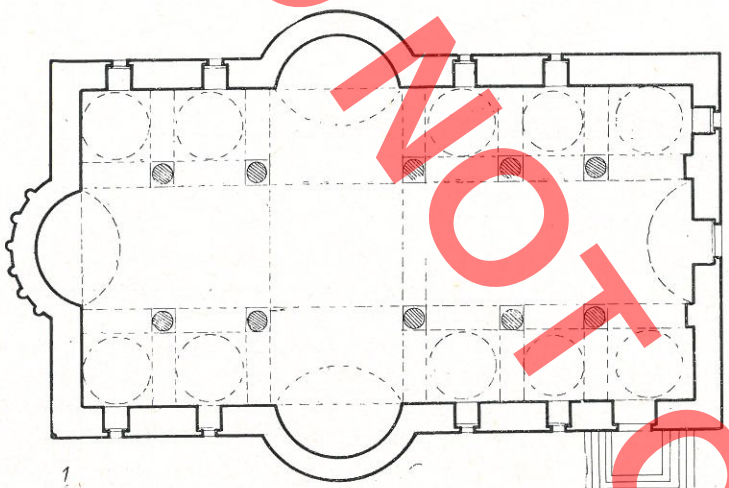

1

Planimetria shk 1 100

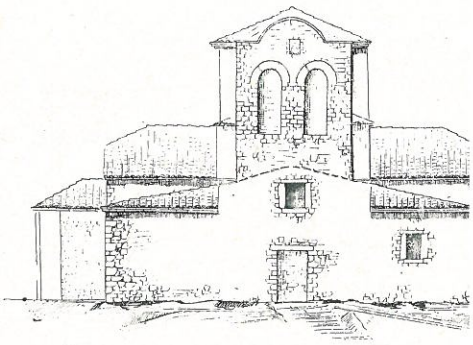

4

Pamje perendimore shk 1 100

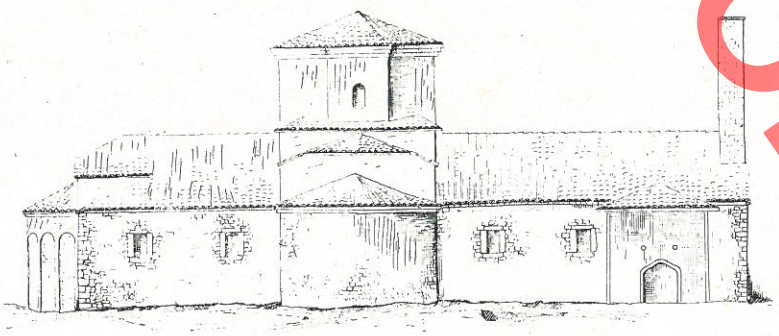

2

Pamje veriore shk 100

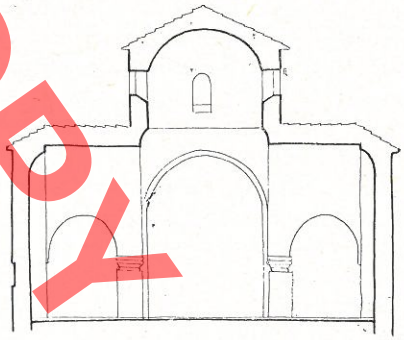

5

Pamje terthore shk 1 100

Plani shk 1 100

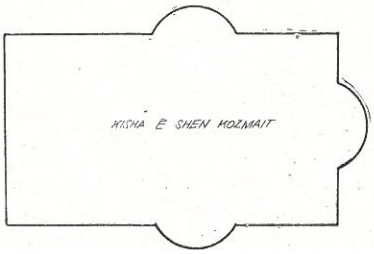

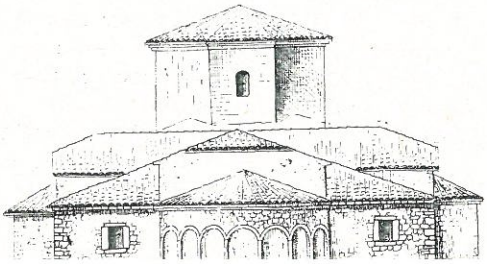

DO NOT COPY

Stilian ADHAMI

L'ENSEMBLE HISTORIQUE ET ARCHITECTONIQUE-ARTISTIQUE DE KOLKONDAS-FIER.

Il est question de l'ensemble monumental sis près de la ville de Fier, qui à l'heure actuelle n'existe que partiellement. La construction du monastère et de l'église de Kolkondas a été faite pendant la deuxième décennie du XIXe sc. dans des conditions données avec la demande et l'aide du dominateur du pashalik du sud, Ali Pasha Tepelena et à l'honneur de Kozma Etole.

Au début l'auteur nous donne brièvement des données historiques sur Kozma Etole, sur ses relations avec Ali Pasha Tepelena, ainsi que sur les conditions dans lesquelles le dominateur s'interesse à construire cet ensemble. En reproduisant le contenu complet de ses deux littres adressées aux habitants de Berat aux cours des années 1813-1814, qui ont trait à cette construcion, l'auteur décrit en même temps le monastère tel qu'il était autrefois et à l'état actuel.

D'après les matériaux exposés dans cet article, il résulte que ce monastère était un des plus grands de notre pays. Il était à un étage et avait 60 chambres. Au premier étage habitaient les moines et les serviteurs du monastère, dormaient les croyants et les marchands lors des foires; au rez-de-chaussée il y avai des étables et des dépôts. Pour sa construction, en une période relativement courte de plus d'un an (1814-1815), se mobilisa toute la population de la région de Berat, Lushnje, Fier et également celle des autres régions côtières depuis le fleuve Shkumbin jusqu'à la côte Ionienne.

Avec la construction de cet ensemble, Ali Pacha ordonna que Kolkondas fusse le centre de la direction religieuse contrôlant une large zone administrative. Par l'ordre d'Ali Pacha on céda à ce monastère des terres réparties dans plusieurs villages. Ceci faisait que la population fusse doublement exploité par les féodaux et par l'église. Entre temps à Kolkondas fut ouverte une école primaire où l'on enseignait en grecque et en turque et qui était à cette époque, la plus grande de la région. Dans l'internant du monastère étaient logés environ 100 leçons d'albanais, ce qui causa des poursu ments des maîtres.

Une bonne partie de l'article se rapp de l'église Saint Cosmas laquelle à part écroulé par les alluvions du fleuve de Sema vement en bon état, et de la plus ancier Dame qui n'existe qu'en était de ruines. L'. mas est du style de la basilique à coupole des basiliques ordinaires, elle se compose d te église semble être assez développée d la planimétrie et du volume. Sa plani sous la forme d'une croix circonscrite. A croix en évidence et les parties entre elles elle ressemble à une construction pyramidc celle des églises de la période avant l'oc plus proche exemple est celui de l'église

L'église de Notre Dame malgré son sa construction, ses inscriptions et les r oeuvres de l'année 1782 d'après l'inscrip est mise aussi sous la protection de l'Etat, intégrante de l'ensemble monumental avec nastère et de l'église de Saint Cosmas.

A part les valeurs historiques et l'ensemble en général, la basilique de Sa des travaux de valeur artistique comme p. bois qui a été sculptée en 1835, donc 20 struction de la basilique. L'auteur s'arrête l'analyser minutieusement. L'iconostase est à des traits différents, depuis ceux géom jusqu'à ceux zoomorphes. Mais l'auteur s l'utilisation de la technique de perforatio tistique, ne se range pas aux niveaux c telles les iconostases de Berat, de Korçe, ou de Sopik (Gjirokastër).

Enfin l'auteur traite brièvement trois q

DO NOT COPY

Nr. 2

monume

Emin RIZA

TIPOLOGJIA E BANESËS QYTETARE NË RAPORT ME FORMULIMIN E AMBIENTEVE, TË ELEMENTEVE ARKITEKTONIKË DHE TEKNIKËN E NDËRTIMIT

Tipologjia e banesës në përgjithësi, dhe asaj qytetare në veçanti, si shprehëse e karakteristikave thelbësore të kompozimit planimetriko-volumor, shfaqet me një zhvillim të qartë në kohë. Ky zhvillim është pasqyrim i kushteve të dhëna ekonomiko-shoqërore, të cilat ndikojnë drejtpërdrejt, apo tërthorazi, në tiparet e banesës. Kompozimi, si tipari më i qënësishëm i banesës, bëhet për pasojë bartësi më i drejtpërdrejtë i mënyrës së jetesës.

Larmia tipologjike e banesës, në një periudhë të caktuar, shkallët e ndryshme të prirjeve njësuese apo diverguese në hapësirë e kohë dhe formulimi i saj arkitektoniko-konstruktiv, janë tregues të rëndësishëm për të kaluar nga dëshmia arkitektonike në realitetin historiko-shoqëror të një periudhe të caktuar. Por nëse do të qëndronin vetëm te kompozimi, sado parësor qoftë ai, do të humbisnin faktorë të tjerë, deri diku të rëndësishëm, për të ndjekur tiparet dhe karakterin e banesës në zhvillimin e saj historik. Kompozimi i banesës i kuptuar si bashkëmarrëdhënje funksionale e ambienteve të ndryshme në plan dhe në volum, presupozon kristalizimin e formulimit të këtyre ambienteve, njohjen e një repertori të caktuar të elekëtyre përbërësve është i lidhur në shkallë shme me faktorë të sferës ekonomiko-shoq nivelit të arritjeve teknike të kohës, të sh tetike si dhe të natyrës së materialeve n të llojit dhe shkallës së përpunimit të tyre.

Qëllimi i këtij artikulli është përpjekja analizë të bashkëmarrëdhënjeve ndërmjet mit dhe tre përbërësve kryesor, të sipërpë Këto raporte do të shihen kryesisht, duke dinamikën e zhvillimit të këtyre tre përbërë ralelisht me atë të kompozimit. Kjo përqas lejojë të nxirren përfundime që lidhen me e vartësisë, apo pavarësisë ndërmjet tyre, n lën e dukurive njësuese, apo ndryshimev da së njëjtës tipologji, si dhe tipeve të n brenda një kuadri të caktuar historik. Sip në artikull do të preken edhe marrëdhëni mjet formulimit të ambienteve të banesës arkitektoniko-konstruktiv si dhe materialeve nikës së ndërtimit. Kjo përpjekje do të i ndihmesë edhe për restaurimin e kësaj gji tektonike, sepse do të thellonte shkallën e së këtyre dukurive, e për pasojë do të le ndërhyrje më të mbështetura.

DO NOT COPY

mi shek. XX). Tashmë janë të njohura,[1]) ndryshimet thelbësore ndërmjet tipologjisë së banesave të këtyre dy grupeve, prandaj në shqyrtimin e problemit që do të trajtojmë, do të prekim veças dukuritë që n'a interesojnë, sepse grupet e përmendura paraqesin dallime cilësore.

Tipologjia e banesës, praktikisht shfaqet nëpërmjet një sërë kompozimesh të një repertori të caktuar ambientesh. Format e ndryshme të kompozimit, brenda parimesh të njëjta kompozicionale, paraqesin variantet e ndryshme të një tipi. Prandaj, kur të jetë rasti për të bërë krahasime të tipave të ndryshëm, këto do të bëhen përkatësiht me variantet përgjegjës, sipas shkallës së zhvillimit të tyre.

Le të shohim së pari marrëdhëniet ndërmjet tipologjisë dhe formulimit të ambienteve të banesës për periudhën e feudalizmit të vonë. Duke pasur parasysh të katër tipat e banesës qytetare të kësaj periudhe, banesën tiranase, banesën me hajat, banesën me çardak dhe atë gjirokastrite, si dhe zgjidhjet e veçanta, vërejmë se për ambientet e thjeshtë, shihet në përgjithësi një afëri e dallueshme në formulimin e tyre, pavarësisht nga tipi i banesës, përbërës të të cilit ata janë. Kështu ahuri, i cili është një ambient i përhapur gjerësisht në tipologjinë e banesës qytetare, që lidhet me formacionin feudal të shoqërisë, në trajtimin e tij nuk paraqet asnjë dallim që të lidhet me tipologjinë e banesës. Kjo natyrisht është pasojë dhe e funksionit të thjeshtë të këtij ambienti. Edhe tremet e hapura, si hajatet dhe çardaqet, në trajtimin e tyre qoftë të thjeshtë, dmth. pa sipërfaqet e paracaktuara për qëndrim, qoftë edhe me këto, paraqesin një njësi të dalluar. Mjaft të krahasojmë qoshqet e banesës me çardak me ato të banesës me hajat (fig. 1), si dhe të banesës gjirokastrite. Vendosja në kompozim, si dhe trajtimi i këtyre qoshqeve me ngritjen karakteristike nga rrafshi i dyshemesë së pjesës ndërlidhëse të tremeve të hapura, është e njëjtë.

Shtëpia e zjarrit paraqet gjithashtu afëri të dalluara në mbarë tipologjinë e banesës qytetare shqiptare. Por këtu duhet mbajtur parasysh dukuria e shpërbërjes së funksioneve të këtij ambienti, i cili duke kaluar nga variantet e thjeshtë në të zhvilluarit, shkallërisht humbet parësinë fuksionale, dhe për pasoj vendin e rëndësishëm në kompozim. Hu-

Fig. 1

het se në tipat krahasimisht të pazhv
nesën tiranase dhe atë me hajat, s
ka paralele të dalluara. Përkundrazi
lluarë, e vecanërisht në variantet e

DO NOT COPY

ndeshim rrallë edhe në disa shembuj të banesës me çardak. Pra shtëpia e zjarrit ka një lidhje relative me tipin e banesës si dhe me variantet e saj. Ajo në tipat më primitivë dhe në përgjithësi në variantet e thjeshtë të çdo tipi, është me shumë funksione dhe mjaft e spikatur në kompozim[2].

Siç dihet oda, përbën një prej njësive themelore të banesës. Numëri i këtyre njësive në tipologjinë e banesës qytetare shqiptare është i ndryshëm sipas varianteve. Lidhur me këtë ambient, si brenda të njëjtit tip ashtu edhe ndërmjet tipave të ndryshëm, vërejmë një aféri të dalluar përsa i përket kompozimit të odës si dhe paisjeve dhe orendive të palëvizshme, si pjesë e arkitekturës së banesës. Kompozimi i odës, në banesën qytetare shqiptare, duke përfshirë këtu edhe odën e miqve, paraqet një njësi të spikatur, pa qenë e lidhur ngushtë me tipologjinë e banesës. Qënia pothuaj konstante e elementeve të tillë, si kompleksi musandër--trapazan, dollapët e murit e kamaret, sergjenet, oxhaku dhe shpesh rrafshe të ngritur për sajimin e mindereve si dhe vendosja e këtyre përbërësve, thuajse në të njëjtat vende në kompozimin e odës tregojnë qartë për njësinë e dalluar të odës në banesën qytetare shqiptare. Përjashtime bëjnë disa oda miqsh[3] të aristokracisë feudale, të cilat janë trajtuar me tre volume: qoshkun, volumin qëndror dhe atë të kompleksit musandër – trapazan, të cilat shkëputen disi nga kompozimet e zakonshme, por në llojin e tyre janë të njëjtë në tipa të ndryshëm. Por kjo dukuri lidhet vetëm me kompozimin, ndërsa trajtimi dekorativ i elementeve të përmendur, dhe i përbërësve të tjerë të odës si dyer, dritare, tavan etj, paraqet ndryshime të rëndësishme ndërmjet varianteve të një tipi, si dhe ndërmjet tipeve të ndryshme. Këto ndryshime lidhen si me shkallët e ndryshme të ngarkesës dekorative ashtu edhe me tiparet e këtij përpunimi. Ndryshimet e ngarkesës dekorative brenda një tipi të cilat shkojnë në rritje, paralelisht me zhvillimin e varianteve të ndryshëm, janë shprehëse të drejtpërdrejta të diferencimit klasor të shoqërisë qytetare. Ndërsa ndryshimet e kësaj ngarkese, ndërmjet tipave të ndryshëm, shprehin nivelet e ndryshme të zhvillimit ekonomiko-shoqëror të qëndrave të ndryshme qytetare. Për arsyet e mësipërme ndeshim në një mori shembujsh me diferencime të theksuara në trajtimin dekorativ, ndërmjet varianteve të thje-

ndeshim në vepra të vërteta të arteve të apli
pjesë përbërëse së odës së miqve. Ndryshim
mjet ornamentikës së ngarkuar dhe me arritje
nuara të banesave të zhvilluara të Shkodrës,
rokastrës, nga ato të qendrave të Shqip
Mesme janë shembull tregues, i ndikimit të
së zhvillimit ekonomiko-shoqëror në pasurinë
mentikës.

Fillimi dhe zgjerimi i marrëdhënieve kc
në vendin tonë, i cili fillon të pasqyrohet në
rreth mesit të shek. XIX, edhe me lindjen e n
ri banese, shoqërohet me njësimin e theksuc
tëm në planin tipologjik, por edhe në atë të
zimit dhe përpunimit të brendësisë së am
formuese të banesës. Dallimet lokale vinë e
ndërsa diferencimi klasor në ambientet e
shfaqet kryesisht me përmasat dhe materialet
timit. Mobilimi i brendshëm, në dallim nga ti
tradicionale, ku vetë banesa përfshinte edhe
të, si pjesë organike e saj, lejonte kufij të g
llimesh ndërmjet klasave dhe shtresave të n
shoqërore.

Përfundimisht lidhur me marrëdhëniet
kompozimit dhe njësive formuese të banesë
të pohohet se formulimi i këtyre të fundit, n
kompozicional, në përgjithësi paraqet njësi
lluar. Rrjedhimisht nuk ka ndërvartësi të ng
të drejtpërdrejtë ndërmjet tyre. Për t'u
është edhe konstatimi se kompozimi i bane
raqitet më dinamik, pra me një zhvillim krah
më të shpejtë në kohë, sesa kompozimi d
timi i brendësive të ambienteve formuese t

Elementet arkitektonike paraqesin një
të rëndësishëm të banesës, të cilët në rrje
kohës kanë evolucionin e tyre. Ky evolucio
qet në dy aspekte. I pari lidhet me formën
ndërsa i dyti me trajtimin dekorativ. Në pë
në evolucionin e elementeve arkitektonikë
zhvillim. Ashtu si edhe në kompozimin e bane
atë të njësive të saja formuese, arritjet e për
në një fazë të zhvillimit të shoqërisë qytet
përhapen njëherazi në mbarë tipologjinë e b
Shkaku duhet kërkuar në diferencimin klasc
bën që shtresat e varfra të ruajnë, si skemat
kompozicionale, ashtu edhe arritjet më të l
të elementeve arkitektonikë, sepse janë më
sisht të arritshme nga pikpamja ekonomike.

DO NOT COPY

Fi

shpejtimin e zhvillimit të elementeve arkitektonike. Studimet e derisotme, të cilat ende nuk janë shtrirë plotësisht në evolucionin e elementeve arkitektonikë mbi baza ndërtipologjike, nuk lejojnë të vendoset qartë morfologjia e këtyre elementeve dhe aq më pak të ndiqen kufijt kohorë të këtyre ndryshimeve. Megjithkëtë vrojtimet dhe studimet e derisotme lejojnë që të vihen në dukje këto dy pohime. Së pari, tiparet e elementeve arkitektonikë, pësojnë një ndryshim të dukshëm, me lindjen dhe zhvillimin e marrëdhënieve kapitaliste, duke u shkëputur kështu nga tipologjia e vjetër. Së dyti, brenda tipologjisë tradicionale, ndryshimet më të dukshme në elementet e ndryshëm arkitektonikë, fillojnë aty nga fundi i shek. XVIII, apo fillimi i shek. XIX. Me kalimin e kohës, deri rreth mesit të shek. XIX, këto ndryshime

pazan, oxhakët dhe shkallët. Këta
rëfilltë funksionalë, mbajnë edhe n
shme dekorative, të cilat shprehen
kompleksin musandër-trapazan dh
odave të miqve.

Dritaria paraqet një element të
çdo ambient, dhe në funksion të tij
sa, numër dhe në trajtimin e saj.
bërë tashmë e njohur banesa qyte
lidhet me formacionin feudal të sh
përdhe është e pabanuar, duke u n
entet ndihmës, që kërkojnë një n
Këta ambiente ndihmëse, thuajse
funksione i gjejmë edhe në banes
hajat. Dritaret e këtyre ambienteve
gjithë tipologjinë e banesës qytet
riudhe me një njësi të theksuar

DO NOT COPY

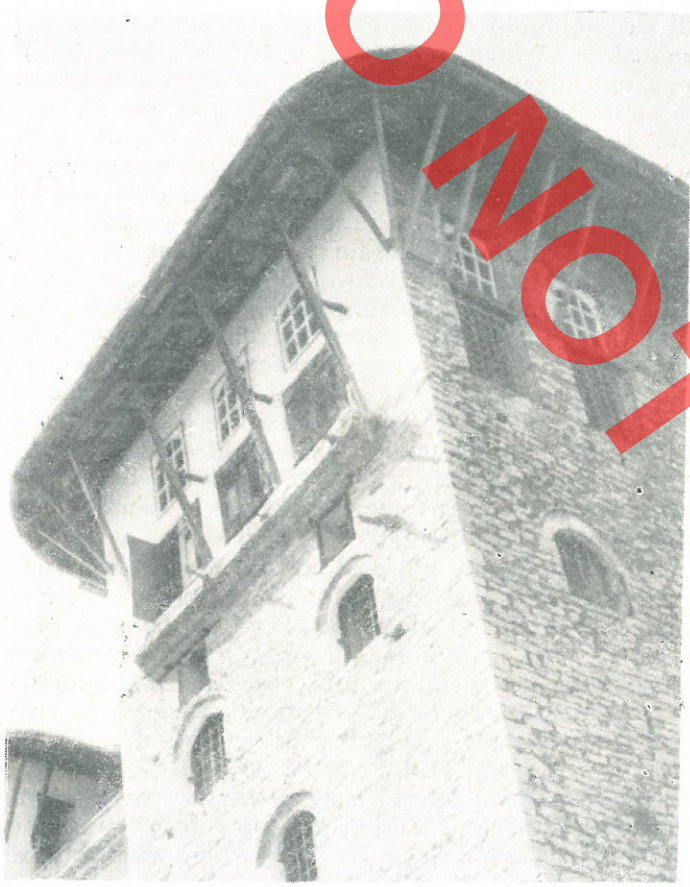

Fig. 3

shoqëror. Deri aty rreth fillimit të shek. XIX kur xhami ishte një material i rrallë, dritaret e ambienteve të banimit, përgjithësisht siguroheshin me një rrjetë druri, apo metalike, ndërsa mbyllja e tyre arrihej nëpërmjet dy kapakësh prej druri, me rrotullim rreth akesh vertikale. Në muret e gurit, duke përfituar nga trashësia e tyre, këta kapakë hapeshin nga brenda, ndërsa në strukturat prej druri, me mbushje apo veshje, hapeshin nga jashtë (fig. 3), për të lënë të pastër sipërfaqen e qëndrimit në ballë të odës, e cila paraqiste dhe vendin më të parapëlqyer. Në shtresat e pasura të popullsisë, sipas dëshmive të derisotme[4], kryesisht në odat e miqve, krahas dri-

thjeshtat e deri te ato tepër të ndërlikuara duke u vendosur nëpër hapësirat e ndryshme me ngjyrë. Dritare të tilla, në banesat e shtr pasura, ndeshim thuajse në mbarë qytet Shkodër, Krujë, Tiranë, Berat, Gjirokastër, nga fillimi i shek. XIX, kryesisht në strukturat let druri, të cilat lejonin hapësira të mëdh resh, përhapen gjërësisht dritaret me rrësh cilat njiheshin edhe më parë. Kështu vendin këve prej druri filluan ta zënë tarabat me lëv tikale (fig. 2), dhe më rrallë me lëvizje hor Ky tip dritareje përhapet gjërësisht për t'u bë sundues gjatë shek. XIX, në mbarë tipologjin nesës qytetare shqiptare. Me zgjerimin e pë

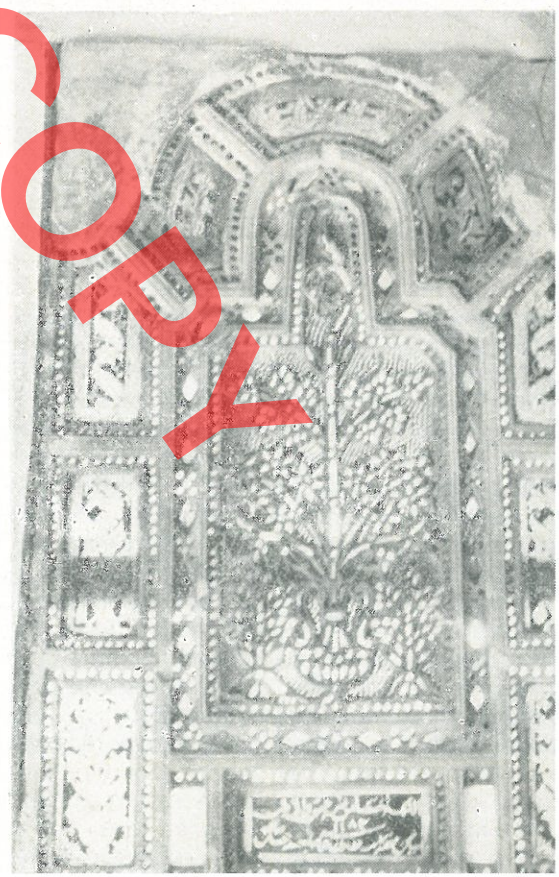

Fig. 5

të xhamit, një telajo i dytë, me karkas druri dhe xhama, vendoset paralel me tarabat. Shpesh, veçanërisht në banesat e shtresave të pasura dritaret që shohim në rrugë, mbroheshin edhe me persiane.

Përfundimisht, brenda tipologjisë së banesës qytetare që lidhet me formacionin feudal të shoqërisë në dritaret vërejmë një prirje të theksuar njësuese. Në këtë drejtim ndikim kanë pasur edhe mjeshtrat ndërtues. Ndryshimet në trajtim, nuk kanë lidhje të drejtpërdrejtë me tipologjinë, por me variantet e ndryshme, pra shprehin diferencimin klasor të shoqërisë.

Oxhaku, i kuptuar në këtë rast, si bashkësia e vendit të zjarrit me tamburin tympritës, pra në dy prej përbërësve që marrin pjesë në formulimin e brendshëm të ambientit, është gjithashtu një element arkitektonik me rëndësi për t'u ndjekur në zhvillimin e tij. Në këtë element dallojmë dy lloje: oxhakë funksionalë dhe oxhakë dekorativë. Oxhakët funksionale i gjejmë në shtëpinë e zjarrit dhe në të gjithë ambientet e banimit. Oxhakët dekorativë i ndeshim vetëm në odat e miqve të shtresave të pasura. Oxhakët funksionale kanë variacione të ndryshme, të cilat lidhen kryesisht me trajtimin volumor të tamburit. Në shtëpinë e zjarrit oxhakët janë tepër të thjeshtë, dhe madje në disa raste edhe pa tambur. tij me mbulesën në trajtën e gjysëm shfaqje e rëndomtë në odat e ban nga tipi. Përkundrazi në oxhakët dek të miqve ndeshim në një larmi të dal ket formës së volumit të tamburit d trajtimit dekorativ të tyre. Karakteristi trajtimit të këtyre oxhakëve nuk lidl me tipologjinë, por me traditën lol drave të ndryshme. Kështu kemi c ndërmjet oxhakëve të odave të mic me çardak në Berat dhe Shkodër (e odave të miqve në banesën gjir gjithashtu paraqesin tipare të veçan mund të pohohet se në oxhakët fu e trajtimit në mbarë tipologjinë e b që lidhet me formacionin feudal, é qartë. Përkundrazi, trajtimi i oxhc paraqet variacione lokale, të cilat n drejtpërdrejt me tipologjinë.

Kompleksi musandër-trapazan, p stante në odën qytetare shqiptare q macionin feudal të shoqërisë. Ai ka caktuar qartë në kompozim. Ashtu s e tjerë, trajtimi i tij paraqet ndrysh shme përsa i përket ngarkesës deko hasuar ambientet e zakonshme me miqve. Përsa i përket kompozimit t të përbashkët, si ndarja në dy volur musandrën si dhe parahyrjet, përl ambientin ndërlidhës dhe atë san sipërmit si një hapësirë e vetme mbyllur, karakterizojnë këtë kompl këtyre kemi edhe dallime të cilat, d për ambientet e zakonshme dhe v odës së miqve. Në përgjithësi në o kompleks paraqitet mjaft i njësua edhe dallime, të cilat lidhen kryes e çdo qyteti. Ky njësim shpjegohet n ta në mënyrën e të jetuarit. Për t' se ky element nuk ndeshet në shtë banesës tiranase, si dhe të disa sh lluar të banesës me çardak. Në od mi i këtij kompleksi paraqet ndrysh dhen kryesisht me shkallën e përpu teve formues, mënyrën e mbylljes s zanit (fig. 6) si dhe në ndonjë ras kompozimit. Por edhe këtu karakteri

DO NOT COPY

DO NOT COPY

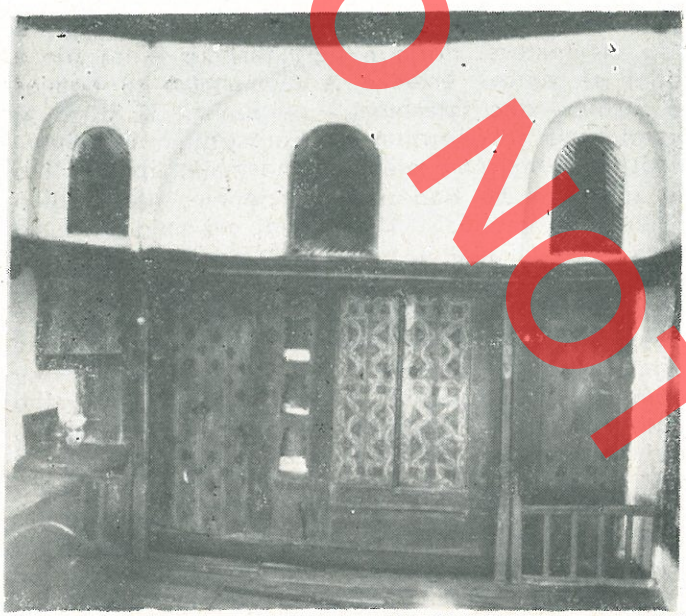

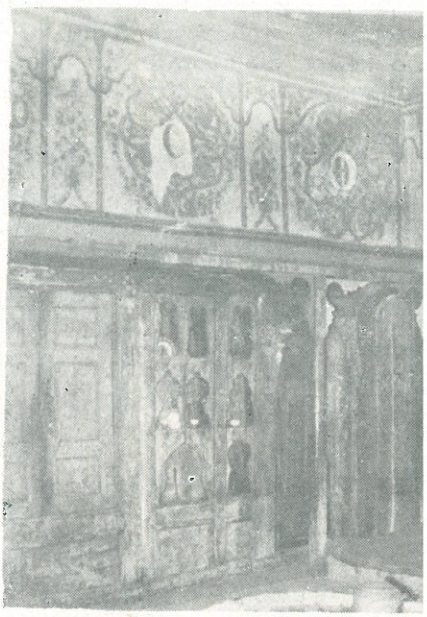

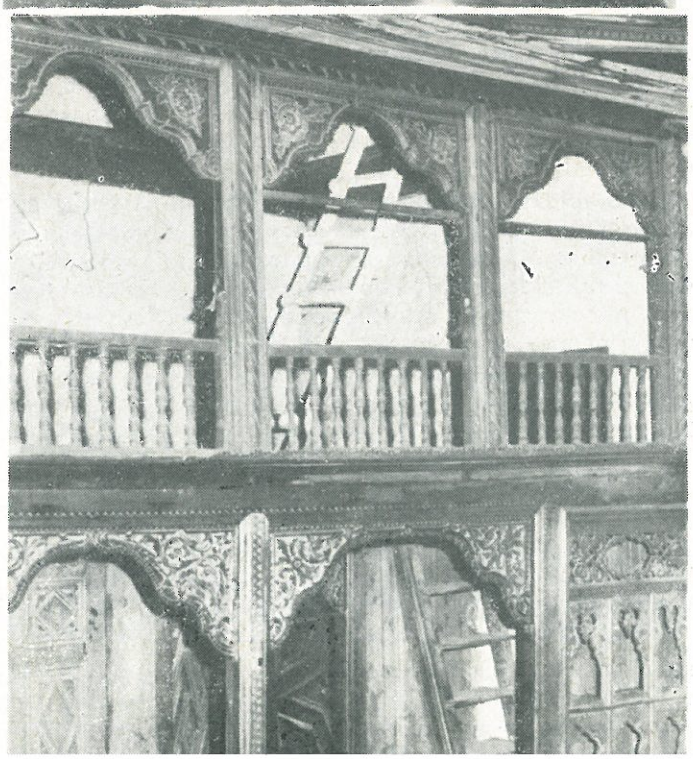

e gurit të brendshme apo të jashtme, para
njësi të theksuar. Kjo shprehet në përdorimi
të strukturave mbajtëse të rampave të shk
cilat ngrihen mbi qemer të shkallëzuar m
gjysëm dhe çerek rrethor. Krahasimi i kët
struksioneve në banesat e Shkodrës, Berati
dhe Gjirokastrës, është shumë tregues në k
tim. Shkallët e drurit gjithashtu paraqesin
dalluar me trajtimin e tyre të thjeshtë. Kj
shpjegohet kryesisht me faktorin e llojit të
ndërtimor.

Nga shqyrtimi i evolucionit dhe tipareve
elementeve të lartpërmendur, si dhe duke
parasysh elementet e tjerë, vërejmë se në
si këta paraqiten si faktorë të dalluar kon
duke mos qenë të lidhur me një tipologji
tuar, në kuadrin e shoqërisë feudale. Di
klasor dhe tradita lokale janë faktorët kry
përcaktojnë dallimet ndërmjet të njëjtëve
në banesa të ndryshme. Sa u parashtrua
me periudhën e feudalizmit të vonë. Është
res të ndjekim si qëndrojnë elementet arki
në proçesin e rëndësishëm të lindjes dhe
të marrëdhënieve kapitaliste, i cili pasqy

e banesës së re, ndryshimet në elementët arkitektonikë qenë tepër të rëndësishëm, dhe prekën mbarë repertorin e këtyre elementeve. Ky proçes përfshin krahas ritrajtimeve të reja të elementeve arkitekto-

nikë, edhe mënjanimin gradual der
disa elementeve. Prirja e përgjithshr
rritjes së vlerave estetike të elemen
së jashtme dhe thjeshtimi i përpuni
brendshëm, duke arritur një barastr
nimit të jashtëm me atë të brendshm
në krahasim me banesën tradiciona
trajtimit të brendësisë i kushtohej nj
më i madh. Fillimi i futjes së oren
ndikoi në përshpejtimin e proçesit të
pastaj të mos ndërtimit më të orendiv
bërëse e brendësive të banesave. K
ndjekim zhvillimin e katër elementev
edhe në këtë periudhë. Dritaret në
gjatë proçesit të rindërtimit në tipol
luajnë një rol të dorës së parë në
pamjeve të ndryshme dhe veçanërish
sore. Dritaret zmadhohen, duke parc
katërkëndëshe kënddrejta. Mbrojtja r
apo hekuri, fillon e humbet, ndërsa
rit ndërtohen rrallë. Persianet nuk
ndërsa grilat me hapje nga jashtë p
nga dielli i fortë, përhapen në mjaft
timi i jashtëm i dritareve bëhet më i
pari fashaturat prej druri dhe më pas
suva rrisin vlerat e dritares në koncep
së jashtme.

Kompleksi musandër-trapazan hu
tipologjinë e banesës së re. Së pari c
depozitë e thjeshtë në vendin tradici
shtë si një element më shumë dekorati
nal, për të mos u ndërtuar më, pasi
zëvëndësohet me mobiljet e kohës.

Oxhakët, gjithashtu pësojnë ndr
ndësi. Oxhakët dekorativë nuk ndë
kuadrin e thjeshtimit të përgjithshëm
të brendësisë. Oxhakët funksionalë
ndërtohen me forma mjaft të thjeshtë
risht në ambientin e shtëpisë së zja
shpeshtohen rastet e mosndërtimit
lidhen me futjen e sobave për ngroh
vetëm një kanal për tërheqjen e tymë

Shkallët e gurit nuk ndërtohen
mave tradicionale. Në përgjithësi venc
në shkallët e drurit, të punuara me
parmakë të formave të ndryshme, të

DO NOT COPY

riale të qëndrueshme, kryesisht me gurë, shpesh të daltuarë.

Përfundimisht vërehet se me lindjen e tipit të ri të banesës qytetare shqiptare dhe procesin e rindërtimeve të tipologjisë së vjetër, si pasqyrimi i kushteve të reja ekonomiko-shoqërore, elementet arkitektonikë pësojnë ndryshime të rëndësishme, ndërsa disa prej tyre si kompleksi musandër-trapazan, dollapët e murit, kamaret, sergjenet etj. largohen me shpejtësi nga repertori i mobilimit arkitektonik. Prirja njësuese në trajtimin e elementeve arkitektonik në këtë kontekst të ri shoqëror është më e theksuar në drejtimet kryesore se sa në tipologjinë e vjetër.

Një përbërës i rëndësishëm i veprës arkitektonike është edhe teknika e ndërtimit, e cila shpreh mënyrën e zgjidhjes së problemeve konstruktive nëpërmjet materialesh të ndryshëm ndërtimi. Teknika e ndërtimit në banesën qytetare shqiptare, ashtu si në çdo vepër ndërtimore, është e lidhur ngushtë me llojin e materialeve të ndërtimit të cilët paraqesin veti të ndryshme fiziko-mekanike. Lloji i materialit ka kushtëzuar shpesh edhe teknikën e ndërtimit. Kështu përdorimi i gurit ka mundësuar përdorimin e gjërë të strukturave të harkuara. Lënda e drurit me seksion krahasimisht të vogël, në Gjirokastër ka kushtëzuar skemat karakteristike të konstruksionit të çatisë, si dhe strehët me testekë.

Në të kaluarën për ndërtimin e banesave popullore qytetare janë përdorur gjërësisht materialet natyrore, kryesisht të pa përpunuara dhe më pak gjysëm, apo plotësisht të përpunuarë. Ndër këta vendin kryesor e zinte guri, argjila dhe druri. Guri shërbente dhe për prodhimin e gëlqeres. Ndërsa për mbulimin e çatisë përdoreshin tjegullat dhe rrallë rrasat e gurit. Përdorimi i tullës është një dukuri krahasimisht e re, që gjeti përhapje më tepër në Korçë, aty nga gjysma e dytë e shekullit të XIX.

Le të kalojmë tashti në marrëdhëniet ndërmjet tipologjisë dhe teknikës së ndërtimit, e cila siç vërejtëm është e lidhur ngushtë me llojin e materialit të ndërtimit. Shkalla relativisht e ulët e zhvillimit të forcave prodhuese i jepte parësi përdorimit të materialeve natyrorë, të ndodhur pranë vendit të ndërtimit, duke kushtëzuar kështu deri diku edhe teknikën e ndërtimit. Këto arësye bëjnë të kuptueshme përhapjen e teknikave të ndërtimit sipas zonash gjeografike. Kjo ndarje bën që në qendra të ndryshme të gjërë e të njëjtë në mbarë vendin. Për në zonat fushore mbizotëron ndërtimi i me qerpiç dhe më pakë me gurë lumi pa përjashtuar rastin e ndërtimit të pjesës me me gurë dhe të asaj të sipërmes, më tur nga agjentët atmosferikë, me qerpiç. Shkodër, Lezhë, Krujë, Berat e Gjirokastë met me gurë janë të vetmet. Në qytetet e së Mesme mbizotërojnë ndërtimet me qerpi jashtuar ato me gurë, apo me kombinimi

Kjo ndarje rajonale e materialeve dhe të ndërtimit të përdorura për ngritjen e qytetare, dhe mospërputhja e saj me tipo kësaj kategorie ndërtimore, shpreh qartaz sinë e tipologjisë nga teknika e ndërtimit. në këtë drejtim janë të shumtë. Kështu ba çardak e gjejmë të ndërtuar me gurë lumi dër, me gurë kave në Shkodër, Krujë, Elbas Korçë, etj, dhe me qerpiç në Elbasan, etj. A njëjtin tip banese e gjejmë të ndërtuar m të ndryshme, kuptohet se me të njëjtën tekn tohen tipe të ndryshme banese. Me teknikë lasht të qerpiçit gjejmë të ndërtuar banesë se, shumicën e banesave me hajat dhe t banesës korçare, të ndërtuar gjërësisht pas caktimit të kësaj qendre si kryeqytet i S

Pa cënuar vërtetësinë e përfundimeve përme, duhen mbajtur parasysh dy konsi mëposhtme. Teknika e ndërtimit edhe br qendre ka luhatje në përputhje me diferenc sor të shoqërisë, veçanërisht në qendrat hen dy të tilla. Konstatimi i dytë lidhet m pjen e gjërë të një teknike, e cila megjithë hur më parë, nuk ka qënë e zbatuar gjërës nika me skelet druri, mbushur me qerpiç, apo veshur me paretka, ka qenë e njohur sat e katër tipeve tradicionale, por me një tepër të kufizuar. Gjatë gjysmës së dytë të vërejmë një përhapje tepër të gjërë të kësa e cila lejonte hapjen e hapsirave të mëdh tareve daljet në formë erkeri dhe në përgjith pozime më dinamike. Me lindjen dhe zh marrëdhënieve kapitaliste, teknika e ndër son ndryshime më të pakta se ajo e komp ambienteve dhe elementeve arkitektonikë. theksuar janë fillimi dhe zgjerimi i përdorir llës, largimi më gradual nga suvatimi me ll

DOKTORATURA

Emin RIZA

LA TYPOLOGIE DE L'HABITATION URBAINE EN RELATION AVEC LA FORMULATION DES AMBIANCES, LES ELEMENTS ARCHITECTONIQUES ET I TECHNIQUE DE CONSTRUCTION

DO NOT COPY

La typologie de l'habitation en général et de celle urbaine en particulier en tant que représentante des caractéristiques principales de la composition de planimétrie et de volume, apparaît avec une nette évolution dans le temps. Cette évolution est le reflet des conditions économiques-sociales données, lesquelles directement ou indirectement influent sur l'habitation.

La diversité typologique de l'habitation à une période donnée, les différentes échelles des tendances convergentes ou divergentes, sa formulation architectonique et constructive, sont les principaux indics dans le passage du témoignage architectonique à la réalité historique sociale de cette période. Mais si nous nous arrêtions seulement à la composition, tout primaire qu'elle soit, nous aurions perdu d'autres facteurs importants pour suivre les traits et le caractère de l'habitation dans son évolution historique. La composition de l'habitation conceptée comme corrélation fonctionnelle des différentes ambiances dans le plan et dans le volume, présuppose la cristalisation de la formulation de ces ambiances, la connaissance d'un répertoire précis de différents éléments architectoniques ainsi que l'assimilaton à un niveau précis de la technique de construction. Pratiquement, ces trois éléments rendent possible la réalisation de l'oeuvre architectonique, donc de l'habitation aussi. A la différence de la composition, par leur nature la formulation des ambiances d'une habitation des éléments architectoniques ainsi que la technique de construction jouissent d'une indépendance relative envers la composition. Chacun de ces éléments constituants est différemment lié aux facteurs du domaine économique et social, du niveau des réalisations techniques de l'époque, des goûts esthétiques ainsi que de la nature des matériaux de construction. Cet article vise l'effort d'une analyse des corrélations entre la composition et les trois principaux éléments constituants déjà mentionnés, Ces rapports seront analysés essentiellement suivant la dynamique de l'évolution de ces trois éléments constituants, parallèlement à celle de la composition.

féodalisme récent (milieu du XVe sc. – milie qu'au début de l'apparition de l'influence ment des relations capitalistes dans l'habitatic début XXe sc.). On connait déjà les diffe dans la typologie des habitations de ces a dans cet examen on va traiter en particulie qui nous intéressent parce que les groupe représentent des différences de qualités.

Pratiquement la typologie de l'habitatior série de compositions d'un répertoire précis différentes formes de la composition, dans le principes compositionnels représentent de d du même type. Par conséquent, une compare férents types sera faite avec les variantes cor le niveau de leur évolution.

Tout d'abord nous allons voir les relati logie et la formulation des ambiances de l' le féodalisme récent. Ayant en vue les quat tation urbaine de cette époque, l'habitation porche, celle à «tchardak» et celle de Gj marquons qu'en général les ambiances simp d'une ressemblance dans leur formulation in type de l'habitation auquel elles appartienner ple les étables, les ambiances ouvertes de ressemblent. La maison du feu dans les var différents types apparaît par de nettes res que dans les variantes développées elle se

Comme on le sait déja, la chambre const cipales unités de l'habitation. Le nombre d la typologie de l'habitation urbaine albanais variantes. Concernant cette ambiance, à l'i type ainsi que entre les types différents, ressemblance quant à la composition de lc meubles, en tant que partie de l'architectu La composition de la chambre dans l'habita naise y compris la chambre des amis, rep

DO NOT COPY

la même position dans la composition de la chambre prouvent que la chambre est une unité remarquable dans l'habitation urbaine albanaise. Les différences quant aux éléments décoratifs à l'intérieur du même type, lesquelles s'approfondissent parallèlement à l'évolution des variantes différentes, expriment directement la différenciation de classe de la société urbaine alors qu'entre des types différents elles expriment les différents niveaux du développement économique et social des divers centres urbains.

Le comencement et l'élargissement des relations capitalistes dans notre pays qui se reflètent dans l'habitation vers le milieu du XIXe sc. avec l'apparition d'un nouveau type d'habitation, s'accompagnent de l'unification remarquable non seulement sur le plan typologique mais aussi sur celui de la composition et du façonnement de l'intérieur des ambiances de l'habitation. Les différences locales s'affaiblissent tandis que la différenciation de classe dans les ambiances de l'habitation se reflète essentiellement aux dimensions et aux matériaux de construction. L'ammeublement de l'intérieur, à la différence de la typologie traditionnelle où dans l'habitation étaient compris les meubles aussi en tant que partie organique laissait voir de grandes différences entre les classes et les différentes couches sociales.

Finalement, quant aux relations entre la composition et les unités constituantes de l'habitation on peut affirmer que la formulation de celles dernières représente en général une unité remarquable sur le plan compositionnel. Par conséquent il n'y a pas de corrélations étroites et directes entre elles.

Les éléments architectoniques qui ont évolué avec le temps réprésentent un important élément de l'habitation. Cette évolution se présente sous deux aspects. Le premier est lié à leur forme tandis que le deuxième au traitement décoratif. Comme dans la composition de l'habitation, dans celle de ses unités constituantes aussi, les réalisations avancées dans une phase du développement de la société urbaine ne se répandent pas simultanément dans toute la typologie de l'habitation. Il faut en chercher la cause dans la différenciation de classe laquelle oblige les couches pauvres de la population à conserver les anciens schémas compositionnels ainsi que les anciens éléments architectoniques parce qu'il est plus facile de les réaliser du point de vue économique.

Le renforcement de l'économie des villes ainsi que le renforcement de la différenciation de classe ont nettement influé à accélérer l'évolution des éléments architectoniques. Les recherches et les études actuelles nous permettent d'évidenter

Nous allons nous arrêter l'essence du problème p au rapport entre la typologie de l'habitation et les architectoniques en analysant quelques-uns des élé plus typiques pour obtenir les conclusions respective ment, nous allons traiter les fenêtres, le complexe «m trapazan», les cheminées et les escaliers. Ces éléments nels portent des décorations lesquelles apparaissent dans le complexe «musandër-trapazan et dans les des chambres des amis.

A l'intérieur de la typologie de l'habitation ur est liée à la formation féodale de la société on rem tendance accentuée d'unification à laquelle ont in les maîtres-constructeurs. Les changements dans le trai se rapportent pas directement à la typologie, mais férentes variantes, donc ils reflètent la différenciation de la société.

Dans les cheminées fonctionnelles l'unité de dans toute la typologie de l'habitation urbaine liée mation féodale, est un trait distinct, au contraire, le des cheminées décoratives représente des variations lc quelles ne semblent pas être liées directement à la

Le complexe «musandër-trapazan» est constant chambre urbaine albanaise qui est liée à la formatio de la société. Comme dans les autres éléments son représente d'importants changements quant à la déc l'on compare les ambiances ordinaires avec celle de mbre des amis. En ce qui concerne la composition, essentiels sont communs mais il y a aussi des différe quelles doivent être vues à part pour les ambiances et à part pour la chambre des amis.

En analysant l'évolution des fenêtres du compl sandër-trapazan» des cheminées et des escaliers, ainsi en vue les autres éléments, nous remarquons qu'en ils apparaissent comme de remarquables facteurs co n'étant pas liés à une typologie donnée dans le cac société féodale.

La différenciation de classe et la tradition lo les principaux facteurs qui déterminent les différences mêmes éléments dans de différentes habitations. Tou est exposé se raporte à la période du féodalisme r

Avec l'apparition du nouveau type de l'habitatio albanaise et le processus de la reconstruction de l typologie, en tant que reflet des nouvelles conditior miques-sociales, les éléments architectoniques subiss portants changements et quelques-uns tel le compl sandër-trapazan» les placards, etc., s'effacent rapide

l'habitation urbaine albanaise, comme dans chaque construction est étroitement liée au genre des matériaux de construction lesquels jouissent de différentes qualités physico-mécaniques.

L'état relativement peu évolué des forces productrices exigeait l'utilisation des matériaux naturels situés tout autours de l'endroit de la construction conditionnant ainsi dans une certaine mesure la technique de construction. C'est pour ces raisons que les techniques de construction diffèrent selon les zones géographiques. Cette répartition a fait que dans des centres différents l'on trouve les mêmes techniques d'une endurance comparablement longue.

Cette répartition régionale des matéri ques de construction utilisés à la construct urbaines, ainsi que sa discordance avec la catégorie de construction exprime clairement la typologie par la technique de constructio exemples sont nombreux.

Enfin, en comparaison avec les deux é déjà mentionnés la technique de constructi un facteur moins unificateur et en même mique lequel renferme de grandes possibilit réalisation d'une typologie variée.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Kristofor NASLAZI

DATIMI I DISA IKONAVE TË MANASTIRIT TË SHËN MËRISË TË POSTENANIT – LESKOVIK

Gjatë punës për studimin dhe sistemimin e fondeve të muzeut mundëm të veçojmë një pjesë të mirë ikonash, midis të cilave na tërhoqën vëmëndjen katër ikona të ardhura nga manastiri i Shën Mërisë të Postenanit që do të jenë edhe objekt i studimit tonë. Këto janë: ikona e Shën Mërisë (fig. 1), ikona e Krishtit Pantokrator (fig. 2), ikona e Johan Pagëzorit (fig. 3) dhe ikona e Shën e Premtes (fig. 4) me skena në miniaturë. Për ikonën e Johan Pagëzorit janë dhënë: mendime të ndryshme lidhur me datimin e saj. Kështu ajo njëherë është vlerësuar e shek. XVI-të[1] e njëherë tjetër e shek. të XVIII-të[2]. Ikona e Shën e Premtes me skena është vlerësuar si vepër e shek. XIV-të[3]. Kurse për dy ikonat e tjera nuk është dhënë asnjë mendim. Për vlerat artistike dhe datimin e tyre po japim konsideratat tona.

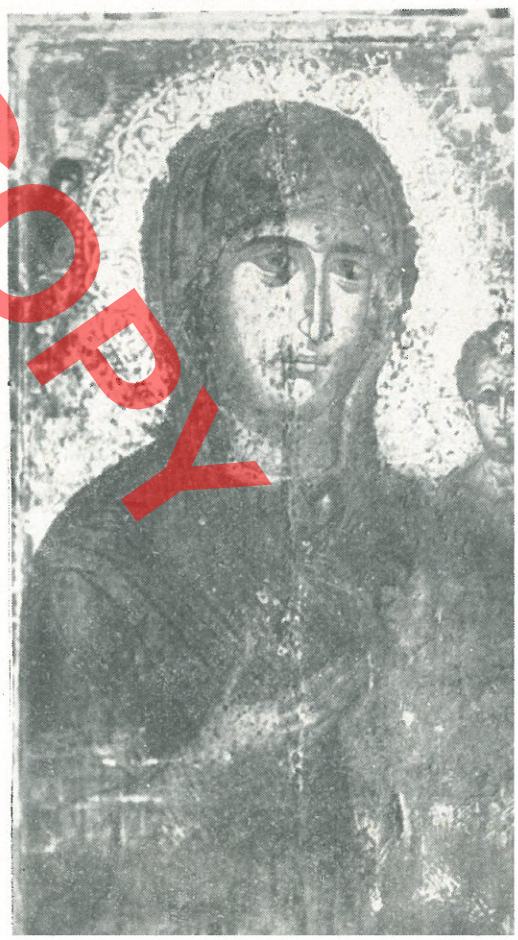

Ikonën e Shën Mërisë mundëm ta datojmë e pikërisht kjo do të na shërbejë si pikënisje për datimin e ikonave të tjera.

Shën Mëria është pikturuar në teknikën e temperës mbi grund gipsi, shtrirë mbi një panele dru arre. Ajo është paraqitur gati frontale deri në brez, me kokën e përkulur paksa nga fëmija që mban në prehër. Figura e saj kap gati 3/4 e sipërfaqes së ikonës ndërsa pjesën tjetër e zë sfondi i lyer me ar. Në dorën e majtë ajo mban Krishtin, ndërsa krahun e djathtë, gjysëm të përkulur me pëllëmbë të hapur e drejton nga ai. Shën Mëria është veshur me një mafor të kuq me nuanca kafe, i cili i mbulon kokën dhe pjesën e torsit me palëzime të dendura. Nën mafor dallohet paksa shamia e kokës në ngjyra qielli me nuanca okër dhe mëngoret e fustanit okër me viza të kuqe. Ndërsa Krishti foshnjë është vendosur për-

DO NOT COPY

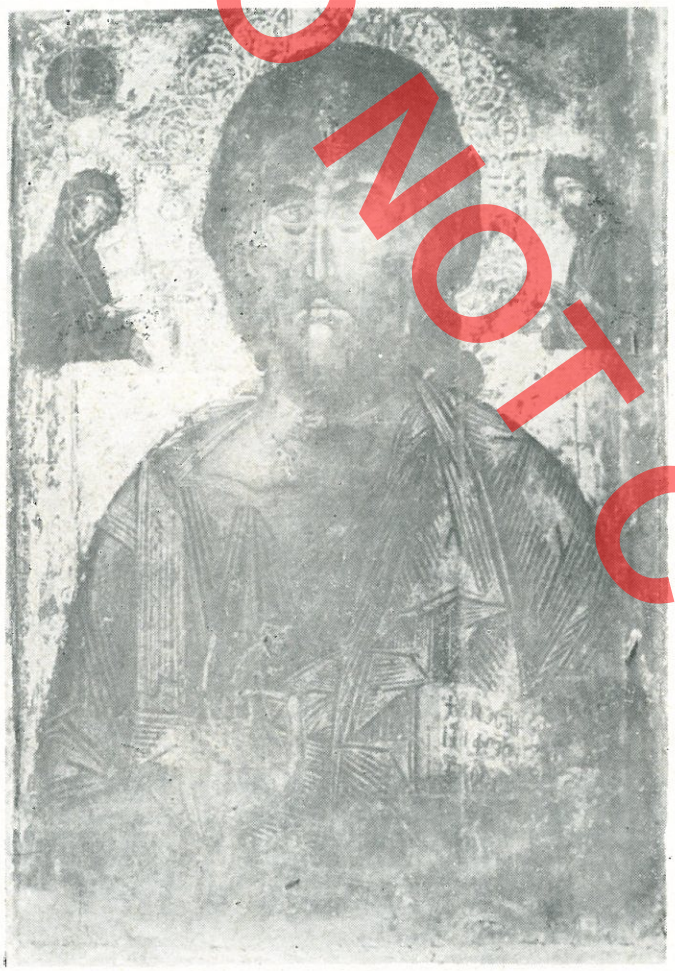

Fig. 2. Krishti Pantokrator. Nr. inv. 4213 me përmasa 109 x 75 cm,

Fig. 3. Pagëzori. Nr. inv. 5096 me përm

formë bekimi. Ai është i veshur me himation me ngjyrë të kuqe angleze me nuanca portokalli, që mbulon gati gjithë trupin e tij, me palëzime të shumta. Ndërsa në himation dallohet hitoni me ngjyrë qielli dhe me zbukurime ari. Ngjyrat e karnacioneve në këtë ikonë kalojnë nga të ftohta në të ngrohta. Ato kanë ngjyrë bazë okrën në jeshil, që kalon në dritë me ashpërsime në nuancë rozë në të bardhë. Kjo ikonë është pikturuar me ngjyra

Dëmtimet e ngjyrave nuk na lejojnë të anët dekorative të tyre. Vizat e veshjeve janë të drejta, të thyera dh ara por mënyra e vendosjes së tyre që të ndihen volumet e brendësh të trupit. Vetë palat janë të sheshi janë shumë larg natyrshmërisë e li vizjeve të tyre.

Në sfondin e artë, mbi supin e dallohet një shkrim me gërma kap ngjyrë të kuqe (fig. 6) që shpreh një

DO NOT COPY

era me ar. Me kalimin e kohës ato janë rrafshuar disi, duke lënë të duken qartë motivet floreale të tyre. Sipër, mbi sfondin e artë, në të dy qoshet e tij janë pikturuar dy medalione të zbukuruar me ar, me inicialet e Shën Mërisë.

Ikona e dytë Krishti Pantokrator ka gati po ato dimensione që ka edhe ikona e Shën Mërisë. Është pikturuar deri në brez me një shtrirje frontale vertikale, duke mbajtur në dorën e majtë ungjillin e hapur, ndërsa me të djathtën ai bekon. Në të dy anët e portretit të tij janë vendosur dy figura deri në mes në formë deisis, që përfaqësojnë në të djathtë Shën Mërinë dhe në të majtë Johanin. Veshja e sipërme e Krishtit, himationi, ka ngjyrë blu të çelur me palëzime shumë të theksuara ngjyrë ari dhe blu të errët. Ai mbulon shpinën e tij, majtë të torsit, kalon në bel e lidhet me prapme, duke lënë zbuluar gjysmën e tc krahun e djathtë, veshur me një hiton me kuqe (si tek himationi i Krishtit tek ikona Mërisë), me tonacione kafe dhe palëzime suara ngjyrë kafe në të zezë. Nga supi zbret deri në bel një shirit shumë i gjërë rë të kuqe angleze si tek himationi i Kr ikona e Shën Mërisë, me viza ngjyrë ari cionet, si te Shën Mëria, kanë ngjyrën ba jeshile që kalojnë ashpër në dritë me ng në të bardhë. Edhe në këtë ikonë pikt nim ka punuar me ngjyra të kursyera. A njëjtën ngjyrë bazë të karnacioneve trajt ngjyrën bazë të flokëve, mjekrës e mu duke e përcaktuar pastaj formën e disa vijëzime kafe në të kuqe e kafe në sipas vendit. Tek kjo ikonë ndjehet volu trupi të dhjamosur, pa muskuj. Kjo theks

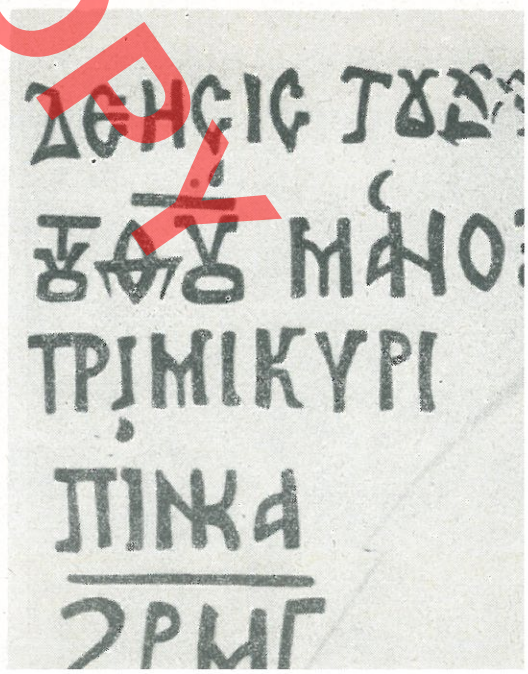

DO NOT COPY

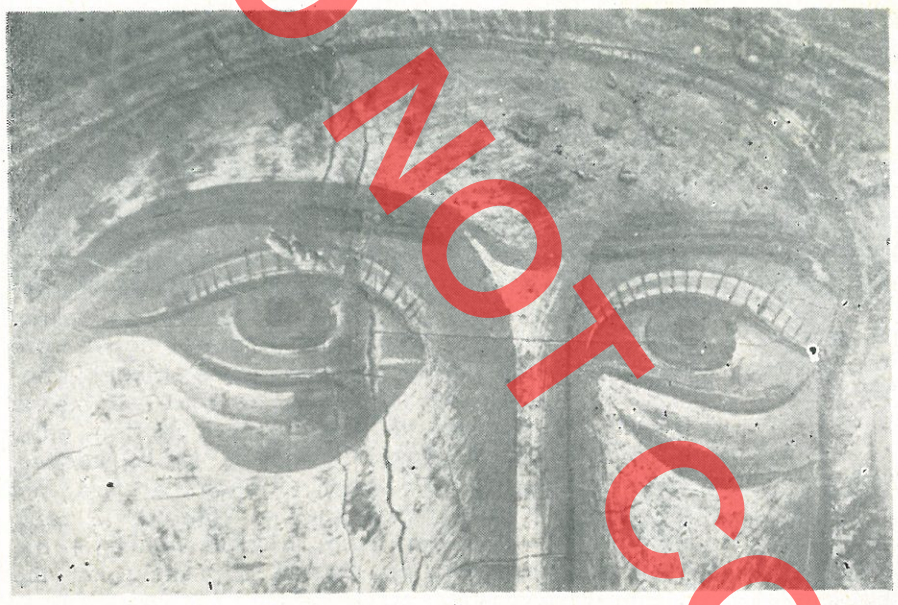

Fig. 6

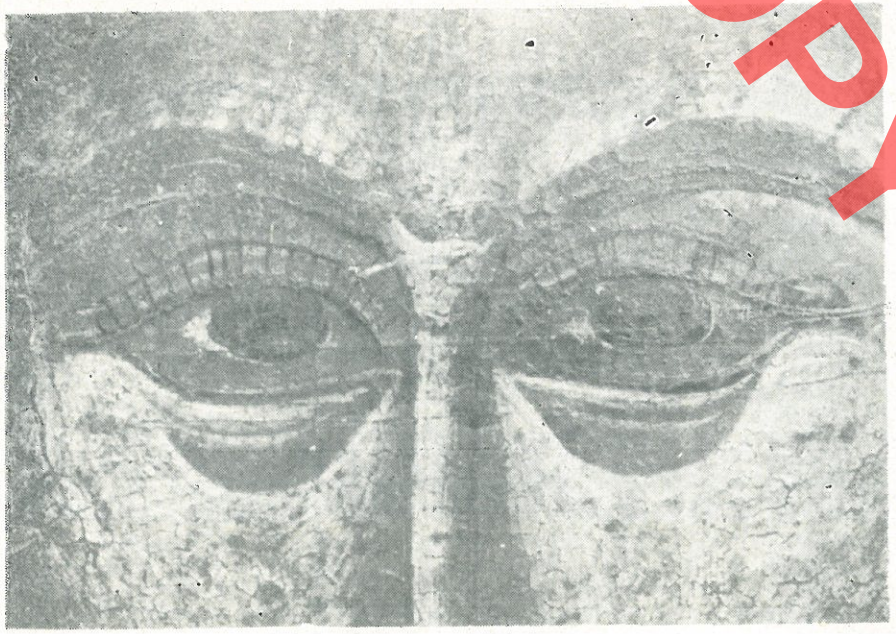

i rrallë për trajtimin e
mentalitetin e tij. Një
që bie në sy tek ky p
tanca shumë e vogël
(fig. 7) janë shumë c
Edhe këtu, si tek Sh
kanë formën e bajam
kthyer nga anash pak
pin portretit një shpr
sigurie e qetësie shpi
ndrimin e tij piktori k
sonin në të cilin përr
Vështrimi i tij i thellë
solemnitet kryejerarku.
qarkon një brerore e
tur në relief, ashtu si
e lyer në ar njëlloj si
rorja me kalimin e k
shuar, duke lënë të
bardhë, që pasqyron
metrik, floreal të përbë
thë koncentrikë me n
shetime të harmonishm
ndi i ikonës së Krishti
rat e Shën Mërisë dh
hen dy medalione (Fi
cilëve janë inicialet e

Në ikonën e tretë
(fig. 3) paraqitet përb
me një shtrirje vertik
majtë mban diskun n
rë të Johanit dhe kral
kryqit, ndërsa me dor
kon. Ai është i vesh
rinë ngjyrë qielli, e ci
si edhe tek Krishti)
torsit, duke u bashkua
sën e prapme të saj
poshtë. Nën pelerinën
e brendëshme prej l
mëngë të shkurtëra d
rë blu, me krelat e t
të errët e në të barc
tij ngrihen lart dy kr
thyhen e zbresin pos
dreita në naivrë të

DO NOT COPY

e syrit. Për t'i ndarë flokët dhe mjekrën nga fytyra, piktori përdor vijëzime grafike në ngjyrë «kaput mortium» dhe kafe në të zezë, të cilat japin format e ndryshme të krelave të tyre. Ngjyrat e syve, qerpikëve, vetullave, buzëve, etj janë po ato që përdoren tek dy ikonat e para. Meqënëse kjo ikonë është restauruar ngjyrat dallohen më mirë dhe më qartë. Edhe draperitë kanë karakter të theksuar grafik, me pala të mprehta të kthyera, ndërsa tek veshja e lëkurës së deles, megjithëse të stilizuara, lëvizjet e krelave vijnë më natyrshëm dhe harmonizohen bukur. Gjymtyrët e trupit tek ikona e Johanit qëndrojnë në një raport disproporcional. Torsi dhe krahët janë më të vogla në krahasim me kokën e tij. Edhe tek kjo ikonë në dy qoshet e sfondit lart janë pikturuar dy medalionë (fig. 9) të inçizuar direkt mbi grund e të qarkuar me një motiv rombi. Brenda medalion inicialet e Johanit qarkuar dhe këto me floreal, veçse në këtë ikonë mungojnë figur portretit për vetë tematikën, sepse ikonat e risë dhe ajo e Krishtit janë ikonat kryesore doseshin në të dy anët e dyerve të bukura stasit.

Nga përshkrimi i tyre del se të tri iko shumë elemente të përbashkëta në teknik kompozim, konceptim dhe në trajtimin e tyr gjithësi e veçanti e më andej na ndihmojnë tojmë kohën dhe piktorin anonim të tyre.

Ikona e Shën Mërisë, Krishtit dhe Pagë pikturuar në teknikën e temperës në nj grundi (gipsi) të shtrirë mbi një bazë druri me sqepar, mënyrë kjo tradicionale e pik

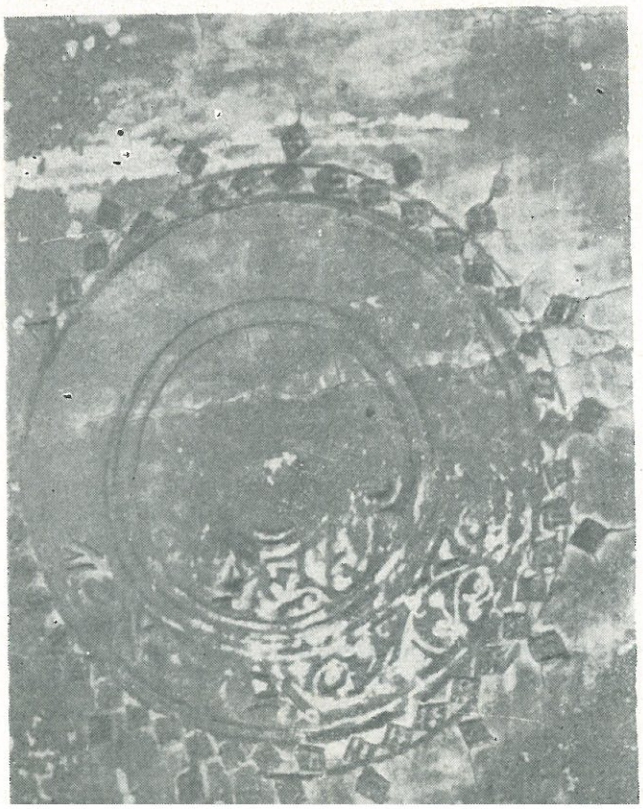

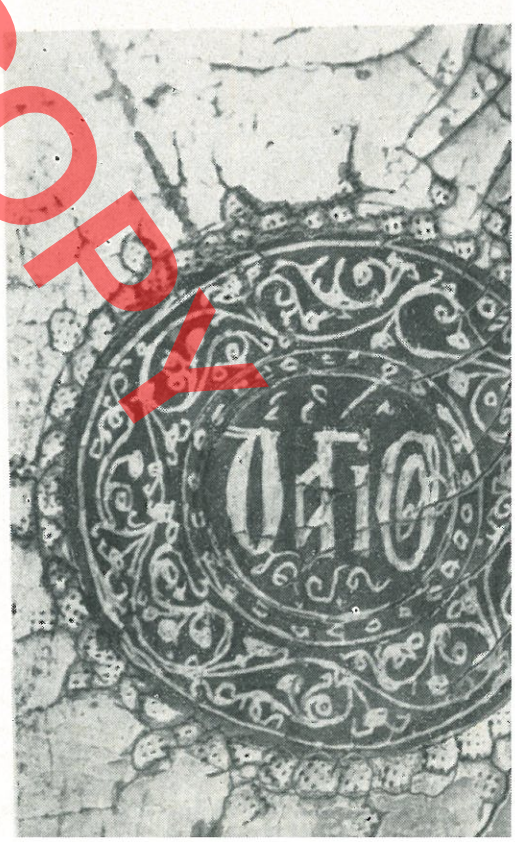

DO NOT COPY

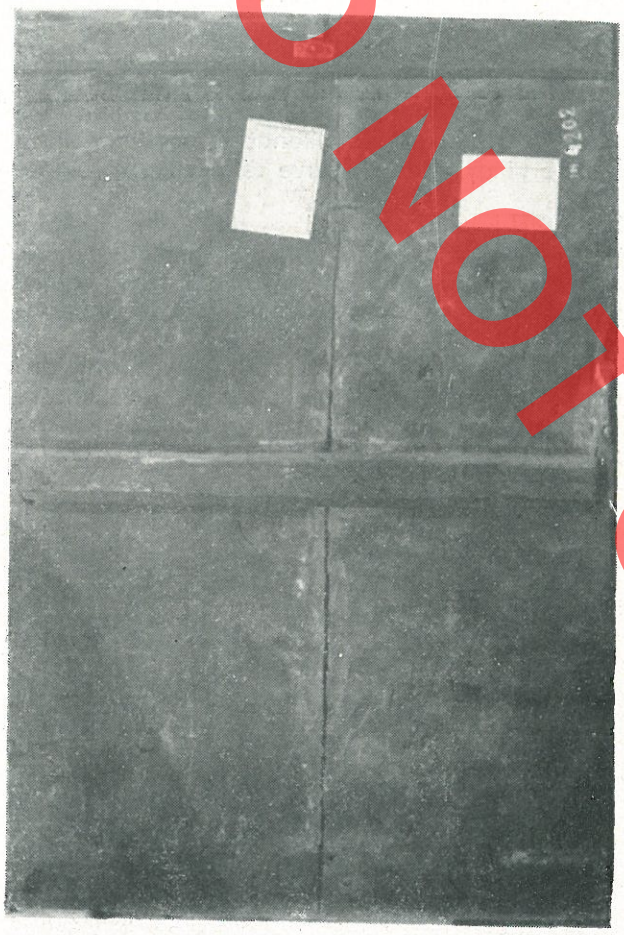

Fig. 10

Fig. 11

ikonave. Ikona e Shën Mërisë përbëhet prej dy panelesh të bashkuara nga mbrapa me 3 tranverse druri, nga të cilat e poshtmja u mungon (fig. 10). Ikona e Krishtit përbëhet prej 3 panelesh të bashkuara dhe këto me 3 tranversa (fig. 11) ndërsa ikona e tretë Pagëzori (fig. 12) meqënëse është më e ngushtë përbëhet nga 2 panele druri, një e gjërë dhe tjetra e ngushtë, të cilat bashkohen me dy gjysëm tranversa të futura në fole të parapërgatitura, kurse me restaurimin e saj kësaj ikone i janë vendosur dhe 3 gjysëm tranversa nga krahu tjetër të futura dhe këto në fole të parapërgatitura, për të ruajtur nga plasaritjet dhe deformimet. Druri i përdorur për të tre ikonat

druri të hollë rreth 2 x 1 cm të mbivë
brendshme pak të pjerrët, pjesa e j
është lyer me ngjyrë të kuqe, ndërs
brendshme korniza është mbuluar me

Ngjyrat e përdorura tek të tri ikon
ta, dallohet përbërja e tyre edhe m
vendos ato jo në të njëjtat veshje, p.sh
dorur në maforin e Shën Mërisë te Kr
tor përdoret për hitonin. Ngjyra e qiel
përdorur tek himatjoni i Krishtit është
Pagëzori në veshjen e lëkurës së del
e kuqe angleze e përdorur në himatj

DO NOT COPY

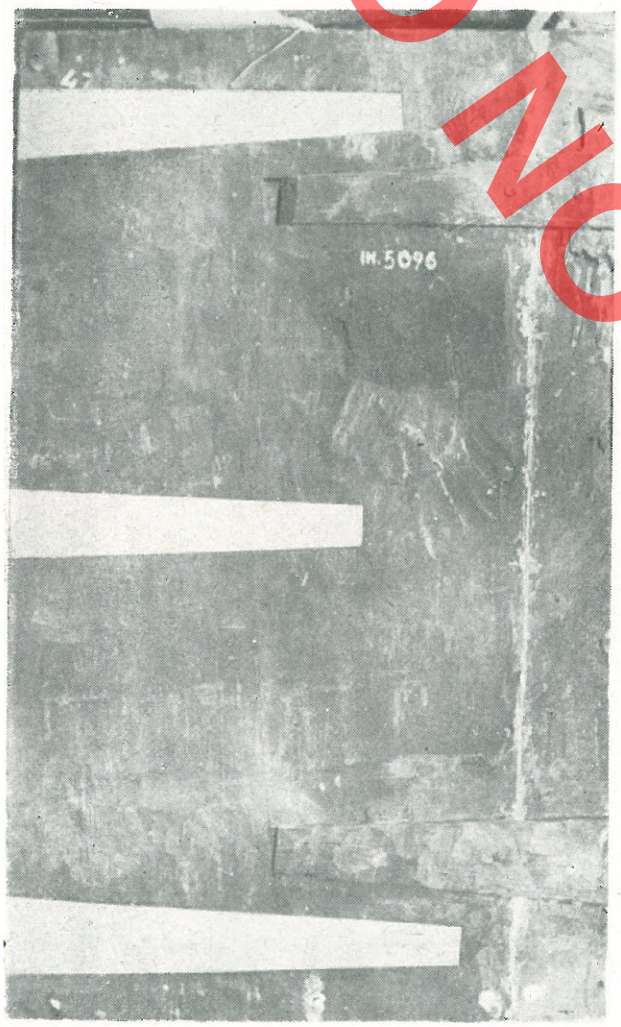

Fig. 12

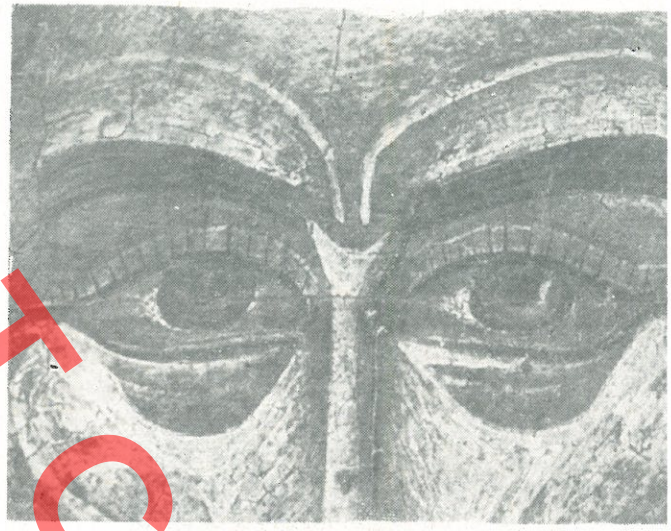

Fig. 13

Elementë të cilat edhe më shumë e përforcojnë mendimin e autorësisë dhe bashkësisë së këtyre ikonave janë tiparet e fytyrave. Ajo e Shën Mërisë, Krishtit dhe Pagëzorit kanë formë ovale me sy të mëdhenj, hundë të hollë e të gjatë dhe gojë të vogël mishtore. Sytë si tek Shën Mëria, Pantokratori dhe Pagëzori (fig. 6, 7, 13) kanë formën e bajames

Flokët, mustaqet dhe mjekra janë pikturu të njëjtën ngjyrë bazë dhe theksohen me të ngjyra, si për Krishtin, ashtu edhe për Pag Madje, edhe tiparet e portretit të Johanit tek i Pantokratorit janë të njëllojta me ato të ko prerë të Johanit te ikona e Pagëzorit (fig. 18,

Brerorët për të tri ikonat kanë diamet thuajse të barabartë. Te Shën Mëria është 4 ndërsa tek Pantokratori dhe Pagëzori ajo ë njëllojtë: 44.5 cm. Brerorja e Krishtit dhe ajo gëzorit kanë të njëjtin motiv, ndërsa e Shën ndryshon vetëm në pjesën e brendshme të s 14, 15). Në të tre brerorët dallohen shenjat e mit mbi grund me gjilpërë metalike shumë të Kjo na përforcon mendimin se ikonat janë v me shabllone, të cilat janë përdorur për disa të një tipi. Portreti i Krishtit Pantokrator, duk kuar nga sytë, vetullat, hunda, balli, flokët, qafa, të lenë përshtypjen sikur është bërë njëjtin shabllon që është përdorur edhe për zorin, aq shumë: ngjashmëri ka midis tyre. autori nëpërmjet disa elementeve të veçantë mundur që psikologjia te këta portrete të ma kuptim të ndryshëm sipas temës. Te portreti i zorit (fig. 3, 13) vetullat kanë më pak hark dh

DO NOT COPY

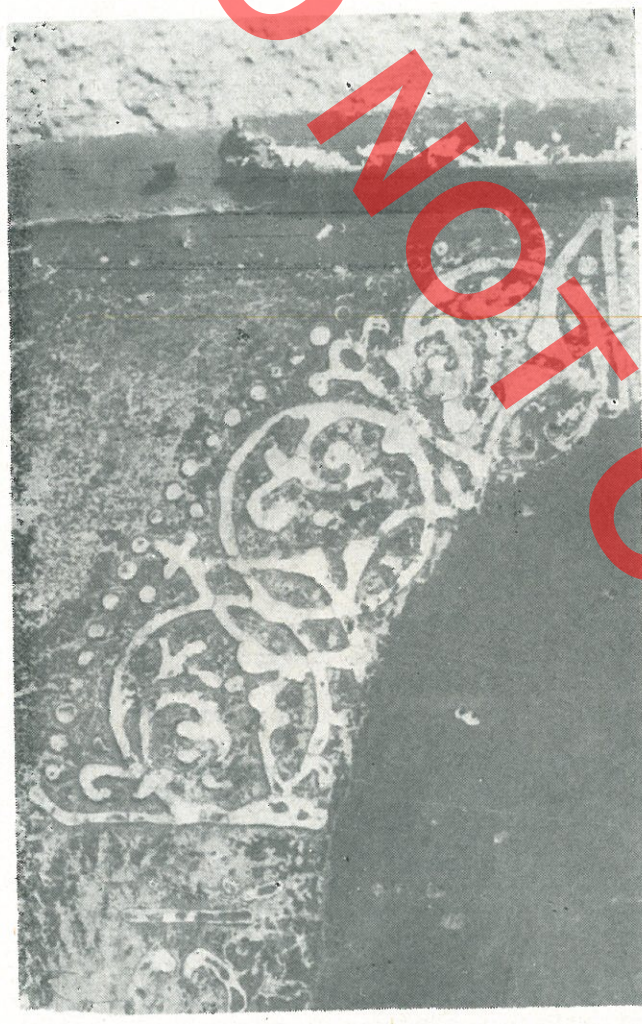

Fig. 14

Fig. 15

Vetë qëndrimi i tij frontal, i madhërishëm e solemn, vështrimi i thellë e zhbirues, flokët e rregullt dhe lëvizjet e duarve që shprehin bekimin, i japin karakterin e personit që ka në dorë pushtetin e gjithësinë, ndërsa shqetësimi që shohim tek psikologjia e Pagëzorit e ndihmojnë dhe e bëjnë më organike elementë

etj, veçse duhet të theksojmë se te
lja ndaj birit të saj (Krishtit) mezi
ganca që e karakterizon Shën M
këtu mungon. Ka një disporpoci
duarve, ku mbizotëron madhësia
port me gjymtyrët.

Megjithëse ngjyrat disi të kur

DO NOT COPY

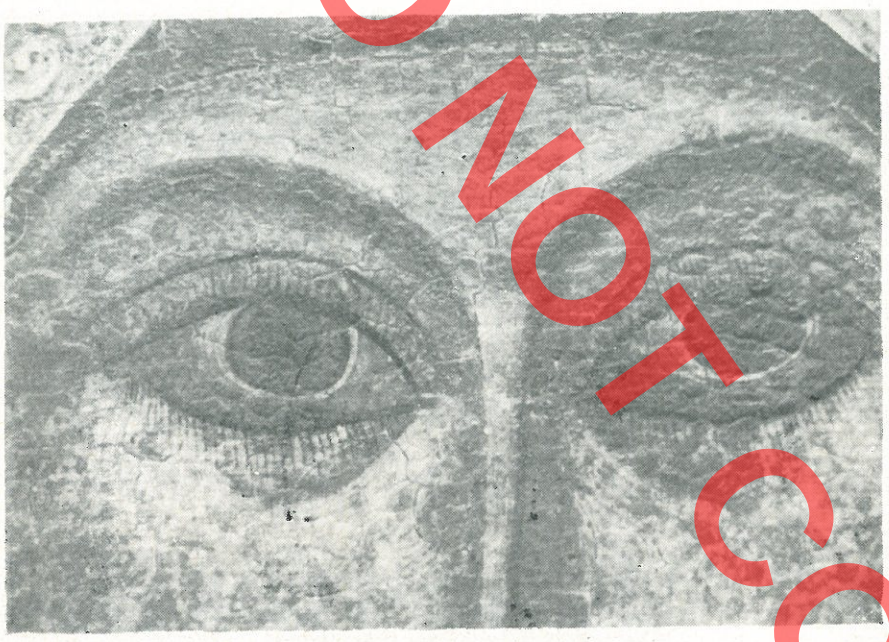

Fig. 16

pikturuar në vitin 1635 dhe i përkasin një autori të përbashkët.

Ikona e katërt që bënte pjesë në ikonostasin e Postenanit Shën e Premtja me skena në miniaturë, është një ikonë me mjaft interes, e mendojmë ta lidhim me grupin e ikonave që trajtuam më sipër.

Duke u nisur nga mënyra e kompozimit dhe trajtimit të saj është shprehur mendimi se kjo ikonë i takon shekullit XIV.

Ne nuk jemi dakord me këtë mendim dhe do të mundohemi të shpjegohemi më poshtë.

Shën e Premtja me skena në miniaturë është punuar në teknikën e temperës mbi një grund gipsi shtrirë mbi kanavacë lini mbi një panele dru arre. Është pikturuar përballë deri poshtë mezit me duar të përkulura afër gjoksit (në formë lutjeje). Gati gjysmën e sipërme të ikonës e ze koka megjithë brereren, ndërsa pjesën e poshtme e zë trupi. Nga krahu i djathtë dhe i majtë i saj janë rradhitur nga lart poshtë 16 skena nga jeta e saj, nga 8 në cdo

dallojmë 2 medalione në form
këndëshe me inicialet e shën
tes.

Shën e Premtja është e v
një mafor ngjyrë të kuqe me
ca, e cila mbulon kokën dhe z
shtë me palëzime të rregullta
metrike. Mafori konturohet rr
rës me një shirit me motive
që thyhet në mënyrë simetrike
dy anët e fytyrës deri poshtë
pet. Nën maforë dallohet
brendshme e saj, fustani me
dhe jakë të zbukuruara me m
reale. Shën e Premtja është
ar si një vajzë e re elegante
me trup të hollë të zgjatur t
me gjymtyrë të gjatë dhe delik
to cilësi ia shton qafa e saj
dhe fytyra ovale. Sytë janë të
(fig. 16), kanë formën e nj

DO NOT COPY

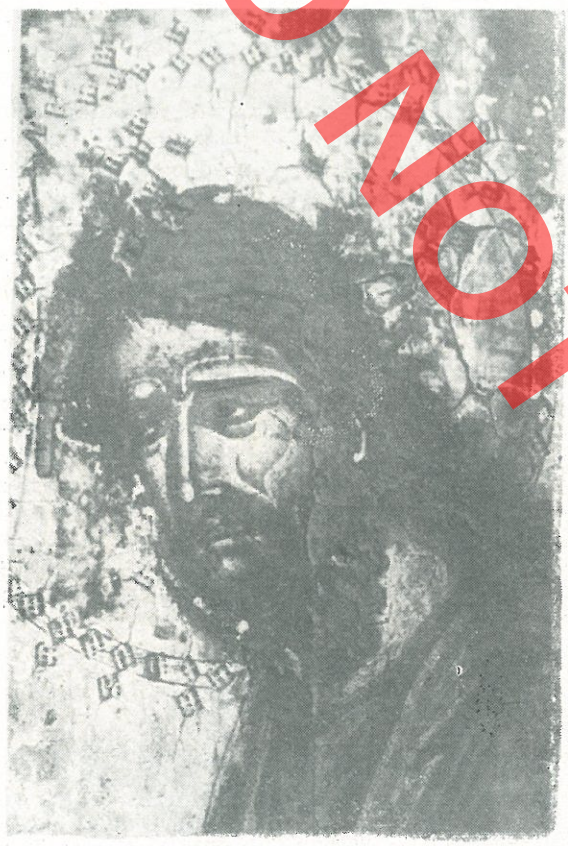

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

të hapur plotësisht dhe janë shumë afër njëri-tjetrit, hunda është tepër e hollë, zbret poshtë e drejtë e përfundon me dy flegra tepër të vogla poshtë të cilave dallohet goja e vogël dhe e plotë. Veshët janë trajtuar pa interes. Karnacionet janë pikturuar nga hija në dritë me ngjyrë bazë okër në të gjelbër me kalime të harmonishme në dritë në ngjyrë rozë në të bardhë. Ato të lenë përshtypjen e një fytyre, qafe apo dore të plotë me volume të qarta, të theksuara këto më tepër tek faqet, mjekra dhe qafa. Edhe volumet e trupit të brishtë dallohen mjaft mirë nën mafor, për arsye se draperitë tek ky portret kanë një plastikë më të qartë dhe lëvizje më

DO NOT COPY

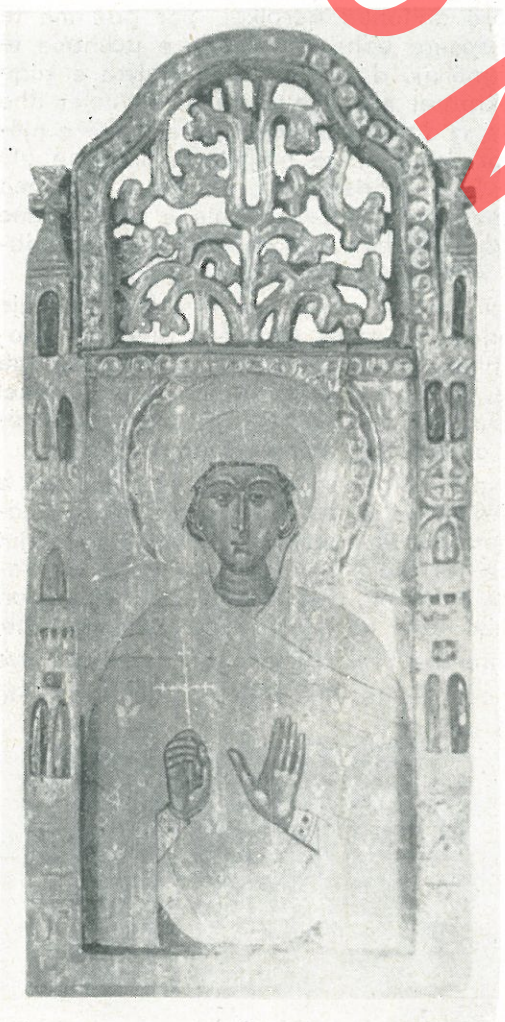

Fig. 21

Fig. 22

tretin është i zbukuruar me motive floreale të ngritura paksa në reliev. Dikur brerorja dhe sfondi kanë qënë të lyera me ar, por me kalimin e kohës aty ka mbetur vetëm disa mbeturina të tij. Të 16 skenat që shoqërojnë portretin janë në miniaturë dhe ilustrojnë jetën e saj. Ikona është e papastruar, prandaj mundësia për t'i parë qartë këto skena është kufi-

janë elementë të përgjithshëm, që vështirëso timin e ikonave në përgjithësi. Por krahas el ve të përgjithshëm ka edhe të veçantë teknil shtërorë etj, që shkëputen nga të përgjithshm na dhënë mundësi që ne shpesh të dallojmë llin në të cilin janë krijuar, bile dhe elementë dualë që përdor një autor apo një atelje.

nanit. Kjo ikonë ka ngjashmëri me to përsa i përket paneleve të drurit që është prej arre, në të cilën është shtrirë grundi. Vetë grundi në këtë ikonë është shtrirë mbi një kanavacë që ka një numër të përafërt nyjesh për cm^2, me kanavacën e përdorur tek pantokratori dhe Shën Mëria. Plasaritjet e grundit të saj janë të një karakteri me ato të tri ikonave të tjera. Edhe dekorimi i grundit në relief për brerorët është karakteristikë për të katër ikonat. Duke gjykuar nga shembujt e mësipërm sfondi i ikonës së Shën e Premtes, dikur i lyer me ar, me kalimin e kohës është fshirë duke lënë mbi grundë gjurmët e tij. Ky proçes vërehet edhe në sfondet e tri ikonave të tjera. Diametri i brerores së Shën e Premtes është i barabartë me diametrat e brerorëve të Krishtit dhe të Pagëzorit. Kjo është e dekoruar me motive floreale dhe i kufizuar nga brenda dhe jashtë me të njëjtin motiv që kufizon brerorët e tri ikonave të tjera (fig. 17) ndërsa motivi floreal ndryshon.

Ngjyrat e karnacionit tek ikona e Shën e Premtes kanë bazë të ertën ngjyrë okër në nuancë të gjelbër, që kalojnë gradualisht në dritë në ngjyrë rozë në të bardhë theksuar kjo më tepër në pjesën e nënsyrit, rrotull bebzës në ballë, hundë e gojë. Po të njëjtat kalime dhe ngjyra vihen re edhe në karnacionet e tri ikonave të tjera. Sytë tek ky portret ashtu si tek portrete të tjera, janë shumë afër njëri-tjetrit tej masës natyrale. Tek ky portret
portretet e tjerë dallohen qerpikët,
dendur të vendosura edhe në pjesë
syrit, të cilat janë një dukuri e rrall
e drapërive përdoret në dy nuanca
në të errët. Me sy dallohet se kjo ng
llojtë dhe e përdorur në të njëtër
të Krishtit dhe Shën Mërisë. Edhe m
të drapërive me ngjyrë të zezë, ësh
dy ikonat e tjera, gjithashtu tek ik
llohet vizatimi me inçizim direkt në

Pra nga analiza e mësipërme
ikonë ka mundësi më tepër të jetë
kullit XVI ose fillimit të shekullit XVII
e njëjta atelie, si dhe tri ikonat e t
tjetër autori. Duhet të theksojmë se
ria dhe niveli artistik, kjo ikonë qër

Vemë re se një trajtim i tillë ar
Premtes nuk është një fenomen i iz
qeve të një territori të ngushtë. Ik
konceptim dhe teknikë janë realizu
jone të tjera të Ballkanit. (fig. 20, 21
teknike i shohim edhe në mjaft iko
të cilat kemi mundur t'i veçojmë ng
të muzeut, të cilat do të jenë objek
veçantë në të ardhmen.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Kristofor NASLAZI

LA DATATION DE QUELQUES ICONES DU MONASTERE DE NOTRE-DAME DE POSTENAN A LESKOVIK

Pendant l'étude des fonds du Musée de l'Art Médiéval, nous avons pu mettre à l'écart un grand nombre d'icônes dont quatre qui venaient du monastère de Notre Dame de Postenan, retenirent notre attention et feront l'objet de notre étude. L'icône de la Vierge (fig. 1), du Christ Pantocrator (fig. 2), de Jean Baptiste (fig. 3) et de Sainte Vendredi (fig. 4) avec des scènes en miniature. Sur la datation de l'icône de Jean Baptiste il y a de différentes opinions, certaines la remontent au XVIe siècle, d'autres aux XVIIIe sc. L'icône de Sainte Vendredi est attribuée au XIVe sc. Sur les deux autres icônes il n'y a aucune opinion. Sur leurs valeurs artistiques et leur datation nous allons donner nos considérations.

La datation de l'icône de la Vierge nous sert comme point de repère pour la datation des autres icônes.

La vierge est peinte par la technique de tempera sur un enduit de plâtre, étendu sur un panneau de noyer. Le Christ enfai, se trouve en face, au sein de la mère. Dans sa main gauche on distingue les traces d'un parchemin tandis que la main droite est tendue vers sa mère en forme de bénédiction. Les yeux de la Vierge sont assez grands, en amande et très proche l'un de l'autre. (fig. 5). Les couleurs endommagées ne nous permettent pas de bien distinguer leurs motifs décoratifs. Les lignes des plis de leurs vetêments sont droites, brisées, et un peu courbées mais leur disposition laisse voir les lignes du corps. Les plis eux-mêmes sont plats, décoratifs, factices dans leurs mouvements.

Dans le fond doré, au-dessus de l'épaule droite de la Vierge se distinguent quelques lettres rouges en grec, qui expriment une formule de prière. Cette formule se termine par l'année 7143 d'après l'ancien calendrier, et 1635 d'après le calendrier actuel.

Les dimensions de la deuxième icône, Le Christ Pantocrator, sont presque pareilles à celles de l'icône de la Vierge. Il est peint en buste tenant d'une main l'évangile et avec l'autre main il bénit. Dès deux côtés du portrait se situent deux figures en buste en forme de deisiste qui représentent à droite la Vierge et à gauche Jean. Le Christ est en manteau bleu-clair à plis dorés et bleu foncé. Sa tête est entourée d'une grande

en face, en buste. Il tient à la main gauche le disq tête coupée de Jean et le bâton en forme de croix, avec la main gauche il bénit. Il est vêtu d'un mante de ciel qui couvre la partie gauche du torse au-des s'aperçoit un vêtement en cuir de mouton à courte: bleu avec des frises bleuses foncé-blanches. Au-des: épaules s'élèvent les ailes d'un oiseau, peintes en rou avec des plumes en couleur de ciel et bleues. Même icône, dans les deux côtés du fond il y a deux (fig. 9) directement sur l'enduit, entourés d'un motif c Sur les médaillons se trouvent les initiaux de Jea eux-aussi d'un motif floral mais il manque à cette figures aux deux côtés du portrait et cela à cause qu'elle traite, parce que les icônes de la Vierge et sont les principales icônes qui se situent des deux belles portes de l'iconostase.

De ces descriptions il résulte que les trois icônes coup d'éléments communs quant à la technique, la composition, leur traitement, ce qui nous aide à ident que et leur peintre anonyme.

L'enduit utilisé pour les trois icônes est le même avec le temps il a subi les mêmes alternations. Le des trois icônes aussi sont pareilles mais l'auteur ne pas toujours dans la même position, il fait une sorte tition afin de créer un effet décoratif harmonique s stase.

Les traits des visages renforcent en plus l'idée d nité et de la datation de ces icônes. Les visages de du Christ et de Jean Baptiste ont une forme oval grands yeux, un long nez fin et une petite bou yeux sont en amande avec les coins un peu élevé supérieurs bruns foncé, la pupille brune et l'iris surcils sont peints par de fines lignes presque par suivent la forme de leur arc tandis que la partie e de l'oeil est assez accentuée et son volume bien p yeux du portrait de Pantocrator sont assez proche l'autre. (fig. 13,7).

DO NOT COPY

mètre. Les traces des trois auréoles sont gravées sur l'enduit au moyen d'une aiguille métallique assez fine ce qui renforce l'idée que les icônes sont peintes par des clichés qui sont utilisé pour les icônes du même type.

En se basant sur l'icône de la Vierge datée en 1635 ainsi que sur les éléments communs techniques et stilistiques que nous avons déjà analysés, nous admettons que les icônes de la Vierge, de Pantocrator et de Jean Baptiste appartiennent à la même année (1635) et au même auteur.

La quatrième icône de l'iconostase de Postenan, celle de la Vierge avec des scènes en miniature, est une icône assez intéressante que nous pensons ajouter au groupe des icônes déjà traitées.

D'après la mode de composition et le traitement on remonte cette icône au XIVe sc., mais nous ne sommes pas du même avis et pour cela nous allons nous expliquer.

La Vierge avec des scènes en miniature est travaillée selon la technique de tempera sur un enduit de plâtre étalé sur un canevas de lin au-dessus d'un panneau de noyer. Elle est peinte en face, en buste, les mains penchées près de la poitrine. Presque la moitié supérieure de l'icône est occupée par la tête entourée d'auréole. Les 16 scènes qui accompagnent la Vierge sont en miniature et illustrent sa vie. Puisque l'icône n'est pas encore nettoyée, on ne peut pas bien distinguer ces scènes à couse des poussières accumulées au cours des siècles.

Ayant en vue que l'art iconographique du style byzantin hérite et conserve de siècle en siècle beaucoup d'éléments compositionnels et thématiques dans la composition traditionnelle, la peinutre, la technique, la psychologie etc., qui diffèrent beaucoup de l'art religieux contemparin des pays occidentaux, il est difficile de dater les icônes en général. Mais de pair aux éléments communs il y a des éléments particuliers téchniques et de maestria qui s'écartent du commun nous permettant ainsi d'identifier le siècle auquel ils appartiennent et quelques fois il y a aussi des éléments individuels utilsés par un auteur ou un atelier. Par conséquence, nous pensons que cette icône appartient au XVIIe sc.

Afin d'argumenter cette idée nous allons nous appuyer sur quelques facteurs: La composition verticale de laquelle part l'auteur pour la dater du XIVe sc. n'appa dans les icônes de ce siècle, elle continue plus tard comme dans le cas de celles de Pc leur ressemble par le paneau en noyer sur l duit. L'enduit de cette icône est étendu sur nombre des noeuds par cm^{2} est pareil à celu de Pantocrator et de la Vierge. Les lezardes pareilles à celles des trois autres icônes. N de l'enduit par des auréoles en relief est des quatre icônes. D'après les exemples mer l'icône de Sainte Vendredi, autrefois doré, effacé, laissont ses traces sur l'enduit. Ce p même dans le fond des trois autres icône l'auréole de Sainte Vendredi est égal auréoles du Christ et de Baptiste. Elle est d tifs floraux et limitée à l'intérieur et à l'ext motif que les trois autres auréoles (fig. 17) floral diffère.

Les couleurs à l'icône de Sainte Ven foncées, de brun en vert qui changent grad fluence de la lumière en rose-blanc accent sous de l'oeil, autour de la pupille, au f bouche. Les mêmes passages des couleurs les trois autres icônes. Les yeux de ce portr autres portraits aussi son très proches l'un sont assez denses placés même à la partie ce qui est assez rare.

D'après cette analyse, il résulte que ce à la fin du XVIe sc. ou au début du XVII dans le même atelier que les trois premières auteur. Il faut souligner que cette icône es point de vue artistique.

Le traitement artistique de Sainte Ven phénomène isolé à l'intérieur d'un territoire de la même conception et de la même te trent même dans d'autres régions des Balka Les mêmes particularités techniques se m nombreuses icônes de cette époque, que plus tard.

DO NOT COPY

Robert BALLAURI

BURIMET HISTORIKE PËR NDËRTIMET E BËRA NË KORÇË GJATË SHEK. XVIII-XIX

Shek. XVIII e gjeti Korçën duke ecur me një treg të formuar dhe me marrëdhënie tregëtare të vendosura me mjaft krahina fqinjë dhe të largëta. Jeta qytetare kishte marrë zhvillim, si përsa i përket organizimit të qytetit dhe zhvillimit të zejeve, ashtu edhe mbarëvajtjes ekonomike dhe kulturore të banorëve. Të gjithë këta premisa gjejnë refleksin e tyre në urbanistikë e ndërtim. Këto të dhëna japin një pasqyrë pak a shumë të qartë për përparimin e jetës qytetare në Korçë, në fillim të shek. XVIII dhe më vonë, deri në fund të shek. XIX. Ngritja e banesave, arkitektura dhe funksioni i tyre, hapja dhe sistemimi i rrugëve, si dhe zgjidhja urbanistike e qytetit janë treguesit kryesorë të këtij zhvillimi. Burimet për këtë studim janë marrë kryesisht nga kronikat e Kodikut të Korçës dhe të Selasforit, botim i vitit 1981, i Akademisë së Shkencave të RPSSH.

*
* *

Qyteti dhe urbanistika e tij. Ndonëse shumë hipoteza hidhen mbi origjinën e Korçës, burimet më të mirëfillta historike e vendosin këtë qytet në më shumë se dy shekuj përpara pushtimit osman, atëhere kur Korça ishte një qytet në zotërimet e Muzakajve[1]. Përpara kësaj të dhëne, nuk kemi asnjë burim tjetër që të flasë për Korçën.[2]

Për periudhën e parë të pushtimit turk k
me interes të veçantë, nxjerrë nga Defteri i
mit të Vilajetit të Korçës, i vitit 1431. Këto k
e japin Korçën n'atë kohë një qytet me
dhe me 26 shtëpi brenda mureve të saj, n
shtë mureve kishte mbi 80 shtëpi. Edhe n
e më vonë pati disa njoftime nga udhëtar
dhe nga studjues të huaj, siç është pohimi
osman Evlia Çelebiut, rreth fundit të shek.
cilëson Korçën si qytet. Si pasojë e gjendje
ekonomike, qyteti u zvogëlua për nga num
pive dhe u varfërua nga të ardhurat, rreth
shek. XVIII[3]. Këtë gjendje na e pasqyron c
i vitit 1707[4], i cili midis të tjerave riprodh
disa elementë që i takojnë urbanistikës së q
që ka interes për studimin tonë. Aty bëhet
një truall brenda në qytet, që kufizohej ng
me rrugë e gjasisht rrugë për këmbësorë,
e tretë kufizohej me oborrin e një banese
ku do të ngrihej një havlli, dhe në pjesën
ishte menduar të lihej rrugë sa të kalojë n
pra rreth 2-2,50 m e gjërë. Kjo rrugë do t
këtë truall nga një dyqan tjetër i Varoshit,
në një nga lagjet më të vjetra, aty ku ishte
quhej i «haneve». Në të njëjtën mënyrë kis
një pazar tjetër rreth xhamisë së mirahor I
në lagjen e Kasabasë[5], i cili me kohë u ba
pazarin e madh. Në këtë dokument bëhet

1) Charles Hopf – **Chroniques Gréco-Romanes,** Berlin 1873.
2) Në dekadat e fundit kanë dalë në dritë dhe janë me interes mjaft gjetje të

DOKUMENT

qëllimi për të cilin regjistrohej ky truall, që këtu do të ndërtohej një dyqan. Kjo e dhënë është një element që tregon se pazari i «haneve» në fillim të shek. XVIII ishte në formim e sipër, si nga ana urbanistike ashtu dhe ndërtimore. Edhe lënia e rrugës përpara dyqanit, aq sa për të kaluar një karrocë, tregon të njëjtën gjë. Kështu që zhvillimi, rritja dhe organizimi i qytetit bëheshin vërtet sipas nevojave dhe kërkesave në kushte të reja ekonomike dhe shoqërore, por në një mënyrë spontane, të paformuluara më përpara. Një gjë të tillë dëshmon udhëtari anglez Lik[6], i cili nga takimi që ka patur me kryearkitektin e Ali Pashë Tepelenës, Petron nga Korça, mësoi se qyteti i tij i lindjes ish zvogëluar shumë, në fillim të shek. XVIII. Porse qyteti përsëri kishte filluar të mëkëmbej dhe arkitekti Petro lejohej kohë pas kohe të qëndronte në Korçë, ku mëkëmbte pasurinë e tij duke ndërtuar shtëpi të reja.

Se si ishte qyteti dhe ndërtimet në këtë kohë, mjafton t'u referohemi disa të dhënave të tjera kronikale nga Kodiku i Korçës dhe i Selasforit.

Më 23 Shkurt 1725 është regjistruar një testament sipas të cilit,[7] u ndahej fëmijëve pasuria, që përbëhej nga 4 shtëpi, 6 dynymë vreshta dhe 4 ara. Shtëpitë nuk ishin të grumbulluara, ato ndodheshin midis vreshtave, që zakonisht ishin të shpërndara në mes të qytetit dhe me kalimin e kohës në truallin e tyre filluan të ndërtoheshin shtëpi, siç na e dëshmon një regjistrim tjetër i Kodikut[8], ku preferoheshin vreshtat ose tokat e tjera bujqësore që ndodheshin mbi rrugët publike.

Me rritjen e vëllimit të ndërtimeve që po bëheshin në dekadat e para të shek. XVIII, krahas shtimit të popullatës, u duk një rritje numerike e zejtarëve, të cilët të organizuar në rufete, morën pjesë në rregullimin e jetës qytetare të Korçës[9], ku arritën të luajnë një rol ekonomik të dorës së parë. Krahas shtresës së zejtarëve, filloi të formohet edhe shtresa tregëtare, ndonëse në këtë kohë kjo përfaqsonte një përqindje shoqërore të parëndësishme[10]

Ndërtimet më të shumta po bëheshin në Varosh, prej ku filloi edhe zgjerimi i qytetit.[11] Tipik është rasti ku një shtëpi, që ishte ndërtuar karshi Hanit të Vakëfit, d.m.th. brenda në Varosh, k një lëmë, i cili jepej si një vend për të kështu në truallin bosh afër një shtë dhese me një kat u ndërtua në fillin një shtëpi e madhe dykatëshe, me banesa i kishte po ai pronar dhe i p sisht, duke patur një familje të mad

Ky zgjerim i qytetit u bë nëpërm shtresës së çifligarëve dhe të borg të cilët u bënë gradualisht pronarët nesave dhe të tregut. Që në fund të gjatë gjithë shek. XIX shtëpitë u bën investimi. Ato u grupuan rreth e rrotu zë të familjeve të pasura, sa që edh gjet e Varoshit filluan të thërriten m familjeve. Si mjete investimi, banesat peshin si prikë dhe në më të shu shiteshin.[13].

Urbanistika e Korçës ishte sp se përpjekjet e banorëve dhe të qytetit bëheshin më të shpeshta, pë dhje sa më funksionale. Nga dëshi rrugën aqë të gjërë sa të kalonte përcaktimin e kuartaleve të banuar ndërkrahinore, që gjetën zbatim në të shek. XIX dhe më von, në krijim reja me kërkesa inxhinjerike, që fund të shekullit të kaluar. Këtej del Korçës u vu gradualisht në një rruç të qartë. (fig. 1).

Këto përpjekje të vazhdueshm edhe në materialet e Kodikut. Mësc mën e dytë të shek. XVIII, me kon të rufeteve u shtrua me gurë një sore të qytetit[14] dhe pak më von, 1769 u vesh me kalldrëm rruga që me qendrën administrative të Korçë nime në rrugët e qytetit dhe në ato ndërmorën vazhdimisht, aqë sa në g shek. XIX u sistemuan dhe u rregu dy bulevardet kryesore të Korçës, anash edhe me pemë. Për arsye vendosur mbi një terren gjysmë të

6) W.M. Leake. **Travels in the Northern Greece,** London 1835, vol. I, fq. 253-255.
7) P. Pepo. **Materiale dokumentare.....** vol. I, dok. 47, fq. 125-127.

DO NOT COPY

Varoshi i Sipërmë, kullimi i ujrave u krye në një mënyrë të natyrëshme, pa krijuar shqetësime. Kështu kanalizimet e ujrave të qytetit u bënë vetëm në fillim të shek. XX, kur po krijoheshin lagjet e reja.

Korça e pati zhvillimin e saj kryesisht në Varosh, sidomos që prej gjysmës së dytë të shek. XVIII, kur borgjezia tregëtare që ishte në formim e sipër,[16] filloi të ndërtojë me ngulm. Ky Varosh u quajt Varoshi i Sipërmë, dhe banohej kryesisht nga shtresa zejtaro-tregëtare, për ta dalluar nga Varoshi i Poshtëm, që fillimisht ishte formuar nën muret e Kalasë dhe që banohej nga bujq dhe zanatçinj. Nga Kodiku nxjerrim edhe një të dhënë tjetër që plotëson, pak a shumë, aspektin urbanistik të Korçës, në shek. XVIII. Në vitin 1779 u nxuar fermani mbretëror që lejonte vendin e varrezave të reja të komunitetit të Korçës.[17] Këto varreza u vendosën përreth katedrales së qytetit, në Varoshin e Sipërmë, në toka që më përpara punoheshin ose ishin vreshta.

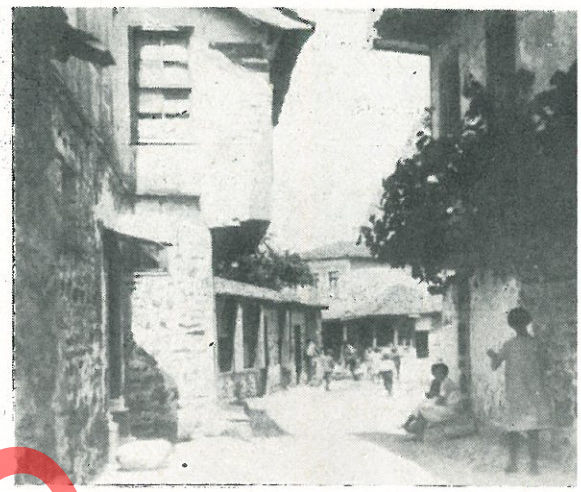

Fig. 1

* *
*

Ndërtimet dhe arkitektura e tyre. Mbi ndërtimet e Korçës të shek. XVIII dhe XIX Kodiku na jep një material të mirë, për të mundur të kuptojmë kushtet e jetesës dhe kërkesat e njerëzve. Me interes të madh është testamenti i Saqellar papa Manushit[18], i hartuar më 23 Shkurt 1725 me anën e të cilit ai u ndan fëmijëve të vet pasurinë. Midis shumë pronave janë edhe dy shtëpi, të cilat ua le djemve. Shtëpia e madhe është një banesë me çardak, me oborr dhe me pus, si dhe me vendin që ka prapa dhe me hajatin. Po të bëjmë rikompozimin e saj sipas këtyre të dhënave, na rezulton një banesë dykatëshe me çardak, ku në katin përdhe gjendet hajati, sigurisht bashkë me të shtrihen katojtë, kurse për dhomat e banimit nuk bëhet fjalë në dokument por kuptohet se janë në katin e parë. Kjo shtëpi ka një oborr përpara, në të cilin ndodhet pusi, ndërsa në pjesën e prapme ka një vend që mund të ishte një luadh. Banesa tjetër është shtëpia e vjetër e Saqellarit që përbëhet nga

Kostë Kalotës, bashkë me tërë oborrin.[19] këtë rast, materiali i Kodikut na jep mundës një pamje të kësaj banese. Ajo duhet të shtëpi përdhese, me hajat me një kat, me d anësore dhe dy bodrume në pjesën qënd banesë cilësohet në dokument që është s vjetër, ndërsa banesës dykatëshe i takon shtëpia e re dhe si e tillë ajo është ndër shtëpisë njëkatëshe, duke përmbajtur në një koncept funksional më kompleks dhe m sosur. Të dy këto shtëpi, të ndërtuara njera trës, jo në të njëjtën kohë, na japin qartë kërkesave për banim të shtresave të pasura, pa të ndryshme kohe midis mezit të shek. gjysmës së parë të shek. XVIII. Shtëpia e re she, krijoi çardakun, një ambient funksional që lidhej ngushtë me të ardhurat ekonomi qënë se në këtë çardak depozitoheshin dh shin produktet bujqësore. Dalja e çardakut të shek. XVII dhe në fillim të shek. XVIII, si ment kryesor në arkitekturën e banesës qyte kon edhe me kushtet e reja në të cilat po z ekonomia feudale, ku prona mbi tokën dh

DO NOT COPY

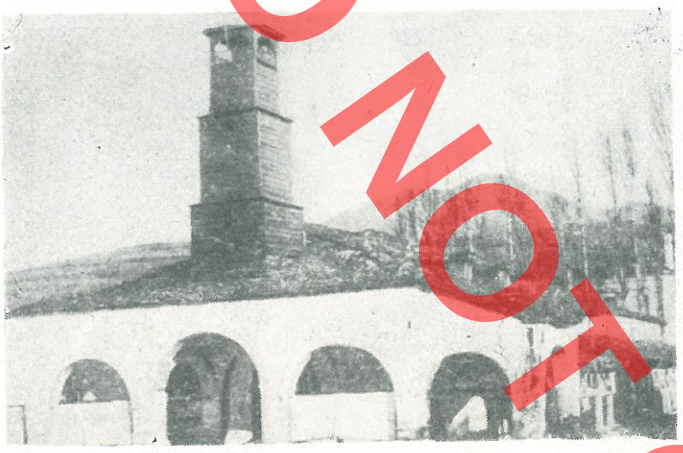

Fig. 2

Shumë dokumenta kronikalë bëjnë fjalë për ndërtime të tjerë qytetarë, siç është katedralja e qyteti, që përfundoi së ngrituri në fillim të shek. XVIII dhe që ishte një ndërtesë e shëndoshë me gurë dhe dru. (fig. 2). Për paisjet e brendëshme të katedrales kanë bërë një punë të madhe gdhendësit bashkëkohorë të drurit, të cilët krijuan vepra me vlerë, siç është ikonobartësi dhe piktura murale e kësaj kishe. Mbi këto, Kodiku jep mjaft të dhëna,[20] veçanërisht për vëllezërit Kostandin dhe Athanas Zografi, të cilët futën në pikturën e tyre frymë laike, duke krijuar figura realiste. Kjo e dhënë kronikale tregon që në Korçë, gjatë shek. XVIII ka patur një mjedis artistik dhe kulturor përparimtar, të tillë që ka ndikuar direkt në krijimtarinë artistike dhe në ikonografinë e kohës. Njihet roli që ka luajtur Korça në shek. XVII dhe më von, si një nga qendrat në Ballkan, ku në pikturën bizantine të kohës ndikoi fryma realiste, sidomos në pikturimin e portretit.[21]

Po ashtu, rreth vitit 1746 po në Varoshin e Sipërmë u ndërtua metoqi[22] që ndonëse ishte një aneks i manastirit të Shën Pjetrit të Vithkuqit, më von u kthye në një magazinë ku depozitoheshin edhe drithra e produkte të tjerë bujqësore. Një veçantë, me një karakter të rëndësis turor për jetën qytetare të Korçës ësh shek. XVIII i Hanit të Vakëfit,[23] një n parë të qytetit, i ndërtuar në Varoshi kërisht në vendin ku u formua më vo i «haneve». Në këtë ndërtim një ndih terzinjve, i cili dhuroi një shumë të h raste ka edhe të tjerë të regjistruar burim analog bën fjalë për ngritjen hatit publik, nga esnafi i bakenjve, r është një ndërtim me gurë, i bukur dh bënë mjeshtra nga Shqipëria e Veri branë, të cilët kanë punuar shumë r çës. Kurse sahatin bashkë me këmbo nin mbi 50 kg, e blenë pjesëtarët ven

Deri në fillim të shek. XIX ba vazhdonin të ndërtoheshin me hajat katëshe dhe me planimetri simetrik shtëpi me dy kate, me hajat në ka çardak në katin lart, por gjithnjë r metrike në planimetri. Ashtu siç kish dykatëshe të mbyllura.

Muret perimetralë dhe të brenc sat njëkatëshe ishin prej guri, po banesat dykatëshe të mbyllura, dhe ishte e njëllojtë për të dy katet. Nd e hapura kati përdhe i kishte mure kati i sipërmë pjesërisht me skelet nga të dy anët me listela dhe të su nyrë krijonte konstruksione të lehta kushtueshme. Duke përmbledhur aq deri tani, njëkohësisht duke u mbë të dhënat e shekujve të mëparshëm dje të japim një pamje të shtrirje Korçës gjatë shek. XVIII (fig. 4). Ndër timeve që po bëhej në Varoshin

DO NOT COPY

njëjtën kohë e jep në një farë mënyrë edhe kjo pamje e Korçës e vitit 1767[26] (fig. 5). që tregon pjesën lindore të qytetit, rreth katedrales, pjesë e cila shkon në drejtim të bregut të Shën Thanasit, si edhe lumin e Korçës që ndan këtë anë të qytetit nga arat dhe pyjet e bregut tjetër.

* * *

Në fillim të shek. XIX në gjithë vendin dhe kryesisht në qytetet po ndodhte një fenomen me rëndësi të veçantë ekonomiko-shoqëror: lindja e manifakturave të para dhe më von punishteve të para kapitaliste, që ndikuan, si kudo edhe në Korçë, për ta shpënë më përpara zhvillimin e qytetit dhe të jetës qytetare. Kjo ecje ndikoi edhe në ndërtimet, duke i kërkuar të tillë që në plan të parë të viheshin ekonomia dhe funksioni. Kështu, banesat po bëheshin më shumë higjenike dhe me më shumë dritë, ndërsa në planin arkitektonik, ato paraqiteshin më të konceptuara. Edhe pamjet ballore të tyre përmbanin elementë dekorativë, që i vishnin me vlera estetike.

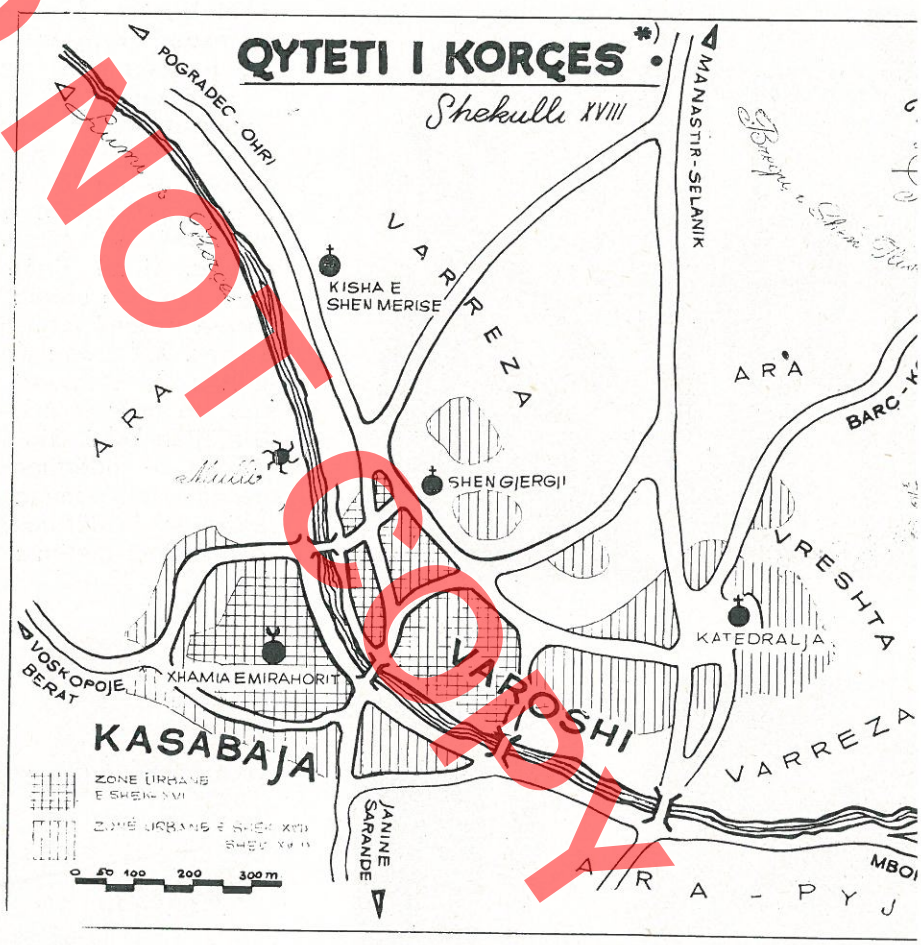

Fig. 4

Kështu pikërisht në këtë kohë dhe në të tilla kushte, lindën edhe ndërtimet qytetare më tepër funksionale, që përkonin edhe me frymën e neoklasicizmit në art dhe arkitekturë.

Banesa më e vjetër e datuar e kësaj tipologjie në Korçë mban të shkruar vitin 1842. Porse në fakt kjo nuk është më e vjetra, përpara saj ka edhe ba-

mund të flasim për të tilla shtëpi simetrike çë, që përmbajnë elementë të neoklasicizr në dekadat e para të shek. XIX[27]. Një d tjetër kronikal i Kodikut na befason me një jo të zakonshëme: më se 50 qytetarë të «të vegjël e të mëdhenj», që do të thotë të të pasur vendosën të shesin, për të përball xhin e vjetër për taksën perandorake që u v vit, shtëpi, dyqane, vreshta, vende për shtëp nuk kishin tituj zotërimi.[28] Në Kodik nuk bë

DO NOT COPY

Fig. 5

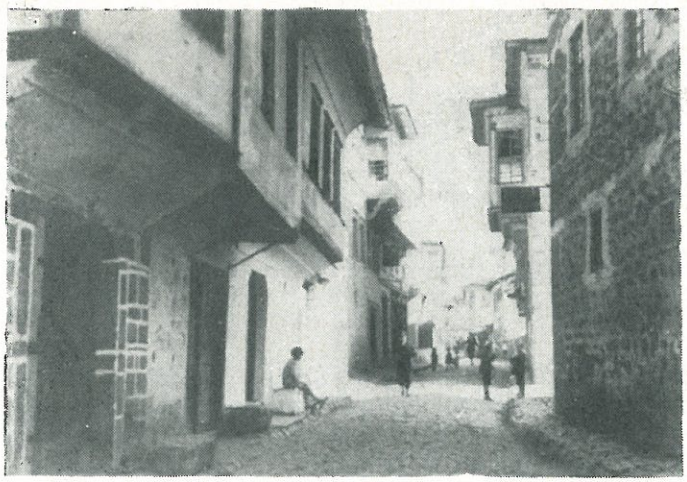

Fig. 6

më i rallë i banesës simetrike me erker, që është edhe banesa e parë e datuar në Korçë.

administrativ, duke u kthyer nga n prefekturë mytesarifllëk) ndikoi edh këtyre ndërtimeve qytetare.

Në këtë kohë u ndje një zgjerir munikacionit me krahinat fqinje dhe ra më të largëta si me Kostandinopo Egjiptin[29], me të cilët vende popull tare dhe pronarët e parë të indus marrëdhënie tregtare, nga të cilat p mëdha. Si në gjithë jetën social-el tetit, edhe në sferën e ndërtimeve k qërore u bënë forca kryesore lëvizës e shek. XIX i dha Korçës tiparet e r gullt e të sistemuar, me një rrjetë r dhe me ndërtimet të shumëllojshëm të njëjtën kohë, ajo i dha tipologjinë tëshme të ndërtimeve qytetare, bo me dalje në pamjen kryesore, që ës të arritur të ndërtimeve të kësaj periu to ndërtime gjetën në Korçë një sht

DO NOT COPY

Fig. 8

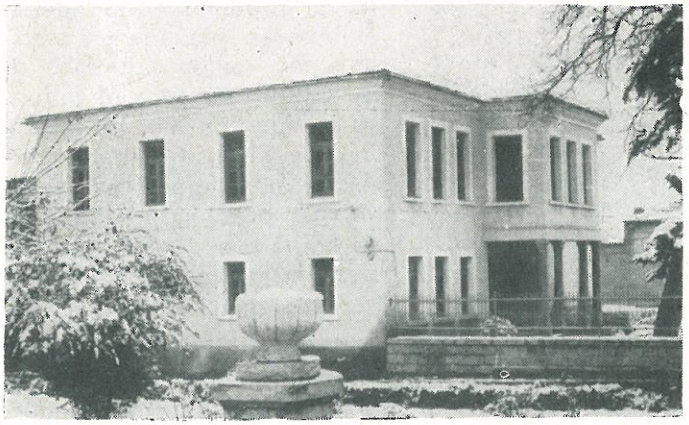

Fig. 9

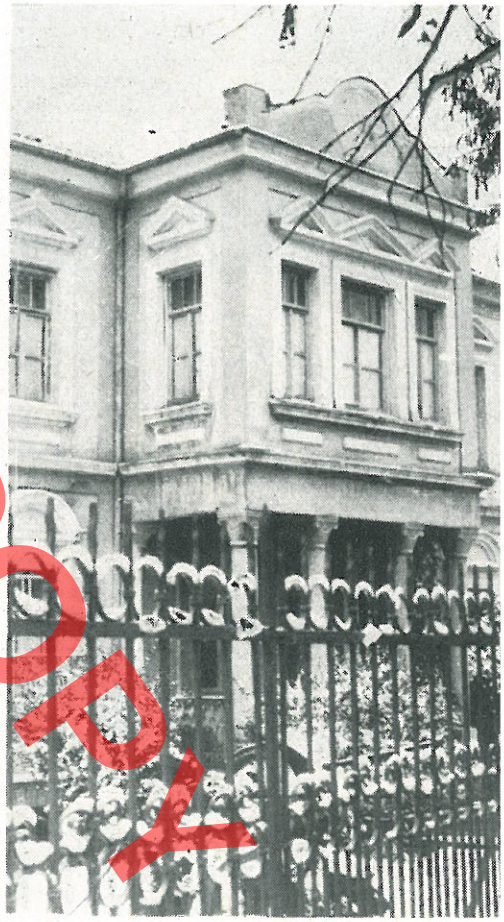

Fig. 10

fund të shek. XIX, me një larmi variantesh të pasur në efekte arkitektonike e dekorative (fig. 10). Në këtë lloj banese e ka pikënisjen tipi i shtëpive njëkatëshe, simetrike dhe me bodrume të futura përgjysmë në tokë, që u përhap shumë në lagjet e reja të Korçës, veçanërisht në dekadat e para të shek. XX.

ekonomike, sociale dhe kulturore. Që në shek. XVIII bëhet fjalë për zanatet që më në Korçë si edhe për kanonizmat që rregull rrëdhëniet midis pjesëtarëve të rufeteve.[30] arritur një bashkëpunim më të mirë brenda nati, në strukturën e pazarit u formuan rr zejtarët e të njëjtit profil. Kështu çdo zan kërkesat e veta për ndërtimin dhe arkitektur qaneve dhe mbi këtë bazë u profiluan edh

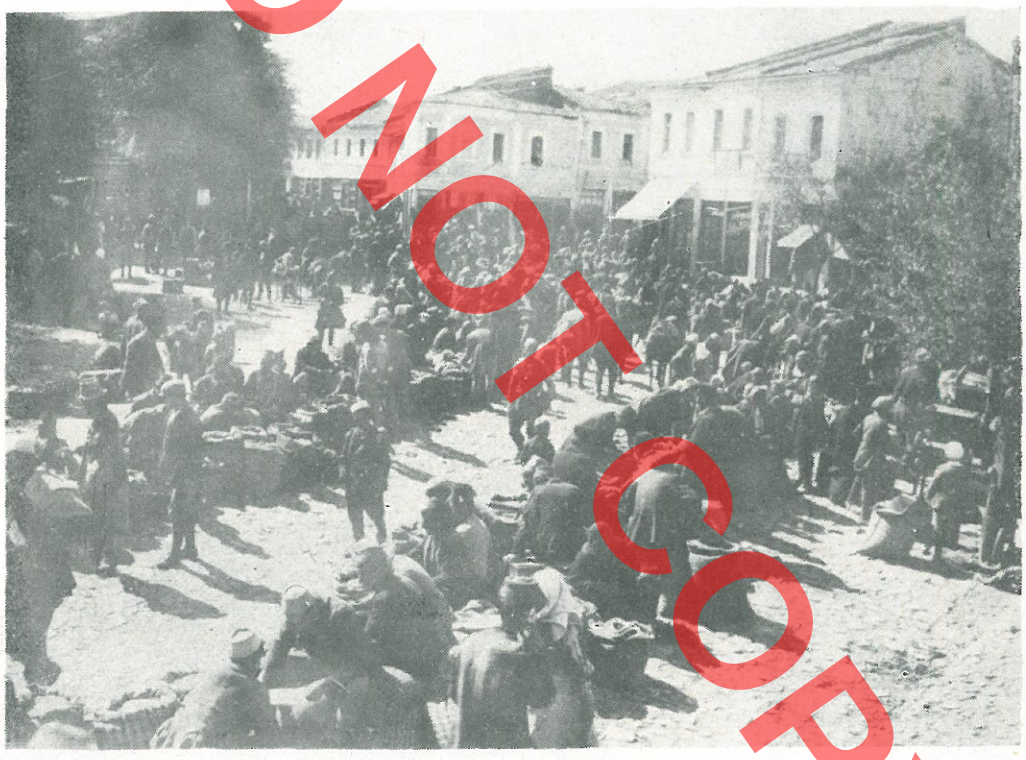

Fig. 11

këfit Peshkopi[31], prej nga u zhvillua dhe u formua tregu i Korçës. Praktika e dyqaneve të ngritura me struktura prej drase tregoi se këto lloj ndërtime nuk ishin të kohës. Tërmeti i fortë i vitit 1782 rëzoi përdhe një pjesë të mirë të dyqaneve të drunjtë. Ndërsa më 1822 një zjarr i madh dogji gjithë tregun, bashkë me mallin që kish brenda[32], Zjarret dhe tërmetet e mëvonshëm që ndodhën gjatë gjithë shek. XIX dëmtuan në mënyrë sistematike dyqanet e pazarit dhe vetëm pas zjarrit të madh, në janar 1880 ku u dogjën mbi 700 dyqane[33], tregu i Korçës filloi të ndërtohet me struktura prej guri dhe hekuri, që ishin shumë më rezistente ndaj zjarrit dhe tërmeteve (fig. 11).

Këto shkatrrime, krahas dëmit të pallogaritshëm

qytetit dhe v
fortë vetë a
Këtu qëndro
qet kryesore
met qytetare
para shek.
boshllëk i th
logjinë e bo
dhje plani
asimetrike, c
shtëpi të ndë
thë shek. XV

Si në gjit
në Korçë në
të shekullit
të ecte zhv
që ishte një
shëm përpa
zhvillimit ek
tit. Si rrjedh
met patën
mos me da
punishteve t
trisë. Ndonë
logji pothuc
nishte për
ve, për proc
të krehërave
për bojatis
edhe manifakturat e shajakut,
të qilimave, të pëlhurës e të proc
prej leshi kërkonin ambiente më t
Në këtë mënyrë lindi një kërkesë e
time. Si rrjedhim prej vitit 1880 fillu
Korçë godinat e para industriale,
gjërësisht mendimi inxhinerik, ku p
tradicionale të ndërtimit si lënda
dhe tullat, u përdorën edhe strukt
domos tirantat për të krijuar konstr
fortë dhe me hapësira drite të për
koha kur edhe në banesat qyteta
zbatim kombinimi i ndërtimit me st

DO NOT COPY

* * *

Vështrim i shkurtër mbi ndërtimet e bëra në Korçë gjatë dy shekujve të kaluar, i mbështetur në të dhënat kronikale të kohës, flet për një zhvillim të qytetit në një periudhë që fillon me shthurjen e rregjimet feudal-ushtarak turk dhe vazhdon me daljen në dritë të marrëdhënieve kapitaliste në prodhim. Ky zhvillim dhe përparim i ndërtimeve dhe i arkitekturës qytetare përmban, përveç kush ciale dhe ekonomike, edhe kushtet e reja që u krijuan në vendin tonë nën shtytjen përparimtare të Rilindjes Kombëtare. Rrj nuk mund të quhet i rastit edhe përvehtë futja në ndërtimet e kohës të elementeve racionit neoklasik që përmban shumë moti dhen me frymën dhe idealet e lirisë. Si të t ndërtime u bënë një pasqyrë e organizim dhe e zhvillimit qytetar, që arriti Korça, mën e dytë të shek. XIX.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Robert BALLAURI

LES SOURCES HISTORIQUES SUR LES CONSTRUCTIONS EFFECTUÉES DANS LA VILLE DE KORÇA AU COURS DES XVIIIe-XIXe SIÈCLES

Le XVIIIe siècle a trouvé la ville de Korça avec un marché déjà formé et des relations commerciales établies avec plusieurs régions voisines et lointaines. La vie citadine avait déjà évolué au point de vue d'organisation et d'évolution des métiers et le bien-être économique et culturel des habitants. Toutes ces prémisses trouvent aussi leur reflet à l'urbanisme et à la construction. Ces données se reflètent d'une manière plus ou moins nette dans l'évolution de la ville citadine à Korça au cours du XVIIIe siècle et au-delà jusqu'à la fin du XIXe siècle. La construction des habitations, leur architecture et leur fonctionnement, l'ouverture et l'arangement des rues ainsi que la solution donnée à l'urbanisme de la ville sont ces indices principaux de ce développement. Pour cette étude, on a mis à profit essentiellement les sources figurant dans les chroniques du Code de Korça et de Selestor, une édition de 1981 de l'Académie des Sciences de la R.P.S. d'Albanie.

La ville et son urbanisme.

Malgré les nombreuses hypothèses sur l'origine de Korça, les données historiques la remontent plus que deux siècles avant l'occupation ottomane, à l'époque où celle ville se trouvait sous la domination des Muzakaj. A part cette donnée, nous n'avons aucune autre source, quoique ces derniers temps, aux alantours de la ville ont vue le jour des trouvailles archéologiques intéressantes du Haut Moyen Age. Les chercheurs n'ont pas encore donné leur opinion sur le développement économique et social de Korça à cette époque.

Sur la première période de l'occupation ottomane, il y a des indices d'un intérêt particulier, pris du Registre cadastral du vilayet de Korça de l'année 1431.

D'après ses données, dans la ville de Korça il y avait à cette époque une forteresse renfermant à l'intérieur de l'enceinte 26 habitations ainsi que 80 habitations à l'extérieur. Même pendant les siècles suivants il y a eu quelques données par des voyageurs ou des chercheurs étrangers notamment

ville natale au début du XVIIIe siècle avait ment. Mais elle a commencé à devenir plus nouvelles constructions établies par Petro venir de temps en temps à Korça pour red

Avec l'accroissement du volume des co des premières décennies du XVIIIe siècle pa mentation de la population, on remarque q viennent plus nombreux et organisés dans c tisanales et participent à l'amélioration de Korça, où ils ont pu jouer un rôle économi dre. De pair aux artisans apparaissent les c pendant l'époque en question représentaien tage social.

Par les nombreuses constructions à V l'élargissement de la ville, comme résultat de la couche des propriétaires fonciers et commerçante lesquels peu à peu sont dev propriétaires des habitations et du marché. XVIIIe siècle et au cours du XIXe siècle l devenues de puissants moyens d'investissen groupées tout autours des habitations des quelques-uns des quartiers de Varosh ont tamilles.

L'urbanisme de la ville de Korça était s efforts des habitants et de l'administratior réaliser un meilleur amménagement fonction

Les constructions et leur archi

Par les données du Code sur les consi de Korça au cours du XVIIIe et XIXe siècle les besoins et les conditions de vie des ger Dans un testament d'un grand intérêt datan parmi les autres propriétés figurent deux

DO NOT COPY

du XVIIIe siècle autant qu'élément principal dans l'architecture de l'habitation citadine est liée aux nouvelles conditions de l'économie féodale où la terre est devenue la source principale des revenus.

D'autres documents mentionnent la construction de différents objets citadins telle la cathédrale de la ville dont la construction est achevée au début du XVIIIe siècle, ou la construction au cours du XVIIIe siècle de l'Auberge de Vakëf, l'un des premiers auberges de la ville à Varosh du Haut, ainsi que la construction de la tour de l'horloge publique effectuée en 1784.

L'intérieur de la cathédrale a été réalisé par les maîtres de bois contemporains, qui ont créé des oeuvres de valeur comme l'iconostase et la peinture murale. Le Code mentionne de nombreuses données surtout sur les frères Kostandin et Athanas Zografi dont la peinture se distingue par les figures réalistes. Ces données montrent qu'à Korça, au cours du XVIIIe siècle existait un milieu artistique et culturel progressiste qui a influé directement à la création artistique et à l'iconographie de l'époque. On connait le rôle qu'a joué la ville de Korça au cours du XVIIe siècle et plus tard, autant qu'un des centres dans les Balkans où la peinture byzantine, surtout le portrait, est influée par l'esprit réaliste.

Au début du XIXe siècle il se passait dans les villes un phénomène d'une particulière importance économique-sociale, la naissance des premières manifactures et plus tard des premiers ateliers capitalistes lesquels aussi ont contribué à l'évolution de la ville, surtout aux constructions citadines qui devenaient plus éclairées plus hygiéniques, et plus évoluées sur le plan architectural.

A cette époque-là on connait un élargissement du réseau de communication avec les régions voisines et les autres régions plus lontaines telles Costantinople, Valachi et Egypte avec lesquelles les maîtres artisans, les commerçants et les premiers propriétaires de l'industrie ont établi des relations d'échange d'un grand profit. Pendant la deuxième moitié du XIXe sècle Korça revêt les traits d'une ville bien amménagée munie d'un réseau routier et de constructions variées ainsi que d'une typologie convenable aux constructions citadines, celle de l'habitation symétrique avec une sortie dans la façade principale, l'un des types les plus accomplis des constructions de cette époque.

Le marché et les premières constructions industrielles

Le Code nous informe par un matériel de v
l'activité du marché de la ville, surtout sur le rôle q
les corporations d'artisans dans la vie économique,
culturelle. Dès el début du XVIIIe siècle on parl
métiers appris à Korça ainsi que sur les canons qu
les relations entre les membres de ces corporations
Afin d'atteindre une meilleure collaboration, dans lc
des marchés se sont formés des rues qui réunissaie
tisans du même métier.

Les incendies et les tremblements de terre du
ont gravement endommagé les structures du marché
ment après l'incendie du janvier 1880 qui a ruine
700 boutiques, on a commencé à utiliser dans ces co
les structures en acier et en pierres, qui résistaient
l'incendie et au tremblement de terre. Ces destru
empêché le développement normal de la ville et
l'épreuve son architecture même. C'est la raison pour
les constructions effectuées avant le XIXe siècle il y c
que accentué dans la typologie des habitations cons
rant le XVIIIe siècle et auparavant.

C'est pendant la deuxième moitié du XIXe siècle
la ville de Korça, comme dans tout le pays, s'est c
l'industrie, ce qui était un grand pas en avant pour
de la ville. Cela se reflète aussi dans les constructic
après l'apparition des premiers ateliers de l'industri
leur technologie presque primitive. Ainsi à partir d
Korça ont vu le jour les premers édifices industriels
incorporé largement la pensée ingénérique.

Le bref aperçu sur les constructions effectuées
ville de Korça au cours des deux derniers siècles, ba
données du Code, parle du développement de la
une période qui commence avec la dégradation c
féodal et militaire turque et continue avec la nais
relations capitalistes à la production. Ce développeme
volution des constructions et de l'architecture urbaine
terminés à part les conditions sociales et économique
nouvelles conditions politiques créées dans notre pay
pousée des idées progressistes de la Renaissance

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Bardhyl ÇEKU

SHIKIM INXHINIERIK PËR TRADITAT E NDËRTIMIT TË URAVE NË VENDIN TONË

Ndërtimi i urave tek ne është njohur që në kohët më të lashta. Por gjurmë të tyre njihen nga shekulli IV-III p.e.s. Nga studimet historiko-arkeologjike dhe inxhinierike, të kryera në këtë fushë, vemë re se rritja cilësore e zgjidhjes konstruktive dhe arkitektonike ka ardhur duke u përmirësuar nga shekulli në shekull. Kështu nga hapësira të vogla, që mbuloheshin me mbistrukturë druri (ura e Cerjes, shekulli IV-III p.e.s.), në fillimin e periudhës antike, u kalua në hapësira më të mëdha deri 12 m në fundin e kësaj periudhe (ura e Topçiasit, shekulli I-II e.s.). Nga sistemi tra i thjeshtë u kalua në sistemin me konsola, që jep mundësinë e mbulimit të hapësirave akoma më të mëdha (fig. 3). Ndërsa, deri në fillimet e erës sonë janë ndërtuar vetëm ura druri, më vonë filloi ndërtimi i urave edhe me qemer guri në çdo krahinë të vendit. Ato filluan nga qemere të thjeshtë me një hapësirë drite dhe vazhduan në ura të kombinuara me qemere e dritare lehtësuese. Ne trashëgojmë sot një shumëllojshmëri të panumërt të urave, të formave dhe madhësive të ndryshme, duke mos u përsëritur asnjëra prej tyre dy herë.

Kjo rritje cilësore është pasqyrim i të menduarit dhe të vepruarit inxhinierik të mjeshtrave vendës, që kanë ndërtuar këto vepra. Zgjidhja konstruktive, teknika e zbatimit të punimeve dhe ana arkitektonike mbeten produkt i zhvillimit të vetë forcave prodhuese të brendshme, ato nuk mund të importohen nga jashtë. Kështu shpjegohet edhe fakti që urave të ndërtuara ju është dhënë formë e tillë, nëpërmjet kombi-

konstruktive; mbështetsja ndërmjetëse, që kontakt me rrjedhën ujore ka formë hidro më majë, ndërsa ana tjetër është e shesh shtetëset bregore (ballnat) janë bërë në fo pezi.

Në urën e Topçiasit (fig. 2) mbështetës mjetëve, në pjesën e sipërme të rrjedhës k më me majë për të çarë rrymën e ujit, nd ana tjetër, në pjesën e poshtëme të rrjedhë e sheshtë e urës së Cerjes është zëvendë formë poligonale, duke shënuar një farë pr

Ndërtimi i mbështetseve në shtratin e prerje tërthore në majë krijon kushte të ndarjen e rrymës së ujit në mënyrë natyrore juar goditje dhe veprime dinamike në pjesë parshme të mbështetëses. Edhe zgjedhja së sheshtë ose poligonale në anën tjetër t tërthore, ka të bëjë me problemin hidraulik dhjes. Forma e sheshtë e prerjes nuk i p mirë kushteve hidraulike (fig. 4), mbasi pra shtetëses krijohet një boshllëk ujor (vakuum) më trapezoidale e më tej trekëndore. Kjo fo jon kryqëzimin e rrymës në pjesën e poshtm e bërë të padëshiruar për gërryerjen në th mbështetëseve ndërmjetëse dhe goditje të në brigjet, duke shkaktuar edhe atje kushte rryerje.

Kushtet e rrjedhjes në pjesën e poshtme u përmirësuan më vonë, duke i dhënë mbës

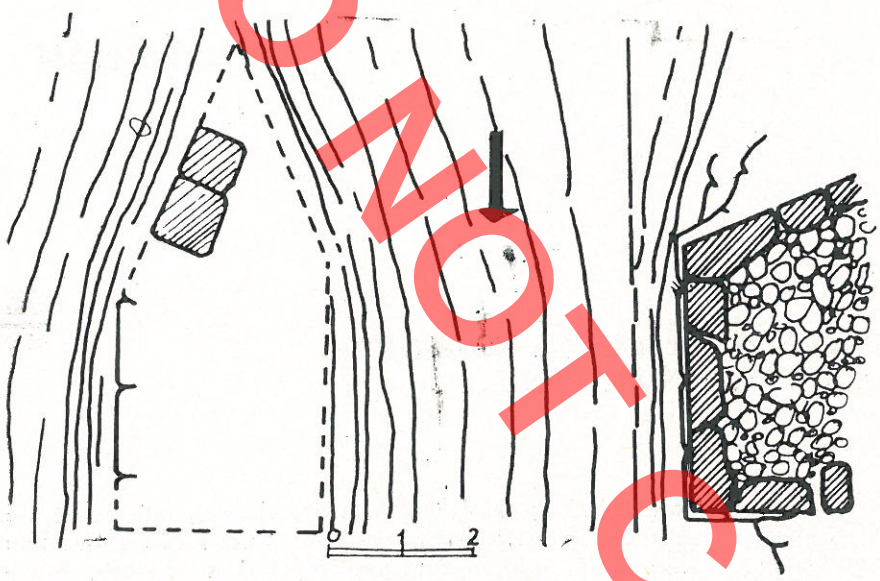

Fig. 1

e fomrës së mbështetëses ndikon edhe në kapacitetin shkarkues të prurjes së ujit në urë. Kështu me kalimin nga forma me fund të sheshtë në atë poligonale, koeficienti i formës ka përmirësim rreth 10-15 për qind, ose për forma katërkëndëshe rreth 30 për qind, duke ndikuar pozitivisht në shfrytëzimin e hapësirës llogaritëse të urës.

Sot studimet teorike dhe eksperimentale kanë përcaktuar format më optimale të prerjes tërthore të mbështetëseve nga ana hidraulike, prandaj ne jemi në gjëndje të bëjmë vlerësimin në detaje të punës së kryer, të bazuar në përvojën e ndërtimin e urave të kësaj periudhe. Kësh
mal këndor i majës, p
shtypjen anësore të rrj
het a: b = 3, ndërsa
të gurit është marrë 0,8
Në pjesën e poshtëme
ndërtuara në periudhën
atyre optimaleve, por a
suar në shekujt e mëv
në urën e Kollorcës
ndërmjetëse janë bërë
re tërthore me raport kë
Për të eliminuar pështj
në pjesën e poshtëme,
mirë nga ana hidraulike
e pjesës së përparme.

Në planimetri urat
përgjithësisht, me konc
xhinierike. Kështu ato
me rrugën për të pasu
shëm. Në lidhje me
ndërtuar perpendikula
për të mos krijuar shqet
në mbështetëset. Kjo d
het në mënyrë të veç
Topçiasit (Fig. 2), ku mjeshtri e ka
kthesë, që i përgjigjet kushteve të h
në urë nga rruga, por kjo mënyrë v
gjigjet më së miri edhe kushteve t
lidhur me rrjedhën ujore, duke e ve
pendikular me lumin. Vendosja e bo
këtë mënyrë jep gjatësinë punuese
dritë) më të madhe, për të penguar
dhën dhe për të shkarkuar sa më shu
kuri teknike merr formë më të qartë
ndërtohen më vonë.

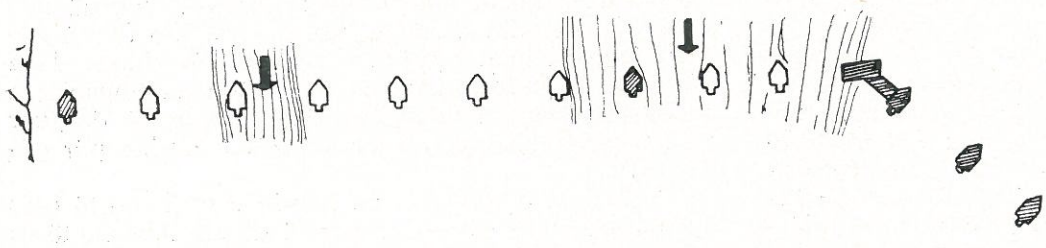

DO NOT COPY

DO NOT COPY

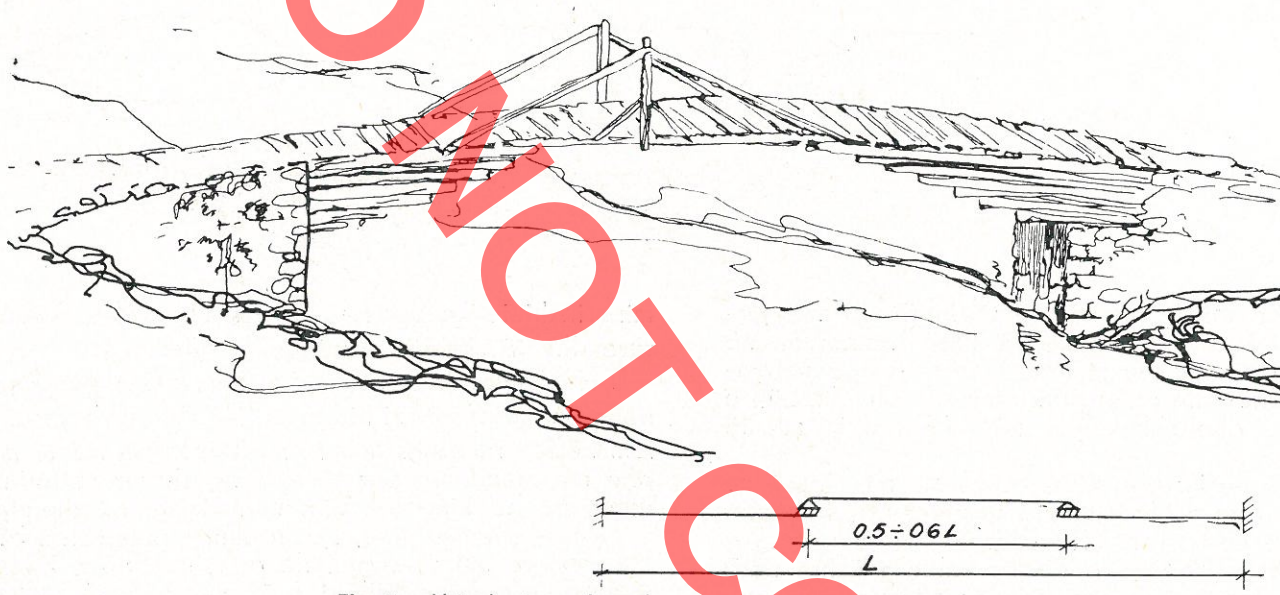

Fig. 3 Urë druri me konsola

Ndërtimi i urave prej druri në shekujt e mëvonshëm dhe deri në mesjetën e vonë erdhi duke u përmirësuar me futjen e elementëve të rinj konstruktivë dhe statikë. Kështu në veri të vendit, si p.sh. ura e ndërtuar mbi Fanin e Madh (fig. 3) janë ndërtuar ura me koncepte të sistemeve të vazhduara me konsola (tip Gerber). Mbistruktura është krijuar nga vendosja e trarëve njëri me tjetrin në formë konsoli dhe hapësira që mbetet ndërmjet tyre mbulohet me trarë të mbështetur lirisht. Nga ana statike skema është e kombinuar me dy trarë konsol të inkastruar dhe nga një tra i mbështetur lirisht. Rreziku i këtyre mbistrukturave është përmbysja e trarëve konsol kundrejt mbështetjeve A dhe B, por ndarja e hapësirës, duke i dhënë traut lirisht të mbështetur gjatësinë 0,5 deri 0,6 të hapësirës tregon se këto mbistruktura janë ndërtuar me koncepte të drejta inxhinierike.

Fillimi i ndërtimit të urave me qemer në shekujt e parë të erës sonë është një hap përpara me shumë rëndësi në teknikën e ndërtimit të urave. Ato janë me formë rrethore, veçanërisht në hapësir sore të urës, ndërsa hapësirat e vogla dhe janë bërë me hark me majë ose në formë ti Qemeret janë ndërtuar me një ose dy rradh njëri mbi tjetrin të punuar dhe të lidhur tyre.

Mbështetëset ndërmjetëse, përgjithësisht janë në kontakt me ujin, janë bërë me form dinamike, në pjesën e sipërme të rrjedhës r ndërsa në pjesën e poshtëme me formë po Në mbështetëset janë lënë dritare që kanë k funksione: kanë pakësuar volumin e punime ndihmuar në shkarkimin e ujit në rastin e

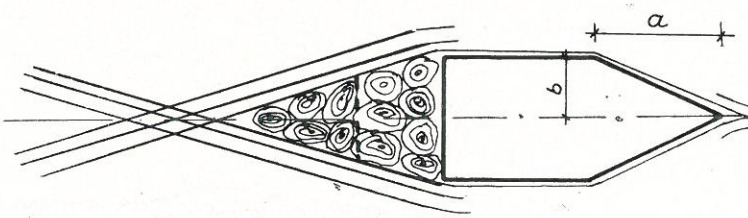

DO NOT COPY

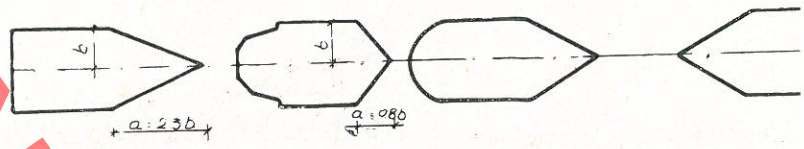

FIG 5 EVOLIMI I FORMES SE PRERJES TE MBESHTETJEVE

janë krijuar konstruksione më të lehtësuar me pamje të mirë arkitektonike dhe kanë ndihmuar në mbrojtjen e themeleve të mbështetëseve nga gërryerjet. Me lehtësimin e konstruksionit ato ulin peshën e përhershme dhe shkaktojnë në tokë nderje më të vogla.

Sot tek ne ka gjurmë të urave me më shumë se 10 qemere (ura e Mesit me 13 qemere) dhe hapësira që shkojnë deri 27 m (ura e Subashit në rrethin e Gjirokastrës). Gjerësia e pjesës kaluese është bërë sipas funksionit që ka pasur ura: për karvane apo për qerre; për këto të fundit gjerësia është bërë deri 5 m.

Ndërtimi i qemereve me hapësirë të madhe drite deri 27 m, tregon për një përvojë të pasur të trashëguar të mjeshtërve që kanë arritur të konceptojnë dhe të zbatojnë vepra të tilla. Kjo na forcon bindjen se këta mjeshtër kanë pasur intuitë empirike të qartë përsa i përket formës së boshtit të qemerit për ta përputhur me formën e kurbës së presionit; ata kanë pasur koncepte të drejta për sa i përket gjendjes së nderur dhe aftësisë mbajtëse të materialit që ata kanë përdorur. Teknika e ndërtimit të këtyre hapësirave, kur kemi të bëjmë me rrjedha uji të bollshëm dhe të vazhdueshëm, është e një vështirësie të veçantë, që kërkon përvojë dhe njohuri të mira inxhinierike për formën e kallë tave dhe të skelave mbajtëse të ty

Në kompozimin e përgjithshëm rasysh edhe problemi hidraulik. Në s lumit është ndërtuar qemeri me hapë dhe me mendimin për të mos ngu lumit, për ta lënë rrjedhën mundës e saj natyrore (fig. 4, 6, 7). Zhvillimi me qemere më të vegjël në anët (anabrigjet). Kompozimi i urës me dhenj dhe të vegjël tregon se nul njohuritë hidraulike për ndarjen e të kalojë në shtratin kryesor dhe për duhet të kalojë në anabrigjet.

Kompozimi i urës është bërë m dhjes sa më të mirë të kalimit mbi t zim ka zgjidhur në të njëjtën kohë rjen e ngarkesës së përhershme në Kështu qemeret në çels kanë vetëm merit mbajtës dhe një shtresë të ndërsa ndërmjet qemereve (ose the shtetjeve të tjera), megjithëse ka d është një masë mjaft më e madhe uljen e spintave (të shtytjeve horizor razimin e tyre për qemere me hapë

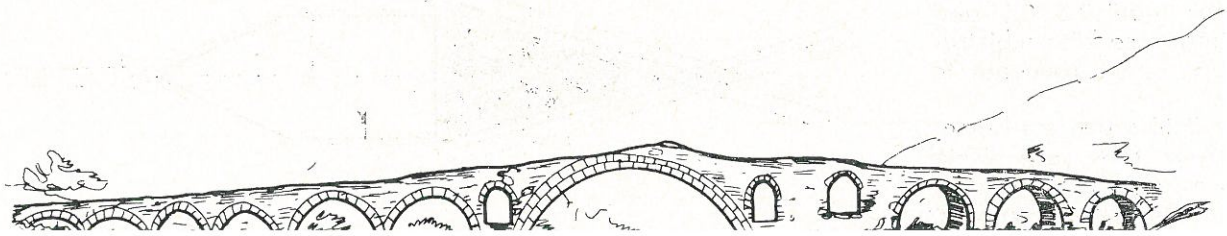

DO NOT COPY

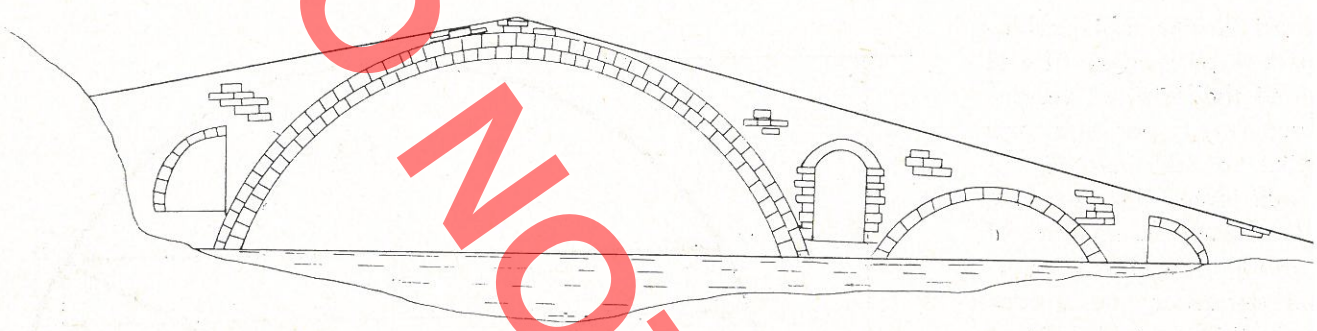

FIG 7 URA E KAMARES

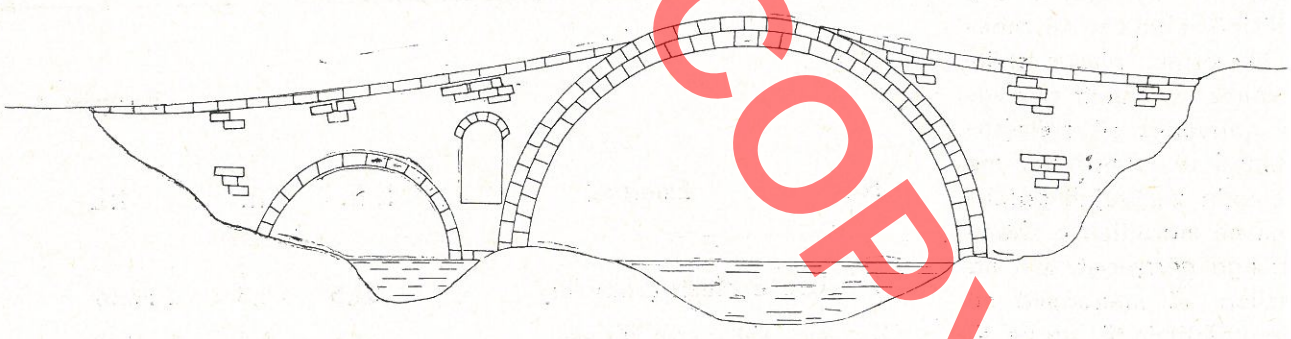

FIG 8 URA E GOLIKUT

Nga ana tjetër, kjo mënyrë shpërndarjeje e ngarkesës ndihmon që qemeri të punojë vetëm në shtypje dhe jo në tërheqje, duke ju përgjigjur sa më mirë kurbës së presioneve dhe aftësisë mbajtëse të materialit. Kjo është edhe arsyeja që në mjaft ura të kompozuara me qemer të madh dhe të vogël, si ura e Haskovës, Muço Hysës etj. nuk janë ndërtuar dritare në mbështetëse, duke i vënë rëndësi shpërndarjes së ngarkesës së përhershme për të barazuar

qemereve me hapësira të ndryshme). Kjo z
të bëjë edhe me rastin e rrëzimit të një q
të mos pasur pasoja të rënda deri në rrëz
të qemereve të tjerë fqinjë, mbasi mbështet
mjetëse kryen edhe funksionin e mbështet
sore (ballit).

Mbështetëset ndërmjetëse të urave përgjithësisht, janë bërë disa herë më të kërkesat konstruktive të mbështetjeve të

DO NOT COPY

kishte njohuri teorike mbi problemin hidraulik të gërryerjeve dhe të përcaktimit të thellësisë së vendosjes së themeleve, por nga ana tjetër teknika e ndërtimit në atë periudhë, nuk jepte mundësinë e ndërtimit të themeleve në thellësi të madhe. Megjithatë urat e ndërtuara kanë qendruar me qindra vjet. Kjo justifikon ndërtimin e mbështetëseve me gjerësi të madhe si kompensues të thellësisë. Themelet e gjëra kanë deri diku mundësinë të qendrojnë edhe mbas gërryerjes pjesore, e cila nuk ul aftësinë mbajtëse të mbështetjes. Shkatërrimi pjesor shërben si mbrojtës i themelit për vazhdimin e gërryerjes së mëtejshme. Kjo mund të krahasohet me punën dhe rolin që luajnë gabionat e sotëm në mbrojtjen e shtratit të lumit nga gërryerjet. Kjo na jep të drejtën të mendojmë se mjeshtrit e ndërtimit të urave të gurit e kanë zgjidhur drejt problemin e gërryerjeve të themeleve mbi bazën e përvojës së tyre të pasur.

Nga analiza statike e urave të gurit të ndërtuara në shekuj tek ne, vihet re se ato kanë përgjithësisht qemere në formë rrethore dhe paraqesin harqe të inkastruar tre herë statikisht të pacaktuar.

Nga studimi i raporti f : L për disa ura të ndërtuara në mesjetën e vonë (shekulli XVII-XVIII) re-

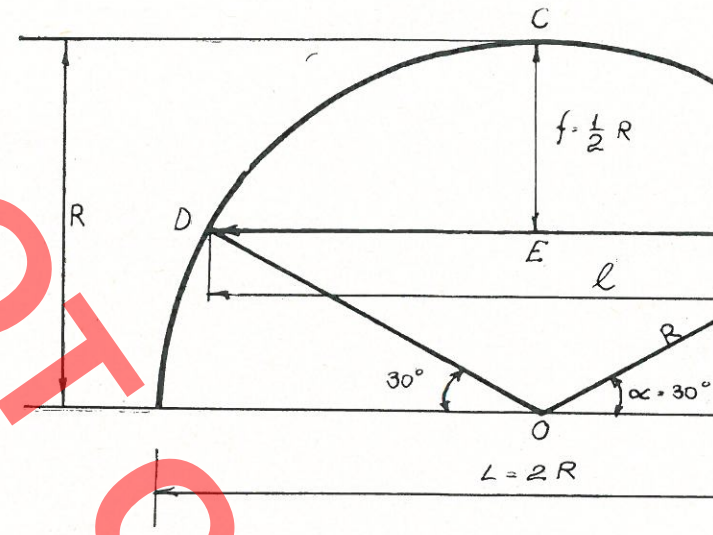

Fig. 9

Nr.	Emërtimi	L m	f m
1	Ura e Mesit (Shkodër)	21,5	8,3
2	Ura e Kurcajt (Krujë)	11,5	5,4
3	Ura e Tabakëve (Tiranë)	6,5	2,7
4	Ura në përroin e Labinotit	9,4	4,2
5	Ura e Kamares (Librazhd)	23,2	8,6
6	Ura e Brarit (Tiranë)	8,3	4,1
7	Ura e Golikut (Pogradec)	14,6	6,6
8	Ura e Terziut (Pogradec)	7,7	2,5
9	Ura e Voskopojës (Korçë)	10,5	3,3
10	Ura e Goricës (Berat)	11,4	6,7
11	Po aty	13,3	5,7
12	Ura e Velabishtit (Berat)	12,3	5

DO NOT COPY

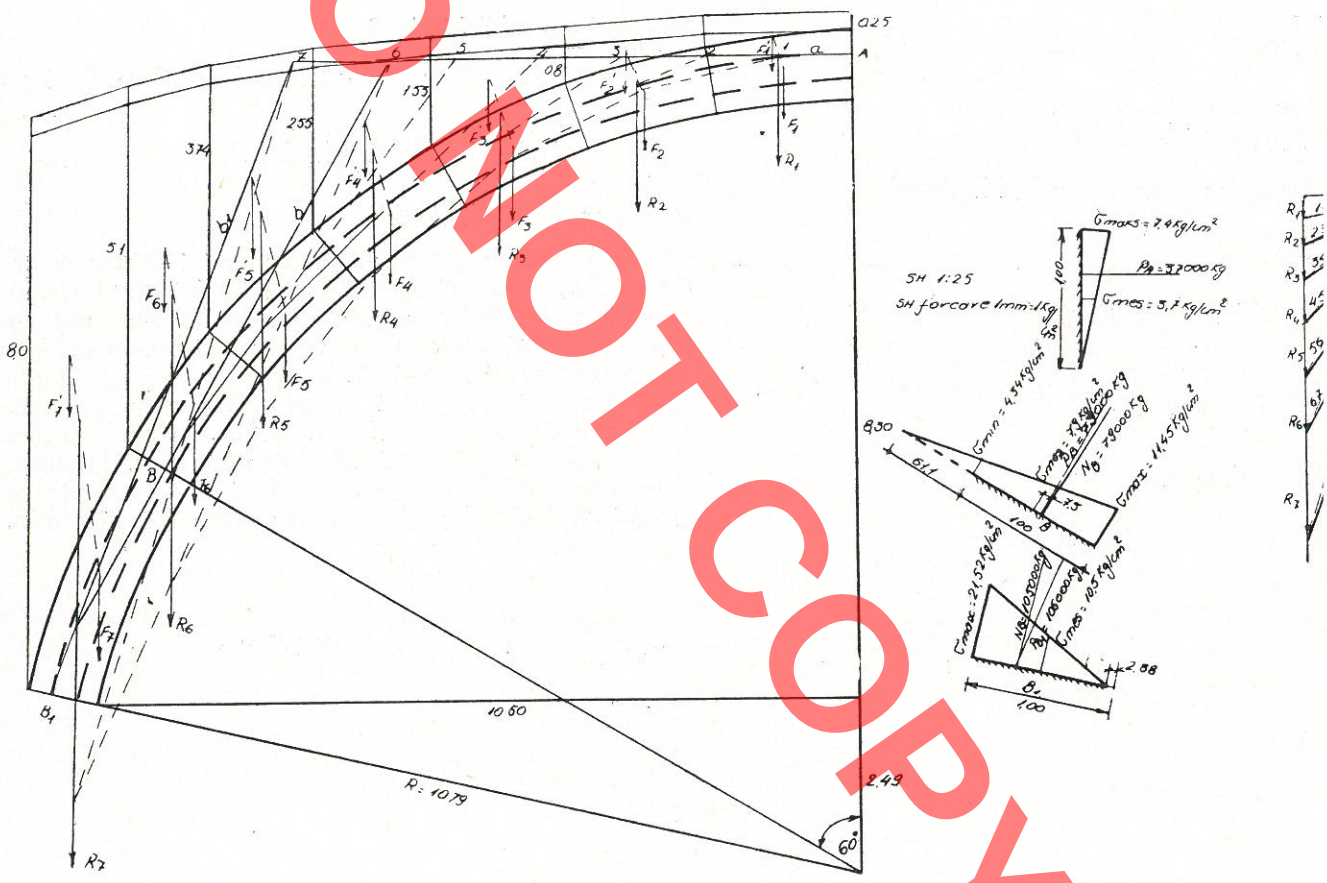

FIG 10 LLOGARITJA GRAFIKE E URES SE MËSIT

1 : 2,1 krijon kushte jo të kënaqshme në mbështetje, brenda këndit qendror 30° (fig. 9), që e ven qemerin në këtë pjesë të punojë në tërheqje.

Përderisa këto qemere kanë qendruar deri në ditët tona, vërteton se nderjet tërheqëse në mbështetje kanë qenë të vogla dhe brenda madhësive të lejuara. Nga ana tjetër, këto qemere kanë favorin edhe të bashkëpunimit me dy muret anësore që ngrihen pranë thembrave të qemerit. Për këtë problem, raporti më optimal do të ishte f : 1 = = 1 : 3.5 (fig. 9). Por nga ana tjetër, raportet e mëdha deri 1 : 2 kanë avantazhin se në mbështetje katësi që në dëshirojmë me metodë grafik shfrytëzuar disa veti të poligonit të spangos ca të çfarëdoshme. Ngarkesën e përhersh pesha vetjake, në vartësi të lartësisë së urës pikë të qemerit, e kthejmë në ngarkesë të material si ai i qemerit me peshë voluminore (në figurën 10 ngarkesa e qemerit është shë Fi, ndërsa e pjesës mbi qemer me F'i). N e përkohshme e marrim uniformisht të shp Për skemën e ngarkesës N13 (që i përgjig kesës për ura të kategorisë së dytë) ka 600 kg/m², që e kthyer në materialin e qeme

Seksioni i kyçit A

$$\sigma_{mes} = \frac{37000}{100 \times 100} = 3,7 \text{ kg/cm}^2$$

$$\sigma_{maks} = 2\sigma_{mes} = 2 \times 3,7 = 7,4 \text{ kg/cm}^2$$

Seksioni 60°B

$$N_B = P_B \cos 3^\circ \simeq 79000 \text{ kg}$$

$$\sigma_{mes} = \frac{N_B}{\omega} = \frac{79000}{100 \times 100} = 7,9 \text{ kg/cm}^2$$

$$\sigma_{maks} = 11,45 \text{ kg/cm}^2$$

Seksioni në mbështetje B_1

$$N_{B_1} = P_{B_1} \cos 8^\circ = 106000 \times 0,99$$

$$\sigma_{mes} = \frac{105000}{100 \times 100} = 10,5 \text{ kg/cm}^2$$

$$\sigma_{maks} = 21,52 \text{ kg/cm}^2$$

Duke pasur parasysh se sforcim
20 kg/cm², shikojmë se sforcimi në r
në kufirin e lejuar. Në këtë mënyrë
ura është projektuar dhe ndërtuar m
sisë mbajtëse të materialit. Këto lloj
gjen urave të kategorisë së dytë që
Por duke patur parasysh se ngarkes
ndikon pak në aftësinë mbajtëse t
ngarkesës së përhershme, mund të
gurit mund të mbajnë ngarkesa edh

DO NOT COPY

Bardhyl ÇEKU

APERÇU D'INGENIERIE SUR LES TRADITION DE CONSTRUCTION DES PONTS DANS NOTRE PAYS

RESUME

La construction des ponts en Albanie est connue depuis les plus anciens temps tandis que leurs traces se conservent depuis le IV-III sc. av. n. ère. Par les études historiques-archéologiques effectuées dans ce domaine on s'aperçoit d'un pas qualificatif dans la solution constructive et architectonique qui va s'améliorant de siècle en siècle. Ainsi des petits espaces surmontés d'une structure en bois (le pont de Cerje, IV-III sc. a.n.e.) au début de la période antique on passa à de plus grands espaces jusqu'à 12 m, à la fin de cette période le pont de Topçias I, II, sc. de n. e.). Du système à une simple poutre on passa au système à cosoles qui assure le passage des espaces un peu plus grandes (fig. 3). Tout à abord, jusqu'au début de notre ère il n'y avait que des ponts en bois tandis que plus tard commençea la construction des ponts à voûtes de pierre dans chaque région du pay mencèrent par de simples voûtes à une seule ouv avec des voûtes et des fenêtres. Nous héritons à l'he le d'une riche gamme de différents ponts ayant de formes et dimensions.

Le pas qualificatif est le reflet de l'oeuvre de n constructeur. La solution constructive, la technique de des travaux ainsi que le côté architectoniques sont du développement des forces productrices à l'intérieu Ils ne peuvent pas être importés. Cela s'explique au fait que les ponts construits sont de différentes f s'adaptent harmoniquement au terrain. Donc, ces restent toujours originales, l'oeuvre des maitres co du pays.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Nr. 2

Ndoc KODHELI

MOZAIKËT E APOLLONISË NË MUZE

Zhvillimi ekonomik e kulturor i Shqipërisë në kohë të lashta, duke filluar nga shek. IV p.e.sonë dhe deri në mesjetë, pozita e saj gjeografike dhe marrëdhëniet me vendet fqinje kanë favorizuar edhe lulëzimin e artit të mozaikut. Mozaiku pati një përdorim të gjerë sidomos në qendrat qytetare ku ka pasur nje veprimtari të madhe ndërtuese. Midis tyre shkëlqen Apolonia e Dyrrahu, të cilat edhe gjatë shekujve të parë të erës sonë vazhduan të jenë qendra të rëndësishme ku lulëzuan degë të naryshme të artit e midis tyre edhe mozaiku.

Duke i parë me vemendje mozaikët e zbuluar në kodrën ku shtrihet qyteti i Apollonisë bie në sy menjëherë punimi me mjeshtëri edhe niveli i lartë i artit të mozaikut. Lulëzimin më të madh kjo gjini e mori në tre shekujt e parë të erës sonë. Me mozaik shtroheshin dyshemetë e godinave publike ose të shtëpive të të pasurve. Mozaikët në Apoloni nisin me kubike të bardhë e të zinj dhe arrijnë kulmin në shek. III e.sonë, me dyshemetë shumëngjyrëshe me programe të larmishme e të pasur, gjeometrikë e florealë, me emblema ku spikasin skema mitologjike etj. Kompleksi më i bukur i mozaikëve shumëngjyrësh në Apoloni është zbuluar në njërën prej terracave që shtrihen në anën perëndimore të qytetit antik.

Nevojat e mbrojtjes së mozaikëve nga reshjet dhe dëmtimet e tjera kërkojnë që ato të mbulohen në pjesën më të madhe të vitit me një shtresë rëre.

Prernje e shtresave të dyshemesë me mozaikë pa

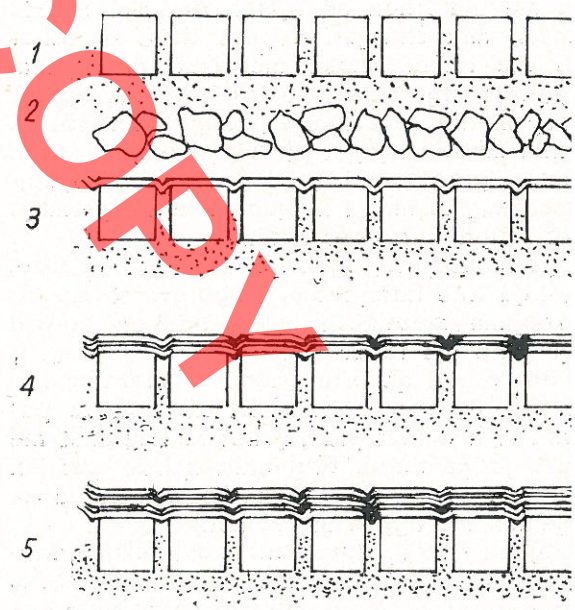

Fig. 1

1 Shtresa me gurë ose kubikë.

sishmja është puna e piktorit mozaicist për të interpretuar me ngjyrë gurin, për të dhënë vjetërsinë e tij në mënyrë që në pamjen e parë të krahasohet origjinali me kopjen.

Në fillim mozaiku i mbuluar me një shtresë rëre, pastrohet mirë që të mos ketë as më të voglin mbeturinë. Pastaj lahet me ujë të pastër e sapun dhe lihet pak kohë për tu tharë. I kalohet me bisturi në mes kubikëve ose gurëve, në ato vende që ka nevojë, me qëllim që të veçohen kubikët dhe pastrohet me furcë e pece.

Procesi i dytë kryhet me ngjeshjen sipër mozaikut të një shtrese me letër të posaçme (papier-marchè), të lagur me ujë, që përdoret për kopjime të tilla, duke e rrahur me furcë me fije të fortë, e cila duhet të depërtojë në plasat midis kubikëve për të ndjekur rilievin e tyre. (Fig. 1).

Në procesin e tretë, një shtroje e dytë letrash të zbutura me ujë lyhen në njërën anë me ngjitës dhe vendosen mbi shtrojen e parë duke e rrahur me kujdes me furçë. Anash mozaikut, për qëllim forcimi, i shtrohet një shtresë e tretë, po me ngjitës dhe lihet të thahet. Pas tharjes, të gjithë letrës të vendosur mbi mozaik i jepet një ngjyrë kafe e errët.

Pas këtyre proceseve hiqet letra me shumë kujdes nga mozaiku, tashmë i kopjuar, kthehet përmbys dhe i vihet prapa napë për qëllim forcimi.

Faza përfundimtare, njëkohësisht dhe artistike, është ngjyrosja dhe interpretimi i figurave të mozaikut. Për kopjime mozaikësh rekomandohen ngjyrat «guash» që janë më rezistente.

Ndër ato vende që është dëmtuar mozaiku ose mungojnë kubikët, kopjimi nuk del në letër të posaçme ashtu si kërkohet pra lejohet të vizatohet me ngjyrë, duke ju përshtatë origjinalit që në pamjen e parë të krahasohet origjinali me kopjen, por duke i dhënë një ton me ngjyrë më të lehtë.

Për ruajtjen e këtij dokumentacioni rekomandohet përdorimi i NIPAGINËS me koncentrim, 0,5% në solucionet ngjitëse për të penguar shfaqjen e mykut dhe veprimin e mikro-organizmavet.

Fig. 2

Për mbrojtjen nga insektet reko
trollet e vazhdueshëm, tymosja me
rast se çfaqen këto insekte, ose spë
DAN 1% ose DDT 1%. Gjithashtu
bëhet në ambjente të pastërta nga
sidomos nga ato që çlirohen nga qy
pluhura dhe pa ekspozim të dritës

Lagështira e fortë duhet të elir
është të ruhet në lagështi relative

Një ndër mozaikët që i është
procesi të tillë kopjimi është ai i zbu
sallat e godinës termale. Mozaiku
III e. sonë. Ka formën e një qylymi m
x 4 m dhe përmban afro 180.000 kub
kuq mbi një sfond të bardhë. Gam
dhe paraqitja e figurave në këtë mo
një vepër me të vërtetë të bukur të m
loniatë. (Fig. 2).

DO NOT COPY

Ndoc KODHELI

LES MOSAÏQUES D'APOLLONIE AU MUSEE

RESUME

L'évolution économique et culturelle de l'Albanie depuis le IVe sc. a. n. e., jusqu'au Moyen Age, sa position géographique et ses relations avec les pays voisins ont favorisé l'épanouissement de l'art de la mosaïque qui se développa surtout dans les centres urbains.

Les mosaïques découvertes dans la colline où s'étend la ville d'Apollonie, se distinguent de la bonne qualité et du haut niveau. La mosaïque connut son plus grand épanouissement dans les trois premiers siècles de notre ère quant on l'utilisait à paver les planchers des constructions publiques ou des habitations des riches. La mosaïque d'Apollonie commença par des tesselles blanches et noires qui au IIIe sc. de n. e. deviennent multicolores représentant des motifs géométriques et floraux avec des emblèmes des scènes mythologiques. Le meilleur complexe des mosaïques multicolores déco Apollonie se situe sur l'une des terrasses du côté o ville antique.

Il faut copier la mosaïque telle qu'elle est au la découverte et puis la couvrir d'une couche de de la protéger des agents atmosphériques.

Une des mosaïques soumise à un processus de celle découverte dans l'une des salles du bâtime C'est une mosaïque du II-IIIe sc. de n. e. qui a la tapis aux dimensions 4,5 x 4 m avec environ 180.0 rouges et noires sur un fond blanc. La variété d ainsi que la réprésentation des figures témoigner travail des maîtres d'Apollonie.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Lazër PAPAJANI

DO NOT COPY

PASQYRË BIBLIOGRAFIKE E REVISTËS «MONUMENTET» Nr. 1980/1 (21) — 1985/2 (30)

Index bibliographique du «Monumentet» Nr. 1980/1 (21) — 1985/2 (30)

1. **Adhami, Stilian,** Shtjefën Gjeçovi një ndër pionierët e dhe gjurmimit të monumenteve.

   Rés.fr. Shtjefën Gjeçovi l'un des pionniers de la protectio recherche des monuments. 1981/2 (22), fq. 91-97.

2. **Adhami, Stilian.** Mbi urbanistikën dhe arkitekturën e pazc tër të Përmetit.

   Rés.fr. Sur l'urbanisme et l'architecture du bazar de Përm (24), fq. 43-53.

3. **Adhami, Stilian.** Ansambli historik dhe arkitektonik — arti kondasit — Fier.

   Rés.fr. L'ensemble historique et architectonique-artistiqu kondas — Fier 1985, 2 (30).

4. **Aliu, Skënder.** Shih. Nr. 37. Vendbanime të fortifikuara në Kolonjës e në rrjedhën e sipërme të Luginës së Osumit.

   Rés.fr. Cités fortifiées sur le Plateau de Kolonjë et dans supérieure de la vallée d'Osum.

5. **Arapi, Mustafa.** Konservimi dhe restaurimi i pjesës që Ikona-bartësit të kishës së Evangjelizmos të kalasë së Be

   Rés.fr. La conservation et la réstauration de la partie c

DO NOT COPY

6. **Baçe, Apollon — Ceka, Neritan,** Shëtitoret e periudhës qytetare ilire. **Rés.fr. Les stoas de la période urbaine illyrienne. 1981/2 (22) fq. 5-54.**

7. **Baçe, Apollon.** Tabula Imperii Byzantini 3. Nikopolis Und Kephallonia, Von Peter Soustal unter Mitwirkund von Johannes Koder, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wiessenschaften, Wien 1981, (325 faqe, 2 harta topografike 1 : 300.000).

   Rés.fr. Tabula imperii Byzantini 3. Nikopolis Und Kephallonia, Von Peter Soustal Unter Mitwirkund Von Johannes Koder, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1981 (325 faqe, 2 harta topografike 1 : 300.000). 1982/2 (24) fq. 153-155.

8. **Baçe, Apollon — Papajani, Lazër.** Kështjella dhe monumente të tjera në rrethet Pukë, Tropojë, Kukës.

   Rés.fr. Forteresses et autres monuments dans les régions de Puka, Tropoja et Kukës, 1983, 1 (25) fq. 125-143.

9. **Baçe, Apollon.** Rrugët shqiptare në mesjetë (shek. VII-XV),

   Rés.fr. Routes albanaises au moyen âge (Du VIIe au XVe siècle), 1984, 1 (27) fq. 59-68.

10. **Baçe, Apollon.** Vështrim mbi besimin dhe arkitekturën e kultit tek ilirët.

    Rés.fr. Aperçu sur la foi et l'architecture de culte chez les illyriens, 1984, 2 (28) fq. 5-32.

11. **Baçe, Apollon.** Antike Welt, 1983, Albanien im Altertum, von Peter Robert Franke mit zwei beitragen von Muzafer Korkuti und Helmut Freis.

    Rés.fr. Antike Welt, 1983. Albanien im Altertum, von Peter Robert Franke mit zwei beitragen von Muzafer Korkuti und Helmut Freis. 1984. 2, (28) fq. 159-162.

12. **Ballauri, Robert,** Mbi arkitekturën e një kompleksi banimi të shek. XIX brenda zonës-muze të Korçës.

    Rés.fr. L'architecture d'un ensemble d'habitations du XIXe siècle dans la zone musée de Korça 1982. 2 (24), fq. 55-81.

13. **Ballauri, Robert.** Arkitektura dhe restaurimi i selisë së organizatës «Bashkimi» në Tiranë.

    Rés.fr. L'architecture et la restauration du siège de l'organisation «Bashkimi» (l'Union) à Tirana, 1983, 1 (25), fq. 89-102.

DO NOT COPY

15. **Ballauri, Robert,** Burimet historike për ndërtimet e bëra gjatë shek. XVIII-XIX.

Rés.fr. Les sources historiques sur les constructions effectu la ville de Korça au cours des XVII-XIX siècles 1985, 2 (3

16. **Basha, Petrit,** Ujësjellësi i Prrenjasit në Sulovë të Gramsh

Rés.fr. L'aqueduc de Prrenjas à Sulove de la région de 1983/2 (26), fq. 145-147.

17. **Biçoku, Kasem,** Rrugët nëpër vilajetin e Krujës të shek. XV dh zimi i Shufadasë.

Rés.fr. Les voies qui traversaient «Le vilayet» de Kruja au siècle et la localisation de Shufada 1982/1 (23), fq. 41-62.

18. **Bilbili, Avni,** Kapakë ungjilli nga Voskopoja dhe vlerat e tyre

Rés.fr. Reliure d'évangile à Voskopojë et ses valeurs ar 1983, 1 (25), fq. 89-112.

19. **Biraçi, Abdulla,** Probleme dhe aspekte të çvendosjes, rivendo të restaurimit të një tymari.

Rés.fr. Problèmes et aspects du déplacement, de l'installatic la restauration d'une cheminée 1982/1, (23), fq. 113-117.

20. **Bushati, Vera,** Banesa pastas në vendin tonë.

Rés.fr. L'Habitation pastas dans notre pays. 1982/1 (23), fq. 5

21. **Bushati, Vera,** Mbi tipologjinë e banesës antike në vendin tc

Rés.fr, Sur la typologie de l'habitation antique en Albanie, (27), fq. 52-58.

22. **Bushati, Vera, – Sukaj, Isuf.** Disa tipare mbi urbanistikën kitekturën e qyteteve kryesore shqiptare gjatë viteve 1912-1944.

Rés.fr. Quelques traits de l'urbanisme et da l'architecture d cipales villes albanaises au cours des années 1912-1944. 1985

23. **Ceka, Neritan.** Shih. Nr. 6. Shetitoret e periudhës qytetare il

DO NOT COPY

25. **Ceka, Neritan-Zeqo, Moikom,** Kërkime nënujore në vijën bregdetare dhe ujrat e brendëshme të vëndit tonë.

Rés.fr. Fouilles soumarines le long de la côte et dans les eaux intérieures de notre pays 1984/2 (28), fq. 127-140.

26. **Ceka, Neritan,** Fortifikimet parahistorike ilire.

Rés.fr. Les fortifications préhistoriques illyriennes 1985, 1 (29).

27. **Çeku, Bardhyl,** Shikim inxhinierik për traditat e ndërtimit të urave në vendin tonë.

Rés.fr. Aperçu d'ingéniérie sur les traditions de construction des ponts dans notre pays 1985, 2 (30).

28. **Dauti, Burhan,** Shetitoret e Dimales.
Rés.fr. Les stoas de Dimale 1984, 2 (28), fq. 33-56.

29. **Dhamo, Dhorka,** Figura antropozoomorfe e mozaikut të Antigonesë.

Rés.fr. Figures «antropozoomorphes» de la mosaïque d'Antigonea 1981, 1 (21), fq. 149-157.

30. **Frashëri, Gjergj.** Dyqani «Flora» dhe mjedisi i tij urban.

Rés.fr. La boutique «Flora» et ses environnements, 1985, 2 (30).

31. **Gjergji, Andromaqi,** Emin Riza «Qyteti – Muze i Gjirokastrës» (Monografi). Shtëpia Botuese «8 Nëntori», Tiranë 1981, 349 faqe me 181 fotografi dhe LIX tabela skicash e planimetrish.

Rés.fr. «La ville-musée de Gjirokastër» (monographie) Maison d'édition «8 Nëntori» Tirana 1981, 348 pages avec 181 photos et LIX tableaux d'esquisses et de planimétries. 1981/2 (22) fq. 135-139.

32. **Gjoka, Tamara,** Mbi vlerat akustike të traditës

Rés.fr. Sur les valeurs acoustiques de l'architecture de tradition. 1981, 1 (21), fq. 45-50.

33. **Isufi, Hajredin;** Shih. nr. 96. Vështrim mbi arkitekturën dhe veçoritë funksionale të haneve në qytetet Durrës dhe Kavajë.

Rés.fr. Aperçu sur l'architecture et les particularités fonctionnelles des auberges dans les villes de Durrës et Kavajë.

34. Jeta shkencore 1. Sesioni i IV shkencor i Institutit të Monumenteve

DO NOT COPY

35. **Jubani, Bep.** Monumente arkeologjike në Mbishkodër.

Rés.fr. Monuments Archéologiques à Mbishkodër, 1984 1, 127-141.

36. **Karaiskaj, Gjerak.** «Mjeshtria e të ndërtuarit në krahinën e K Ersekë 31 Maj 1982.

Rés.fr. La maestria de la construction dans la région de (séance scientifique) 1982, 2 (24), fq. 157 dhe 159.

37. **Karaiskaj, Gjerak-Aliu, Skënder.** Vendbanime të fortifikuara jën e Kolonjës e në rrjedhën e sipërme të luginës së Osumi

Rés.fr. Cités fortifiées sur le Plateau de Kolonjë et dans la p périeure de la vallée d'Osum, 1984, 1 (27), fq. 81-101.

38. **Karaiskaj, Gjerak,** Furnizimi me ujë i kalasë së Shkodrës në

Rés.fr. L'approvisionnement en eau de la forteresse de Shk cours du Moyen Age. 1985, 1 (29).

39. **Kodheli, Ndoc.** Mozaikët e Apolonisë në muze.

Rés.fr. Les mosaïques d'Apollonie au musée 1985, 2 (30).

40. **Kosta, Sotir.** Monumentet e kulturës në veprën e shokut Enve

Rés.fr. Les monuments historiques dans l'oeuvre du c Enver Hoxha 1985, 1 (29).

41. Kronika e punimeve restauruese për vitet 1980-1981.

Rés.fr. Chronique des travaux de restauration pour les anné 1981/1 (23), fq. 119-132.

42. Kronikë e punimeve restauruese për vitin 1981.

Rés.fr. Chronique des travaux de restauration effectués 1983, 1 (25), fq. 145-161.

43. Kronikë e punimeve të restaurimeve në vitin 1982.

Rés.fr. Les travaux de restauration effectués en 1982, 1984

DO NOT COPY

Rés.fr. Regard sur les oeuvrages hydrauliques du Berat médiéval 1981/2 (22), fq. 85-90.

47. **Meksi, Aleksandër-Thomo, Pirro.** Arkitektura pasbizantine në Shqipëri (bazilikat).

Rés.fr. L'architecture postbyzantine en Albanie (Les basiliques) 1981, 1 (21) fq. 99-148.

48. **Meksi, Aleksandër-Thomo, Pirro.** Arkitektura pasbizantine në Shqipëri (përfundime).

Rés.fr. L'Architecture post-byzantine en Albanie (conclusions) 1981/2 (22) fq. 99-114.

49. **Meksi, Aleksandër,** H. und H. Buschhausen, die Marienkirche von Apollonia in Albanien, Byzantiner, Normanen und Serben in Kampf um die Via Egnatia. Wien 1976, Verlag der ÖsterreichisschenAkademie der Wissenschaften (me 246 fq. dhe 50 tab).

Rés.fr. H. und H. Buschhausen, die Marinkirche von Apollonia in Albanien, Byzantiner, Normanen und Serben in Kampf um die Via Egnatia. Wien 1976. Verlag der ÖsterreichisschenAkademie der Wissenschaften (avec 246 pages et 50 tableaux) 1982/1 (23), fq. 141-168.

50. **Meksi, Aleksandër.** P.A. Vokotopullou. I. ekklisiastiki arkitektoniki eis tin dhitiki sterean Elladha kai tin Epeiron, apo ton tellous ton 7ou mehri ton tellous ton 10ou aionos. Instituti i studimeve bizantine, Thesaloniki 1975 (me 231 faqe, 59 tabela).

Rés.fr. P.A. Vokotopulos, i ekklisiastiki arkitektoniki eis tin dhitiki sterean Ellada kai tin Epeiron, apo ton telous 7ou mehri ton 10ou aionos, Institut des études byzantines Salonique, 1975 (P 231 et tab. 59) 1982/1, (23), fq. 169-177.

51. **Meksi, Aleksandër.** Monumentet në një vepër historike. Alain Ducellier «La facade maritime de l'Albanie au moyen âge, Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle» Institut for Balkan Studies Thesaloniki, 1981, XLI, 682, XIV Tab.

Rés.fr. Les monuments dans une oeuvre historique. Alain Ducellier «La façade maritime de l'Albanie au Moyen Age, Durazzo et Valona du Ie au XVe siècle», Institut for Balkan Studies, Thessaloniki 1981, XLI, 682, XIV Tab. 1982, 2 (24) fq. 143-152.

52. **Meksi, Aleksandër,** Bazilika e madhe dhe Baptisteri i Butrintit.

DO NOT COPY

54. **Meksi, Aleksandër,** Kishat e Shqipërisë së Mesme e të Veri

Rés.fr. Les églises de l'Albanie centrale et du Nord (Suite (27), fq. 103-125.

55. **Meksi, Aleksandër,** Jovan Adami, «Rrugë dhe objekte ark në Shqipëri» Shtëpia Botuese «8 Nëntori» Tiranë 1983.

Rés.fr. «Routes et objets archéologiques en Albanie» La d'édition «8 Novembre» Tirana 1983, 1985, 1 (29).

56. **Meksi, Aleksandër,** Arkitektura paleokristiane në Shqipëri

Rés.fr. L'architecture paléochrétienne en Albanie, 1985, 2 (30

57. **Miraj, Fabian.** Mbishkrimet për ujësjellësin e Durrësit.

Rés.fr. Transcriptions sur l'aqueduc de Durrës 1981/2 (22) fq.

58. **Muka, Ali.** Banesa popullore e Kosovës në veprën «Gjurmë mime» të Mark Krasniqit.

Rés.fr. L'habitation populaire de Kosova dans l'oeuvre «Trac cherches» de Mark Krasniqi, 1982, 2 (24), fq. 131-142.

59. **Muka, Ali,** Reçension -12 numra të përmbledhësit «Etnografi tare» (Botim i sektorëve të Etnografisë pranë Institutit të Popullore).

Rés.fr. Recension -12 numéros du recueil «Etnographie Al (publication des secteurs de l'Ethnographie près l'Institut de ture Populaire), 1983, 1 (25) fq. 113-123.

60. **Muka, Ali,** Vështrim mbi fshatrat Strellc i Epërm (Deçan) dhe (Gjakovë) (Karakteri i vendbanimeve dhe ndërtimet popullor

Rés.fr. Aperçu sur les villages de Strellc i Epërm (Deçan) et (Gjakovë) 1983/2 (26), fq. 5-30.

61. **Muka, Ali,** Simpoziumi «Epika heroike shqiptare»

Rés.fr. Un symposium «L'épos héroïque albanais» 1984, 1 151-156.

62. **Muka, Ali,** E. Riza «Ndërtimet fshatare në Labëri». Shtëpia

DO NOT COPY

64. **Myrto, Halil,** I. Hartë e monumenteve dhe e gjurmëve antike e mesjetare të rrethit të Durrësit.

Rés.fr. Carte des monuments de la région de Durrës. 1981/2 (22) fq. 55-79.

65. **Myrto, Halil.** II. Hartë e monumenteve dhe e gjurmëve antike e mesjetare të rrethit të Durrësit.

Rés.fr. La zone de colline de Kavaja. 1982/1, (23) fq. 11-40.

66. **Myrto, Halil.** Të dhëna mbi shtrirjen e Dyrrahut në pjesën jugperëndimore të kënetës.

Rés.fr. Données sur l'étendue de Dyrrachium dans la partie sud-occidental du «Marais» 1984, 2 (28), fq. 141-158.

67. **Naslazi, Kristofor,** Datimi i disa ikonave të manastirit të Shën Mërisë së Postenanit – Leskovik.

Rés.fr. La datation de quelques icônes du monastère de Notre-Dame de Postenan à Leskovik. 1985/2 (30).

68. **Nure, Pëllumb.** Palokalaja e Janjarit.

Rés.fr. La forteresse de Janjar 1981/2 (22). fq. 131-133.

69. **Pani, Guri.** Tempulli në Shtyllas. – Përpjekje për formulimin arkitektonik.

Rés.fr. Le temple à Shtyllas. 1985/1 (29).

70. **Papajani, Lazër,** Shih. 8. Kështjella dhe monumente të tjera në rrethet Pukë, Tropojë, Kukës.

Rés.fr. Forteresses et autres monuments dans les régions de Puka, Tropoja et Kukës.

71. **Papajani, Lazër.** Pasqyra bibliografike e revistës «Monumentet» nr. 1980/1 (21) – 1985/2 (30).

Rés.fr. Index bibliographique du «Monumentet» nr. 1980/1 (21) – -1985/2 30.

72. **Papakozma, Aleko.** Manastiri Shën Pjetër e Pavlit në Vithkuq, datimi, urbanistika, arkitektura, mjeshtrit e ndërtimit.

DO NOT COPY

74. **Prifti Naum,** Organizimi i vogël dhe trevat e muratorëve st Kolonjës.

Rés.fr. La petite organisation et les contrées, des maçons niers de Kolonja 1983, 2 (26) fq. 119-122.

75. **Prifti, Shpresa,** Restaurimi i rrugës «Enver Hoxha» në zonën- qytetit të Shkodrës.

Rés.fr. La restauration de la rue «Enver Hoxha» dans la zone de la ville de Shkodër, 1983, 1 (25), fq. 33-46.

76. **Pulaha, Selami,** Qytetet shqiptare nën regjimin feudal ushtaral gjatë shekujve XV-XVI.

Rés.fr. Les villes albanaises sous le régime féodal militaire au cours des XVe et XVIe siècles, 1984, 1 (27), fq. 17-49.

77. **Riza, Emin.** Banesa popullore në qytetin-muze të Beratit.

Rés.fr. Habitation populaire de la ville-musée de Berat 1981; fq. 5-34.

78. **Riza, Emin.** Banesa dy familjare në qytet.

Rés.fr. L'Habitation urbaine pour deux familles 1981/2, (22) f 125.

79. **Riza, Emin.** P. Thomo. «Banesa fshatare e Shqipërisë Veriore» Shtëpia Botuese «8 Nëntori» Tiranë 1981.

Rés.fr. P. Thomo. «L'Habitation paysanne de l'Albanie du no pages. La maison d'édition «8 Nëntori» 1981, 1982/1 (23), fq. 1

80. **Riza, Emin,** Katër numra të revistës shkencore «Kultura Po

Rés.fr. Les quatre premiers numéros de la revue scientifique «l ture Populaire» 1982/1, (23), fq. 137-140.

81. **Riza, Emin.** Tipare të krijimtarisë popullore në banesën q shqiptare.

Rés.fr. Traits de la création populaire dans l'habitation urba banaise 1982/2, (24) fq. 5-27.

DO NOT COPY

Rés.fr. Critères et méthodes de recherches et protection des constructions populaires en R.P.S. D'Albanie.

84. **Riza, Emin,** Përvoja e derisotme mbi qëndrimin karshi fazave të ndërtimit në banesën popullore.

Rés.fr. L'expérience acquise jusqu'à ce jour sur l'attitude envers les phases de construction de l'habitation populaire, 1983, 2 (26) fq. 47-56.

85. **Riza, Emin;** Historia e arkitekturës dhe restaurimi dy disiplina plotësuese.

Rés.fr. L'Histoire de l'architecture et la restauration, deux disciplines complémentaires, 1984, 1 (27), fq. 5-15.

86. **Riza, Emin,** Një shëmbull i zhvilluar i banesës gjirokastrite.

Rés.fr. Un exemple evolué de l'habitation de Gjirokastër (l'habitation des «Skëndulaj») 1984, 2 (28) fq. 77-93.

87. **Riza, Emin.** Arkitektura popullore në veprën e shokut Enver Hoxha «Vite të vegjëlisë» – Kujtime për Gjirokastrën.

Rés.fr. L'architecture populaire dans l'ouvrage du camarade Enver Hoxha, «Années d'enfance» -mémoires sur Gjirokastër.

88. **Riza, Emin.** Tipologjia e banesës qytetare në raport me formulimin e ambienteve të elementeve arkitektonike dhe teknikën e ndërtimit.

Rés.fr. La typologie de l'habitation urbaine en relation avec la formulation des ambiances architectoniques et la technique de construction 1985, 2 (30).

89. **Samimi, Genc.** Kamerietë e qytetit të Beratit.

Rés.fr. Les mezzanines de la ville de Berat. 1982, 2, (24) fq. 83-102.

90. **Samimi, Genc.** Shih. nr. 102. Ura të herëshme në Berat dhe Skrapar.

Rés.fr. Anciens ponts à Berat et à Skrapar 1985, 2 (30).

91. **Stamati, Frederik,** Restaurimi dhe konsolidimi i epitafit të Lashovës.

Rés.fr. Restauration et conservation de l'épitaphe de Lashove. 1981, 2, (22), fq. 81-84.

DO NOT COPY

Rés.fr. Urbanisme et architecture du Bazar moyenâgeux d
1981, 1 (21), fq. 35-44,.

94. **Sukaj, Isuf.** Vështrim mbi zhvillimin e urbanistikës dhe ar
së Kavajës. (deri në fund të shek. XIX).

Rés.fr. Aperçu sur le développement de l'urbanisme et de l
ture de Kavaja. 1982/2 (24), fq. 29-42.

95. **Sukaj, Isuf,** Arkitektura e banesës me hajat në qytetin e

Rés.fr. L'architecture de l'habitation à porche dans la vill
vaja, 1983, 2 (26) fq. 57-75.

96. **Sukaj, Isuf-Isufi Hajredin.** Vështrim mbi arkitekturën dhe
funksionale të haneve në qytetet Durrës dhe Kavajë.

Rés.fr. Aperçu sur l'architecture et les particularités fonc
des auberges dans les villes de Durrës et Kavajë, 1984, 2
113-125.

97. **Sukaj, Isuf.** Shih nr. 22. Disa tipare mbi urbanistikën dhe
turën e qyteteve kryesore shqiptare gjatë viteve 1912-1944.

Rés.fr. Quelques traits de l'urbanisme et de l'architecture
cipales villes albanaises au cours des années 1912-1944.
(29).

98. **Suli, Leonard,** Arkitektura e banesës popullore në Rrëzomë
vinës.

Rés.fr. L'architecture de l'habitation populaire à Rrëzomë de
1985, 1 (29).

99. **Shkupi, Fatbardha.** Zbukurimorja e ndërtimtarisë së kultit në
e Vithkuqit gjatë shekujve XVIII-XIX.

Rés.fr. L'art décoratif dans la cité de Vithkuq, au cours des
XIX siècles, 1983, 2 (26), fq. 123-143.

100. **Shtylla, Valter.** Ndërtime inxhinjerike të fillimit të shekullit
disa krahina të Shqipërisë së Jugut.

Rés.fr. Les travaux d'engineering du début du XIX siècle da
ques régions de l'Albanie du Sud 1981, 1 (21), fq. 69-97.

101. **Shtylla, Valter,** Të dhëna mbi rrugët dhe urat e vjetra në

DO NOT COPY

103. **Tartari, Fatos.** Kanalizimet në Durrësin e lashtë.

Rés.fr. Les canalisations dans le Durrës antique, 1981, 1 (21), fq. 51-68.

104. **Tartari, Fatos.** Ndërtime me teknikën e muraturës së përzier.

Rés.fr. Constructions opus mixtum à Durrës 1985, 1 (29).

105. **Tirta, Mark.** Mbi zanafillën e disa motiveve në gurëgdhëndje në shtëpitë fshatare shqiptare.

Rés.fr. Sur l'origine de certains motifs gravés dans les maisons paysannes albanaises, 1982, 2 (24), fq. 119-130.

106. **Topi, Ermira,** Dy botime të Institutit të Monumenteve.

Rés.fr. Deux éditions de l'Institut des Monuments 1982, 2 (24) fq. 158--159.

107. **Thomo, Pirro,** Shih. Nr. 47. Arkitektura pasbizantine në Shqipëri. (bazilikat).

Rés.fr. L'architecture postbyzantine en Albanie (Les basiliques).

108. **Thomo, Pirro.** Shih. Nr. 48. Arkitektura pasbizantine në Shqipëri. (përfundime).

Rés.fr. L'Architecture post-byzantine en Albanie (conclusions).

109. **Thomo, Pirro,** Banesat e hapura në qytetin e Korçës dhe disa probleme të restaurimit të tyre.

Rés.fr. Les habitations ouvertes dans la ville de Korça et les problèmes de leur restauration 1982/1 (23) fq. 63-103.

110. **Thomo, Pirro – Riza, Emin.** Kritere dhe metoda për gjurmimin dhe vënien në mbrojtje të ndërtimeve popullore në R.P.S.SH.

Rés.fr. Critères et méthodes de recherche et protection des constructions populaires en R.P.S. D'Albanie 1983, 1 (25), fq. 5-17.

111. **Voshtina, Valentina,** Kulla me mure rrethues në Mat.

Rés.fr. Les kullas à des murs fortifiés à Mat. 1982/1 (23), fq. 105-112.

112. **Zeqo, Moikom.** Shih. nr. 25. Kërkime nënujore në vijën bregdetare dhe ujrat e brendshme të vëndit tonë.

DO NOT COPY

DO NOT COPY

DO NOT COPY

Çmimi 10 lekë